

LÁBADI KÁROLY

ISTENNEK HAJLÉKAI A DRÁVASZÖGBEN

ISVIAKXPIAT YEMKOTI QYADIA A
PARKININ 3. SZÉLY

ISTENNEK HAJLÉKAI A DRÁVASZÖGBEN

ISTENNEK HAJLÉKAI
A DRÁVASZÖGBEN

2004. FEBRUÁR 15.
KÁRNYAK ADINTE

A RÁDAY GYŰJTEMÉNY TANULMÁNYAI

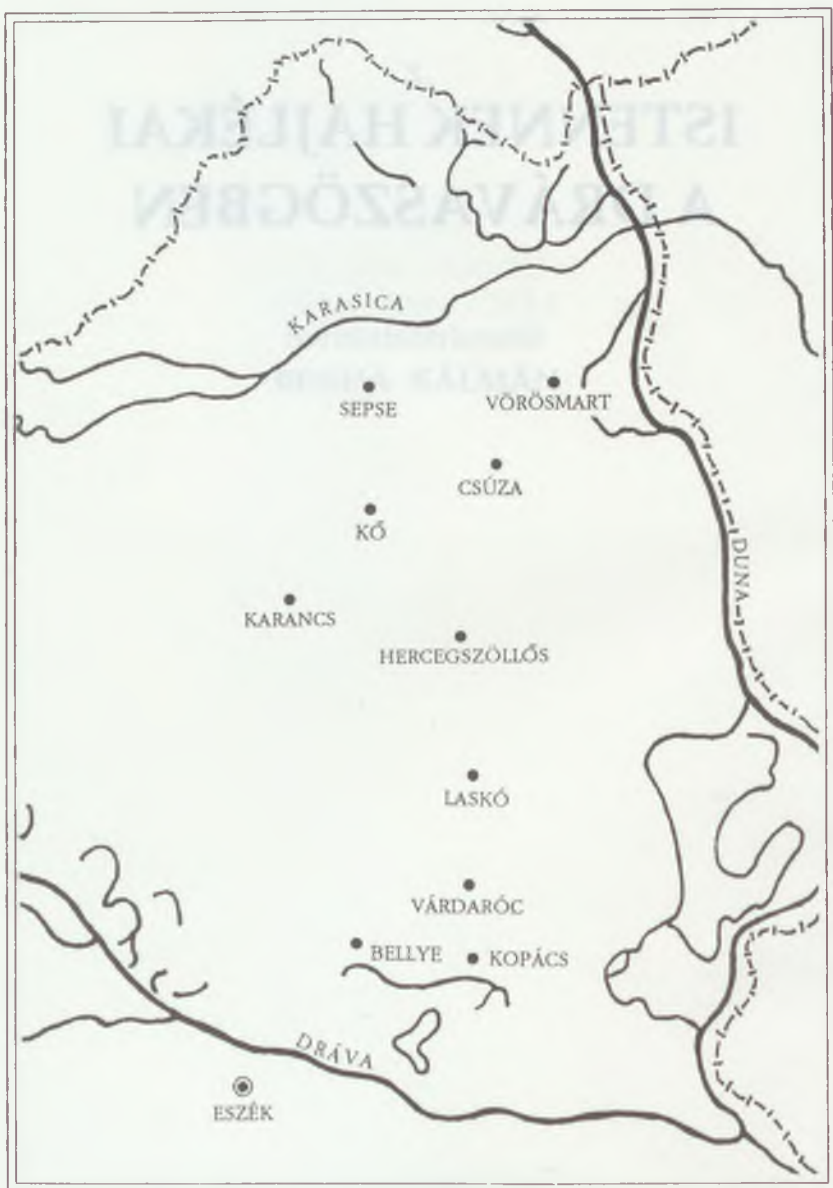
5.

Sorozatszerkesztő:
BENDA KÁLMÁN

LÁBADI KÁROLY

ISTENNEK HAJLÉKAI A DRÁVASZÖGBEN

BUDAPEST, 1994

Református templomok a Drávaszögben

Magyarok a Drávaszögben

ár a múlt századi utazóknak és a népelet tudós kutatóinak szemébe tűnt az a pazar gazdagság, amellyel megáldott ez a vidék. Vannak bőséggel termő szántói, lágyan hullámzó, szőlősorokkal befuttatott dombjai, amelyeket az itt élő baranyai ember büszkén, rátartian hegynek nevez; az ártéri erdőben bőséggel él a vad, a vizek pedig majd félszáz féle halnak adnak életteret. S ez a szépségekben dúskálkodó, jól körülhatárolható terület akkora, hogy gépkocsival egy nap alatt be lehet járni minden zegét-zugát. Alig nagyobb egy jobb módú alföldi mezőváros széles határánál.

A nádasok, a vizenyős rétek, a rómaiak szőlőkultúráját őrző dombok lankáira települt magyarság jelenléte errefelé a honfoglalás óta folyamatos. Pusztíthatott tatár, török vagy más nációbeli ellenség, az itt élő nép odaadó kitartással ragaszkodott telephelyeihez. Ha falvait le is rombolták, azok helyén vagy pár nyíllövésnyi távolságra biztosan újjáépítették hajlékaikat a szorgos drávaszögiek. Bár igazából sohasem volt különösen stratégiai jelentőségű a folyók közé ékelődött terület, mégis sűrűn taroltak errefelé a mindig magasztos céloknak kikiáltott érdekből felvonuló hadak. Amikor például a török félhold ragyogásának idején követségbe utazott Verancsics pécsi püspök, lehangoló, szomorú kép tárult elé: elpusztult falvakat látott, a legtermékenyebb földeket benőtte a dudva, földművelőnek híre is alig akadt. A pusztítás látványa elűzte tőle a szavakat. Fogalmazni csak kérdezéssel tudott:

„Mit mondjunk hát a teljesen elpusztult falvokról – fűzte szavait

*fájdalmasan – melynek még neve is elveszett?*¹ S a történelemben még hányszor vonultak fel errefelé magukat kivétel nélkül felszabadítóknak nevezők, akik után mást aligha lehet tenni, mint kérdezni, ahogy a naplónívő püspök tette.

A Drávaszög jellegzetesen mezőgazdaságból, szőlészetből, kertészetből, halászatból, erdészetből élő aprófalvas település. Csak kevésnek lélekszáma lépi túl az ezret. Ötvenegy helységben – mely közül a mezővároskára emlékeztető közigazgatási központ, Pélmonostor (Beli Manastir), valamint Dárda (Darda) és Hercegszöllős (Kneževi Vinogradi) népessége a számosabb – él az 54 007 lakos. Tíz évvel korábban valamennyivel kevesebben, 53 490-en voltak. Az 1981-ben tartott népszámláláskor 19 136 horvátnak, 12 857 szerbnek, 9 920 magyarnak, 8 397 jugoszlávnak és 3 099 egyéb nemzetiségűnek vallotta magát. Az 1991-es népszámláláskor a magyarok száma már kilencezer alá esett. Legtöbbjük tíz falusias jellegű településen (Vörösmart-Zmajevac, Csúza-Suza, Hercegszöllős-Kneževi Vinogradi, Sepse-Kotlina, Kő-Kamenac, Karancs-Karanac, Laskó-Lug, Várdaróc-Vardarac, Kopács-Kopačevo és Bellye-Bilje) lakik. A horvátországi magyarság egyharmada él a Drávaszögben, kétharmaduk pedig szétszórtságban, szórványokban.

Igazából helyesebb múlt időt használni, amikor arról esik szó, hol mennyien élnek: mert az 1991-ben kirobbant és 1993-ban is folytatódó háború forgószele nemhogy csak megtizedelte, hanem a drávaszögi magyarság jelentős részét otthonától messzire sodorta.

VÖRÖSMART

Kisközszegen a lábát a Dunába lógató magas „*begyen*” épült Leányvárban élt nagyon régen egy kegyetlen várúrmő, akit Vörös Mártának ismert a környék népe. Úgy rendelkezett, hogy csak az kelhet át a dunai réven, aki egy aranyat fizet, vagy egy napig kapálja a szőlejét. Zsarnokságáról az igazságos Mátyás király is tudomást szerzett, s elment áruhában Leányvárba, ahol őt szintén megkapáltatták. Miután visszatért Budára, magához parancsolta Vörös Mártát. Ő azonban valami módon értesült a király kilátásba helyezett igazságtevéséről, s a büntetéstől félve nem ment el Budára, hanem hintáján a Dunába hajtott. Ahol a halászok kifogták Vörös Márta holttestét, ott épült fel a Vörösmart, amely szőlőültetvényeiről lett híres. Így regél a legenda.²

Annak azonban már adatolható bizonyítéka van, hogy a települést korai, XIII. századi oklevelek emlegetik. Fontos hely volt, azzá tette a kertjéig benyúló Duna öble, amelyben hajók is kiköthettek.

Ez a festői vidék emberemlékezet óta letelepedésre csábította az errevetődőt. Már a rómaiak castrumot emeltek a Várhegyen. Az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok fráterei ugyancsak alkalmasnak találták Vörösmart határát, ahol kolostort építettek.

Virágzásának kora a reformáció térhódításával kezdődött. Laskó mellett a városi rangú település fontos egyházi és művelődési központtá vált. A korabeli krónikák a vörösmarti eklézsiát a legtekintélyesebbek között emlegetik: lelkészei közül hat viselte a püspöki méltóságot. Egyháza mellett másik nevezetessége a gimnáziuma³ volt, amelyet a legjelesebbek között emlegetnek. A régi iskolának, amely a Várhegyen állhatott, ma már egyetlen téglája sincs meg. Csak a hegyre felvivő út neve, a Deák-szurdok őrzi annak emlékét, hogy erre valaha tógás diákok koptatták a mélyutat. Az iskola fenntartását a baranyi eklézsiák és némely erdélyi uraságok vállalták magukra. Nevezetesebb professzorai közé tartozott Laskai János, Muraközi András, Kopácsi János. Az utolsó tudós tanára Gyimóthi István volt, akit - a hagyomány szerint - diákjaival a kopácsi halászhajók menekítettek el a török elől 1686-ban. A sanyarú idők miatt az iskola soha többé nem ragyoghatott régi dicsőségében.

A XVI. század vége felé két nevezetes vörösmarti születésű férfiú nevét ismerték. Veresmarti Illés kolostorát és vallását hagyta el, hogy a reformáció hirdetőihez csatlakozhasson. A volt laskói lelkész gyűjtőbeszédnek beillő prédikációiról maradt nevezetes. És a szomorú emlékezetű nagyharsányi hitvita őrizte meg emlékezetét a feledéstől, amikor „ellenfelét”, az unitárius papot „legyőzte”, s a disputában alulmaradottat ott helyben felakasztatták.

A másik hírneves Vörösmarti Mihály (1572-1645). Pályája a reformáció tanainak hirdetése által ívelt felfelé, ám végül is szakított velük, s Pázmány kezébe tette le új hitvallását. Vívódásai a Megtérése történetében nyernek megfogalmazást. A magyar irodalomban az elsők közé tartozott, aki egy önmarcangoló lélek történetét örökítette meg.

Nevezetes lakója volt Vörösmartnak még Baranyai Schneider Júlia (1906-1982),⁴ aki tanított és írt. Szép könyvében, a Vízbe vesző nyomokon⁵ művelődési esszéjében rajzolta meg élvezetesen a Drávaszög művelődéstörténetét.

V. Ferdinánd király 1841-ben úgy rendelkezett, hogy Vörösmart a jövőben folytonosan minden időben városnak neveztesse. Az idő azonban nem teljesítette a királyi parancsot. A jól jövedelmező borkereskedés fénykorára meg a polgári jómódra ma már csak az elárvult nagy házak emlékeztetnek, amelyekben 1981-ben 1445 lélek, 1991-ben már csak 1229 lakott. Nagy részük magyar nemzetiségű, s az előregedő lakók házaikban úgy járnak-kelnek, mint az üres felhő.

CSÚZA

Régi település. A XII-XIII. századi oklevelekben maradt nyoma annak, hogy többször is tulajdonjogi viszály tört ki a határában elterülő halastavakért.

Legtekintélyesebb polgára református lelkész, Ács Gedeon⁶ volt. Életének utolsó éveit osztotta meg a csúzaiakkal. Amikor 1848-as eszméi miatt el kellett hagynia hazáját, csatlakozott Kossuth szűkebb köréhez, akinek tábori lelkésze lett. Amikor tizenkét száműzetésben eltöltött év után megtért szülőföldjére, a Drávaszögbe, a csúzaiak ragaszkodtak ahhoz, hogy náluk telepedjen meg. Hátralévő éveit békében és nyugalomban töltötte el közöttük. 1887-ben bekövetkezett halála óta mindig akad, aki friss virágot visz a temetőben lévő sírjára. Nevéhez fűződik egy emeletes iskolaház megépíttetése és az olvasóköri alapítása. Azóta, több mint száz esztendeje, megszakítás nélkül fogadja az olvasni szándékozókat. Ács Gida, ahogy nevét írta, sorsa példaértékű: a drávaszögi értelmiségi sorsot tükrözi. Azt bizonygatja, hogy kulturális központoktól távol is lehet európaiként élni és gondolkodni. Nevét igazán naplói teszik halhatatlanná: több mint ötezer lapon írta le a korabeli Amerika mindennapjait, valamint megbízható és hű képet rajzolt a Dráva-vidék népeletéről is.

A falu lakossága neves szőlőtermesztő ősök hagyományait folytatja, akik a vidéken elsőként ismerték fel, hogy a filoxéra vész ellen milyen telepítéssel lehet védekezni. Házak egész sora szemlélteti, hogy a múlt századi borkereskedelemről szép jövedelem ütötte a szorgos gazdák markát.

A századfordulón a község 2601 katasztrális holdon terült el, 281 lakóházat számláltak össze benne. Száz holdat meghaladó nagybirtok csak egy volt, a többi nagyságának átlaga 18 körül mozgott. A csúzaiak akkortájt egyhangúlag azt nyilatkozták, hogy a község határa kicsiny, egymástól és

máshonnan sem vehetnek földet, mert kevés van belőle. Így hát a kisebb területet igénylő, ugyanakkor több munkával, nagyobb hozzáértéssel járó, ám többet is jövedelmező szőlőt részesítették előnyben.

1909-től visszamenőleg ötven esztendő alatt a lakosság 19 százalékkal fogyott, s ez az irányzat azóta sem szűnt meg. 1981-ben 884 lelket írtak össze a népszámlálási biztosok: közülük 760 magyarnak, 51 horvátnak, 13 szerbnek, 40 jugoszlávnak, 20 egyébnek vallotta magát. A tíz évvel később tartott összeírás már csak 795 lakost talált. Számuk egyetlen évtized alatt tíz százalékkal lett kevesebb! S azt még senki sem tudja, hogy az 1991-es háború hány újabb népszámlálással ér fel.

HERCEGSZÖLLŐS

A XVI. századi török adóösszeírások virágzó városként tartják nyilván. E tájban vált a baranyai reformáció egyik fontos központjává, zsinatalkotó helyévé.

1550 előtt volt a települések egy nevezetes reformátora, jeles énekszerzője. Kákonyi Pétert az irodalomtörténet is számon tartja. Ő volt, ki „*neves Szöllősben*” – „*veszteg ültében*” – „*csütörtökön a farsang végiben*” megírta a bibliai ihletésű Asvérus és Eszter históriáját. E művén kívül még néhány hagyományozódott az utókorra. Sziládi Áron, egyik méltatója, elolvasásuk után a század legjobb elbeszélőjének nyilvánította, és sokat dicsérte nyelvének természetes áradását, a különböző állapotok valószerű ábrázolását, valamint jó ritmusérzékét.

Mára megcsappant a település jelentősége. Némi központi szerepe, igaz, ma is van, csak más jellegű. A Bellyei Mezőgazdasági Kombinát borászatának központja, ősi pincéiben érlelik a vidék legjobb borait.

Vegyes lakosságú község. A délszlávok zöme 1687 és 1715 között érkezett a vidékre, az elnéptelenedett falvakba húzódott. Mai polgárainak többsége a pélmonostori üzemekben és a Bellyei Kombinát környező üzemegységeiben dolgozik. 1981-ben 2901 lakója közül 925 volt a horvát, 931 a szerb, 472 a magyar, 437 a jugoszláv, 136 egyéb. Az általános iskolának magyar tagozata is van: felsőbb osztályaiba a sepsei, ha van, karancsi és kői tanulók járnak. A gyermekek száma mindegyik nemzetnél csökken. A lakosság is 1991-ig 2121-re apadt. Ez nagyon sok: 27 százalékkal!

Sepse a legrejtőzködőbb falu a Drávaszögben. Egy mély völgy legalján épült, s az utazó már csak akkor veszi észre, ha szélső házaihoz ér. A faluba vezető út sem szembetűnő, Hecegszöllősnél ágazik nyugatra. S aki elmegy Sepsére, másik úton nem térhet vissza, mint amelyikben elindult. Végállomás ez a pár száz lelket számláló csendes település.

A XII. és XIII. század táján gazdag nagyúri birtokok terültek el erre felé. A különféle birtokperek alkalmával sűrűn emlegették a nevét. Nagy, nevezetes más események nem történtek benne, sem közvetlen közelében. Valahogy megkímélte a tatárjárás, a török is más égtáj felé vonult, s később is, amikor a Habsburg-uralkodók magyarellenes intézkedéseket hoztak, a sepsiek a maguk módján zavartalanul, az általuk elfogadott és jónak tartott erkölcsi normák szerint éltek és dolgoztak. Művelték a völgykatlan napos oldalaira telepített szőlőültetvényeket. Boraik közül különösen a vörös tett nagy hírnévre. Akadnak még ma is olyan borospincék, amelyekben négy-öt generáció hasznosította nagy hozzáértéssel a borászkodás tudományát.

A helyi egyházi krónika leggyászosabb évként az 1803-at nevezi meg, amikor pünkösöd szombatján az oskolaház sarkánál levő kemence tüzet fogott, s az iskola, a templom a haranglábbal „*porrá és hamuvá*” lett. Mindkettő újjáépült, s voltak olyan évtizedek, amikor bővíteni kellett mind az Isten, mind a tanuló gyerekek házát, mert szűknek bizonyult. A XIX. század derekától kezdődően soha többé nem volt ilyen gondjuk a sepsieknek. Az 1820-as és 30-as évektől kezdve az egykézés „*divatja*”, mint a Drávaszög többi településén vagy akár az Ormánságban, égető pecsétet nyomott Sepsé sorsára. Okának a helybeli eljárók kikérdezgetése révén azt állapították meg, hogy kevés a birtok, a meglévő sem növelhető, mert nincs honnan.⁷ A csekély birtokra hát nagy gonddal kellett ügyelni, bizony, megosztásától tartózkodtak. A boldogulás kereséséért sokan vándorbotot vettek a kezükbe. Így volt ez még századunkban is, az 1960-as és 70-es évektől tömegesen, főleg fiatalok indultak el munkát vállalni Nyugat-Európába. Felőlük csak az ünnepekre küldött képeslapokból lehetett hírt hallani, meg évente a szabadságok idején mutatkoztak nagy gépkocsikkal, amelyekkel bizony kényelmetlenül lehetett közlekedni a kövel beszórt szűk, falusi utcákban.

1842 és 1908 között a népesség húsz százalékkal fogyott. A gyerekek hiánya még szembeötlőbb. Míg például az 1854-55-ös tanévben 75

iskolakötelest írtak össze, 1904-1905-ben 55-en voltak. Bár az iskola újkori történetében az 1990-es év fordulatot jelentett: vadonatúj két tantermes iskola épült, ám a szomorú folyamat tovább tart, csak az oktatási körülmények lettek jobbak. Az 1987-88-as tanévben 24 tanulója volt a sepei tagozati iskolának, 1817-ben majd négyszer ennyien tanulták egyszerre az írást és számolást.

Az 1981-es népszámláláskor az 553 nyilvántartottból 488 vallotta magát magyarnak, 1991-re az összlakosság száma 457, tizenöt százalékkal kevesebb, mint korábban.

Az örökre távozók között számos kiválóság akadt, köztük Csumak Ferenc, aki enciklopédikus ismerője volt a régi népeletnek. Kiss Lajos népzene kutató számos dalt, köszöntőt jegyzett le tőle, oly értékeset, aminek előzménye egészen a középkorig nyúlik vissza.⁸

Ha mostanában végigyalogolunk a főutcán, több ablakba kitett céduláról tudhatjuk meg: ez a ház eladó. Vagy arról is érezzük a gazda hiányát, hogy az udvarokat benötte a gyom, a tető gerince, akár az emberé a sok teher alatt, megroppant.

KÖ

Amikor 1890-ben legtöbb lakosa volt Kőnek, lélekszáma akkor sem érte el a félezetet: pontosan 447 főt írtak össze benne. A számlálóbiztosok 1981-ben 271 lakost találtak, akik közül 107 volt a magyar, 70 a horvát, 48 a szerb, 25 a jugoszláv és 21 az egyéb. 1991-ben ritka esetet lehetett megállapítani, a nyilvánvaló beköltözések következtében megnövekedett a lakosok száma, 294-en voltak.

A többi településhez viszonyítva mindig kevesen lakták a valamikor híres vörösbort adó községet, amelynek ritka szép a fekvése. A baranyai dombok legmagasabbika, az Aranyhegy lábánál kanyarog egyetlen utcája.

A falu helyén fontos római útelágazódás volt, s a hagyomány azt tarjta, hogy későbbi nevét az ott elhelyezett, szokatlanul nagy méretű útjelzőkőről nyerhette.

A kis község országos hírű tudóst adott: sokak szerint Kőben született 1532-ben Beythe István protestáns superintendens, aki pályáját tanítóként kezdte Alsó-Lendván, majd később iskolák tanáraként működött, utána pedig egyházi pályára lépett. Életrajzírói úgy tudják, hogy mind az

ágostai, mind a refonnátus vallást követők püspöke volt. Mindkét felekezet nagyra becsülhette. Tudományos munkássága igazából akkor vette kezdetét, amikor Carolus Clusius (1526-1609), a híres németalföldi orvos és botanikus Magyarországra érkezett, és Beythe elkísérte kirándulásain. Közben figyelmébe ajánlott magyar növényritkaságokat, s közreműködött a magyar kísérőszöveg, növényjegyzék megfogalmazásánál, ami által nagy érdemeket szerzett a magyar flóra első ismertetőjének elkészítésekor. Az irodalommal, a hittudománnyal foglalkozó munkái ugyancsak elismerést váltottak ki kortársaiban. Kései méltatói azt emelik ki, hogy vallásos tárgyú műveiben sohasem durva, gúnyolódó és türelmetlen, bár oly korban, a XVI. században élt, amikor a különböző felekezetek papjai nem mindenkor voltak egymással szemben megértőek és toleránsak. A tudós élete alkonyán elveszítette szeme világát. 1612. május 3-án Németújváron halt meg.

Hogy Kő sohasem terjeszkedett, annak akadályai voltak: a nagybirtok ölelésében élt, határa meglehetősen kicsiny volt, nem is lehetett növelni. 1909-ben 1283 katasztrális hold tartozott hozzá. A lakosság 112 házban élt, s háztartásonként a birtok átlagos nagysága 11 holdat tett ki, a legkevesebb átlagút az egész Drávaszögben. Mai lakói nem a földből élnek, másutt keresik a kenyerüket – a környező üzemekben, mezőgazdasági birtokokon dolgoznak.

Igazából a településkép keveset változott, az idő múlását Baranyai Júlia másban vélte észrevenni: „...*lehervad... arcunkról a mosoly, ha elképzeljük, miként csodálkoznék Beythe István, ha ma végigsétálhatna szülőfaluja utcáin. Lakossága csaknem teljesen kicserélődött. Csupán 13-14 kis magyar lézeng ezeken a járdákon s a barokkos homlokzatú, tágas porták begyepesedett udvarán ... Nem érdemes már magyar tannyelvű iskolát fenntartani...⁹*” Baranyai Júlia negyed évszázada írta le ezeket a sorokat. Azóta az iskola megszűnt...

KARANCS

Karancsot emberemlékezet óta nyakas kálvinisták lakják. Ez például abban is megnyilvánult, hogy rektorukat erőszakkal tartották vissza, annyira megszerették. Még a felsőbb egyházi hatóságokkal is összetűzésbe kerültek, amikor az véget szeretett volna vetni a karancsiak túlzott ragaszkodásának, mert úgy ítélte meg, hogy a tanítót „*canonicus esztendei letelése után is*

megmaradni kényszerítette". Végül a makacskodók elérték, hogy kedvenc mesterük az esztendő végéig maradhasson.¹⁰ Ilyen vagy ehhez hasonló esemény óta járhatja a szólás, hogy Karancson még az isten sem parancsol.

Lampe egyházi históriája annak okán emlegeti a települést, hogy a hercegszöllösi kánonalkotó zsinaton az egyházi törvények aláírói között megnevezik Karantsi Istvánt, aki hihetőleg karancsi prédikátor lehetett, s akár az iskola első rektoraként is működhetett.

Protestáns iskolája, ha sóhajtásnyi időre is, a XVIII. században felvirágozott, mert messi földön hírnévre szert tett tanítója volt: Karantsi János mindössze két esztendeig prédikátoroskodott és tanított a településen, mégsem távozott nyomtalanul - földijeit megtanította a lelket nemesítő szép éneklésre. A debreceni kollégium énekkarának hagyományait plántálta át a drávaszögi kis falu lakóiba. A szép hangú prédikátor 1758. március 4-én távozott új állomáshelyére, Siklóásra, ahol az egyház vegyes anyakönyvének egyik lapjára jegyezték le róla: *„Ez Isten kegyelméből a kóták szerint való igaz éneklésnek ezen Ekklesiában úgy felállította, hogy minden soldárokat ennek idejétől fogva a templomban kóták szerint énekelnek, és nincsen senki is, aki különb kívánja énekelni. A melyre még eddig sehol is az egész magyar hazában reá nem mehettenek az ekklesiák igazgatói.”*¹¹

Karantsi Jánosról ezentúl keveset tudunk:

Karancson született, Kecskeméten tanult, ahonnan a debreceni kollégiumba távozott, s ott folytatta prédikatori felkészülését. A szintén zeneértő Szentmiklósi Péterrel került vissza a Drávaszögbe. Zene- és ének-tanítási módszerének hatása nem tűnt el véglegesen: *„Karancson állítólag még ma is maradt némi nyoma Karantsi János hozzáértő énektanításának, mert itt, mint mondják, még mindig valamivel gyorsabb ütemben éneklük a zsoldárokat, mint másutt.”*¹²

Karancs népének jólétét a szorgalma, a szőlőművelésben szerzett szaktudása és kiterjedt borkereskedelme alapozta meg.

A tágas porták, a polgári ízlést tükröző lakóházak ebből a jövedelemből készültek. A református lelkész 1885-ben pontos diagnózist küldött felettesének a korabeli állapotokról: *„... a szőlőművelés elég biztosítékot nyújt a megélhetéshez, sőt kebelbéli közterhek viselésére is képessé teszi őket, ha elodáztatatlan szükség forog fenn, adóznak is a közcélra. De mivel a jelenkor rohamosan terjedő civilizációjának még most csak a hátrányos*

*következményei érezhetőek: a fényűzés, az önzés, erősen lábra kapott, a szent czélok iránti lelkes buzgóság v. kegyes alapítványok tétele a legkritikább esetek közé tartozik.*¹³

A lakosság nemzetiségi összetétele a XVII. század végén kezdett megváltozni, amikor is dél-németországi, Felső-Rajna-vidéki németek, valamint horvátok és szerbek telepedtek le. 1900-ban Karancs 1674 lakosú volt: 1047 magyar, 555 német - akik többsége 1945-ben vagy elpusztult, vagy elmenekült - és 4 horvát, ezenkívül néhánynak hiányzott a minősítése. 1981-ben a karancsiak 1491-en voltak: 414 horvát, 502 szerb, 328 magyar, 174 jugoszláv és 73 egyéb. Tíz esztendő múlva nem nőtt a létszám, tovább fogyott: 1461 lelket írtak össze. Egyre kevesebb lett azok maradéka, akik arról is nevezetesek voltak, hogy száz-százötven esztendeje szépséges, leheletfinom, egyedi díszítésű növényi ábrákkal telehímzett főkötőben járaták asszonyaikat.

LASKÓ

Ha megállunk a hercegszöllősi keresztútjánál, egy valami azonnal szemünkbe tűnik: mintha kitárt karokkal várná az utazót egy fehér óriás, a dörömbön álldigáló laskói templom. A dörömb, ahogy erre felé nevezik a dombot, a térség kulcsfontosságú pontja volt mindig. A rómaiak is megvetették lábukat rajta.¹⁴ A barbár támadások, a birodalom bukása után századokig Laskóról hallgatnak a krónikák. 1212-ben már a mai nevén emlegették, egy határleírásban a szekszárdi apátság birtokához sorolták.

A gazdag eredmények, a fellendülés korszaka Mátyás király uralkodása idején köszöntött be. Fényűző gótikus templom épült a vidék legmagasabb pontján. Kolostorában nevezetes iskola működött, amelynek legjobb diákjai közül való lehetett Laskai Demeter, akinek kódexe pár esztendeje véletlenül bukkant elő sibenik ferences kolostorában. Latin nyelvű szövegei között bújik meg egy öt soros magyar könyörgés, amely az Ómagyar Mária-síralom utáni második legrégebb verses nyelvemlékünk. Laskó szülötte Laskai Osvát is, aki a Szent Ferenc-rend egyik legkiemelkedőbb egyénisége, a teológia professzora, az egyházi rend magyarországi főnöke. Korábban beszédgyűjteményeit Európa-szerte olvasták. Laskón a XV-XVI. században a jómódú mezővárosi polgárság virágzó egyházi irodalmi köpontot teremtett. Így hát nem véletlenül választotta a dél-

baranyai reformáció bástyájának Sztárai Mihály sem az 1544-ben Mohács nagyságú Laskót. Amíg benne élt, nemcsak reformátorként jeleskedett, hanem szépíróként, néptanítóként is maradandót alkotott. Zsoltárokat magyarított, drámákat írt Laskón. Reformátorként, költőként, nevelőként serénykedett utóda, Szegedi Kis István. Laskón Tolnai Bálint énekszerző is megfordult.

Ez a község volt bölcsőringató helye Laskai Csókás Péternek, a túznyelvű Calepinus-szótár magyar része szerkesztőjének, továbbá Laskai Jánosnak, Esópus magyar fordítójának.

Ahogy elvonult a Duna, megcsappant Laskó város jelentősége. Szellemi életének messzire világító lámpásai is elhalványultak. Csak a XIX. században az Ácsok izzították fel rövidre életét: az atya, László megírta a falu krónikáját. Gedeon neves naplóvivővé vált, Zsigmond korának jelesebb műfordítói közé küzdötte magát. Mára minden külsőségnek nyoma veszett, ami a hajdani nevezetes városra emlékeztet. 1981-ben 1466 lakója közül 941 volt a magyar, 118 a horvát, 35 a szerb, 372 a jugoszláv és egyéb. Népessége tíz év múlva 1035-re csökkent! Egyedül a laskaiak tartása nem fogyatkozott. Kimondatlan alapelvhez igazodnak: aki szellemi javakban gazdag, az nem süllyedhet végleges szegénységbe.

VÁRDARÓC

Várdaróc, vagy ahogy a helybeliek mondják, Daróc utcasora ahhoz az útvonalhoz igazodik, amelyen még római légiók meneteltek. A limes, a római védővonal mellett épültek fel házai.

Az egész Drávaszögben éppen itt maradt meg legépebben a legtöbb régi ház. A népi építészet múlt századi példáiból tucatnyi állt ellen az időnek vagy a mindenáron lebontást követő újjáépítés divatjának. Még akad hírmondója talpfás, sövényfalas építkezésnek. Igazából azonban legszebbek a gazdasági felemelkedés korabeli hirdetői, a barokkos homlokzatú, hófehérre meszelt századvégi parasztházak.

A falu szellemi javaira még odaadóbban figyelt. Voltak nagytudású mesemondói, mondák és dalok specialistái, mint Bocskoros Imre, Borkó Pál. A közmondások, a szólásfélek és a találósok¹⁵ ismeretében is kiemelkedően elől jártak. A hagyományozódás láncából 1950-től 1960-ig egyetlen szem sem hiányzott. A népi tudás nemzedékről nemzedékre szállt át. Így

érthető például, miként maradhatott meg az emlékezetben a földre szállt istenség szálláskeresésének története, a Szálláskereső Jézus ritka legenda-balladája.¹⁶ Ugyanígy a gyermekfolklór¹⁷ is hihetetlenül színes gazdagságot kínál kutatójának.

Daróc népe ragaszkodott legtovább viseletéhez is. A múlt század utolsó évtizedéig öltötték magukra asszonyaik a tilánglis ímögöt, a csipke-tüllujjú, stráfolt, vászonbélésű inget, a csécsekkel ékesített pruszlikot, a ráncolt selyemszoknyát és rózsás kötényt, vállukat pedig a kígyómozgást utánzó piros pántlikás, csécses fekete selyemkendővel borították be. Fejük ékei a fíketők voltak: leheletfinom fátolyszerű fekete tüllre fehér cérnával hímeztek margarétavirágot, legényrúzsát, szegfűt, gránátalmát és még sokféle növényt. A nők valahányan főkéntében jártak, ám még véletlenül sem fordult elő, hogy kettőnek egyforma volt a hímzése.

Darócot folytonosan lakták. Honfoglaláskori település. Egészen korai, XIII. századi határleírások már emlegetik. A török uralom alatt vakuf birtok, majd a „*pogányok*” kiűzése után a törökverő Savoyai Jenő herceg bellyei birtokát növelte a falu és határa.

A község csak pár lépésre esik a réttől. Árterében sűrűn bezúdult a nagyvíz, ha kiöntött a Dráva vagy a Duna folyó.

A daróci ember életét régés-régóta Eszék közelsége, annak piaca határozza meg. Ott értékesítette a kinöntésekben zsákmányolt halat, termésfeleslegét az ottani hetipiacon árulta. Az 1970-es évektől kezdve a híres kopácsi kertészek mellett a daróciak szintén megjelentek a primőrárusok között. Fóliasátraikban paradicsomot, paprikát termesztenek. Eszék üzemei fogadták be a földművelést abbahagyókat is. Ingázók lettek belőlük, akik naponta utaztak a tizenöt kilométerre levő munkahelyükre. Legtöbbje azért döntött így, mert a föld megmunkálása sok erőt emészt fel, s a befektetett munka még sincs összhangban az eredménnyel. Szólásfélékben ugyanezt fogalmazták meg: „*A kopácsi embőr egy lóval szánt, a laskai kettővel, a daróci hárommal*”, azaz legnehezebb a daróci termőföldet megművelni.

Daróc népessége előregszik. A fiatalok közül sokan külföldön kerestek boldogulást. Hogy milyen kevés gyerek születik, iskolai adatokból látszik. Az 1880-as népszámláláskor 1034 lakost írtak össze, ebből 119 gyerek volt iskoláskorú. Százpár év múlva, az 1987-88-as évben már csak 32-en jártak iskolába. A népesség száma 1981-ben 821: 589 magyar, 61 horvát, 54 szerb, 83 jugoszláv, 34 egyéb. 1991-ben 774 darócit vettek

számba az összeírók. Az eklézsia, amelyet még Sztárai Mihály reformált, lélekszáma ugyancsak fogyatkozik. Fogyaték lesz már most végérvényesen a déli kis falu szinonímája?

KOPÁCS

Kopácscról szól a régi mondás, hogy jó ott, mert télen-nyáron aratnak: télen nádat, nyáron búzát. Ez a honfoglaláskori falu a Drávaszög legdélibb csücskében, a Duna és a Dráva összefolyásában, az árterületen fekszik. A gátépítések előtt sűrűn elöntötte a nagyvíz. Az volt rá jellemző, hogy fél lábbal a vízben, fél lábbal a szárazon állt. Végeláthatatlan nádtenger, bőséges zsákmányt adó halászóvizek, mocsári tölgyesek, derékig is víz alá merülő fűzesek ölelték körül. Az öreg törzsökös kopácsiak még most is mondogatják, hogy a rét mindent megadott a belőle élőknek: házához nádat, fát, asztalára vadat és sokféle halat, gombát és más csemegét; a szerek, a halászeszközök készítéséhez szükséges kellékekért sem kellett a boltba menni. Az ügyes kezű halászember mindent megtalált, ami kellett neki.

A mára már elcsendesült Csónak út a templom mögött kanyarog, nyáron összecsimpaszkodó fűzlombok sátora hűsíti. Onnan indultak naponta a halászok csiklikén, deszkacsónakokon a Kopácsi-tó, a megszámlálhatatlan fok és vízjárás lehalászására.¹⁸ Eszközeiket, halfogó szerszámait a rét vizeihez, a körülményekhez igazították. A vejsze kedvelt és eredményességében is nagyon jó fogóeszköz volt az állóvizekben, az árterületeken, a lassú folyású vizekben. A nádból és vesszőből font furfangos készülék „kirtőjébe” a szárnnyak, a lészák terelték be a halakat. Ha egyszer beteretődött, többé már nem tudott kiúszni a vesealakú kürtőből. Használtak még varsákat, tapogatókat, borítóhálókat, halászasakat, s persze, akadt tiltott szerszám is. Ha azonban valami csoda folytán le lehetne szavaztatni a legkedvesebb szerről a valaha élt összes kopácsi halászt, az eredmény aligha lenne kétséges. Mindannyian a marázst, ezt a fátyolszerű, leheletfinom hálót választanák. Lassú vizekben, holtágakban feszítették ki két karó közé. A léhést, a hálót karikák tartják. Úgy fogja meg a halat, hogy az nekiütöközik, a fátyolos háló nem fejt ki ellenállást, amiért a hal tovább úszik előre. A karikák összecsúsznak, s a léhés beleakad az uszonyaiba és kopolyújába. A halász legszebb zenéje volt, ha hallhatta az összecsúszó karikák neszezését.

Az eltelt évtizedek során nagyot változott a kopácsi vízi világ: különféle mesterkedések miatt halászóvizek nélkül maradtak a kopácsiak, még a rétről is kitiltották őket. Magas kerítéssel akadályozták meg, hogy valaki is belépjen az ősi élettérbe. Rezervátumot létesítettek, s egy vállalat gazdálkodott vele. Sokak szerint bűnös módon, kevés hozzáértéssel. A szárazraveződött falu halászivadékainak új foglalkozás után kellett nézni. Legtöbbjük olyant választott, amelynek csak köze maradt a vízhez. Az öntözéses kertészkedés messze földön híres művelői lettek.

A vízi világ csillámlásai, a természetközeli élet szelídebbé, rajongóbbá tette a kopácsi embert. Annyi kicsinyítőképzőt, amennyit kimond, sehol sem hallani. Oly sokaságú víziállat sem „úszott” be sehol a díszítőművészetbe, mint ebben a halászfaluban. A mesék ¹⁹, dalok, egyáltalán, amit népköltészetnek nevezünk, szembetűnőbben természetközelibbek, mint más vidéken. Még a gyerekek játékaiból ²⁰ is a rét néz vissza. Ezt a ragaszkodást azonban egyre kevesebben örökíthetik át: 1981-ben 826 kopácsi polgár élt a hajdani bibliai bőségű területen (565 magyar, 67 horvát, 14 szerb, 45 jugoszláv és 135 egyéb). 1991-ben 805 főből állt a lakosság. Kerítésén lát be a rétre, amelyben majd ötvenféle hal és 267 fajta madár él, közöttük a fekete gólya. Ez a madár rejtőzködő életű, csak akkor szaporodik, ha zavartalanul, békében élhet. A kopácsi embernek sem volt soha nagyobb szüksége a békességre, mint mostanában. Hogy megmaradjon.

BELLYE

Bellye népe kétszer építette újjá faluját: először a dél-északnyugati irányú hadiút tövében álltak házai. Ez vezetett Eszékről északnyugatra, s amíg hosszú szakaszán épült hídját a hadvezér Zrínyi Miklós fel nem égette, a török rajta közlekedett Szigetvár, Kőszeg és Bécs irányába. Sztárai Mihály, a reformátor e hadiút oldalában találta Bellye lakosságát. A forgalmas hadiút mellől azonban jobbnak látták az elköltözést, falujukat három kilométerre keletebbre építették fel.

Az új honfoglalás után jó száz évre hallani megint Bellyéről. 1644-től 1639-ig Angyalosi Demjén volt a lelkésze, aki igen szerette Szent Dávid zsoltárait és más jámbor énekeket, ezért a derék lelkipásztor tizenegy esztendőn keresztül egy könyvbe írogatta őket nagy tehetséggel és szépérzéssel. Utódai állapították meg, hogy:

„Különösen gyönyörködtem a könyv a kiváló szépen czifrázott initiálék miatt, melyekben bajuszos emberfők, napóra, vízileány, sas, oroszlán, sárkány, kecskebak, rózsa, tulipán, szegfű és más virágok rajzolják különféle színeken, miknek kipingálása roppant időt vehetett igénybe - találtatván benne 62 színes, 113 feketén czifrázott és a legnagyobb részben egészben kidolgozott initiálé, nem számítván a több mint háromezázra menő apróbbakat, melyek részint feketék, részint zöldek.”²¹

A közösség életében a nagy változás akkor következett be, amikor vidékével együtt a török elleni harcokban szerzett érdemeiért I. Lipót adománylevelével Savoyai Jenőnek ajándékozta. A XVIII. század legelején „Herceg Printz Eugenius örökös földesura lévén ezen Bellyei Dominiumnak” a ma is álló kastélyt, a „bellyei” kis váracskát fundálta és építette volna Débella nevezetű tisztartója által.²² Ez a kastély 1827-ig maradt meg a főhercegi birtok központjának, de nemcsak a majd százötvenezer katasztrális holdnyi birtok gazdaságának, hanem közigazgatásának és szellemi életének is.

Bellye lakosságának összetételében fordulópontot jelentett Savoyai herceg elhatározása. Hogy hatalmas uradalmát megműveltesse, 1720 táján tervszerű telepítéshez kezdett. Birtokára jelentékeny tömegű délnémet telepeket hozatott. A lakosság között még 1910-ben is meglehetősen számban éltek leszármazottaik: 661 magyar mellett 499 német és 2 horvát.

A település lakossága 1981-ig nem csökkent. Amikor a fogyás mindenütt jelentős méreteket öltött, Bellye népe szaporodott. Oka: a puszták népe különféle átszervezések következtében nagy arányban beköltözött, ezenkívül a közeli nagyváros, Eszék polgárai közül is sokan választották telephelyül a falusias környezetet. 1981-ben 3692 lakosa közül 1481 volt a horvát, 624 a szerb, 490 a magyar, 872 a jugoszláv és 225 az egyéb. 1991-től azonban a többi drávaszegi település sorsában osztozott - tíz év alatt százhatvan lélekkel lett kevesebb a lakossága. Létszáma 3522 fő.

A Drávaszeg egykori híres „városai” és hófehér templomai felett a tanácstalanság tornyosul mostanában. Nem érkező válaszok helyére újabb kérdések tülekszenek: mi vár még a természetes úton is olvadó magyarságra? Meríthet-e életerőt múltjából, mint már annyiszor tette? Egyharmadának, amelyet szétszórta a háború, a félelem, szíve lesz erősebb vagy életösztöne, amikor a visszatérésről kell határoznia? Vagy a szétszóródás sorsa vár rá?

A drávaszögi templom

templom szó a latinból került a nyelvünkbe. Így egymagában kimondva nem árul el semmit arról, hogy melyik valláséről van szó. Mindenkor ugyanazt jelenti, amit értelmező szótárunk megfogalmaz: valamely istenség számára fölszentelt hely. Csak ha jelzőt, minősítőt illesztünk elébe, akkor válik világossá, hogy evangélikus, katolikus, református vagy más felekezetű templomról beszélünk.

A drávaszögi, a Duna és a Dráva összefolyása között álló református templomok nemcsak vallástörténeti objektumok és szakrális helyek. Annál jóval többek: művelődési szerepűek, a XVI. században nyíladozó anyanyelvű kultúra alapkövei között a helyük: Prédikátorai egyszemélyben a magyar nyelvű irodalom legelsőik közül való művelői. Az egyházak kebelében működő iskolák ugyancsak az anyanyelvű kultúra bőséggel csobogó forrásai. Állandói. Olyan pallók, amelyek a paraszti és mezővárosi fiatalok legtehetségesebbjeit a tanult értelmiségiek közé vezették.

A templomok máig a népi kultúra vigyázói, az anyanyelvű igehirdetése színterei, az elveszés késleltetői.

Istennek hajlékai a Drávaszögben külső megjelenésükben a katolikus templomépítés hagyományait folytatják. Gyökereik a reformáció térhódításának kezdetéig nyúlnak vissza: a reformátusok legtöbb helyen ugyanis a régi templomot vették birtokukba. Ha javították, ha újjáépítették, követték az eredeti külső formákat, ám a belső térképzés már eltérően alakult. Gyakorlatilag valamennyire érvényes a református templomokban

kialakított „*osztatlan tér, oltár nélkül, központjában az Úrasztala, amely felé a hívők padsorai irányulnak. A szőszék helye különböző lehet. Oltárkép vagy szobor tiltott. A belső fehérrre meszelt.*”¹ Jellemző még rájuk a karzat. A karancsi kivételével a templomok toronysisakján csillag látszik.

Három olyan templom van, amelynek helyén már a II. és IV. század között a rómaiak által emelt kőépület állt: Laskót a régiségével az első hely illeti, majd Hercegszöllös és Kopács követi. Ezek épületköveit használták fel a templomokhoz, az alapokhoz és a falakhoz. A reformáció megkapaszkodása után a XVI. század utolsó évtizedeiben nagy újjáépítési hullám kezdődött. A tíz, zömmel magyarlakta, Horvátországhoz tartozó település - Vörösmart (Zmajevac), Csúza (Suza), Hercegszöllös (Kneževi Vinogradi), Laskó (Lug), Várdaróc (Vardarac), Kopács (Kopačevo) és Bellye (Bilje) - mindegyikéről maradt fenn híradás e korban történt templomépítésről. A második nagy építkezési hullám a XIX. század fordulóján és az azt követő első években, évtizedekben történt. A régiek közül a sűnű villámcsapás tüze sokat elemésztett. De egy másik, öröndetesebb ok is közrejátszott: a gyülekezetek létszáma annyira megszorodott, hogy több helyen újraépíteni, bővíteni kellett isten házáat. Még ma is e templomok állnak. Az utolsó új templomot Vörösmarton emelték 1866-ban.

A templomhoz épített tornyok harangjai közül a legrégebbek szintén a török kiűzését követő nagy újjáépítkezések korából valók. Náluk azonban jóval régebbiek is lehetnek. Például Laskón 1475-ben fényűző gótikus kőtemplom épült, s tornyából aligha hiányozhatott a jeladó eszköz. Elterjedését és használatát még Sabinianus pápa (604-606) utasítása siettetette, aki elrendelte, hogy nappal négyszer, éjszaka háromszor adjanak jelet a haranggal, s az istentiszteletre is harangszó hívja a híveket. A drávaszögi reformátusok első harangjaik az elfoglalt régi templomoké lehetnek. A legrégebb harangot, amiről kézzelfogható a bizonyíték, 1718-ban a laskói eklézsia öntette. 1720-ban Kő, majd 1730-ban Kopács vett új harangot. A legtöbb azonban a XIX. században készült. 1817 és 1885 között a tíz eklézsiában 32 új harangot szereltek fel, amelyek pesti (11), grazi (9), pécsi (2), bajai (1) és 9 ismeretlen harangöntő műhelyből valók.

A régi templomberendezési tárgyáról jóformán semmit sem tudunk. Ha elégtek, helyettük újat készítettek. A ma is látható, részben festett karok, zsolnármutatató számtáblák, a padok a XIX. századi helyi mesterek kezéből kerültek ki. Díszítésük punitán, csak egy mesteré, a laskói, gazdag teremtői képzelettel megáldott Asztalos Botos Jánosé üt el. Remeklését a templom

karainak festése, valamint a szigetmagyarság falvainak templomaiban, Harasztiban és Rétfaluban a festett templommennyezetek őrzik.

A drávaszögi templomok legkidolgozottabb tárgyai a szószékek, a szószékkoronák. Egyedül rajtuk fedezhetőek fel a plastikákhoz közelálló fafaragások. Bár a világégések hamvában megsemmisültek között akadt olyan, amelyik a vérével fiait tápláló pelikánt, az önfeláldozás szimbólumát jeleníti meg. A legenda szerint a Drávaszögben gödénynek ismert madár csőrével felhasította mellét, s kihulló vércseppjeivel táplálta fiókait, hogy feltámassza őket. Ezek az ábrázolások nem mások, mint Krisztus önfeláldozásának szimbólumai.

Az Úrasztala a központban, minden tekintet előtt áll. Letakarva az úrvacsorát, a kenyeret és bort tartalmazó edények, klenódiumok ráhelyezésére szolgál, és mellőle osztják ki a Krisztus halálára emlékeztető úrvacsorát. Az edények csak egyszerű tárgyak maradtak, nem lett szentségi jelentőségük, akár más vallásokban. Így hát anyagukhoz sem a legnemesebb fémeket választották, amit az egyházi rendelések is jóváhagytak: már az 1562-ben Debrecenben tartott zsinat megszüntette a nemesfémből készült szent edények alkalmazását. Drávaszög népe a szertartásokon a szegények ezüstjéből, ónból, cinből, rézből, ritkán ezüstműből, cserépből, kőből és fából készített kancsókat, kelyheket, poharakat, tányérokat használt. Olyan ötvösműhelyekben készültek, ahol a használhatóság, az egyszerű formák esztétikája minden egyéb igény fölött győzedelmeskedett.

A török által sokat háborgatott vidéknek hol rablás, hol tűzvész miatt sűrűn kellett pótolni az elveszett kegytárgyakat, ezért nem csoda, hogy a legrégebb edények csak az iszlám-török csapatok kivonulása utáni évtizedekből maradtak fenn. Közülük koránál fogva első az 1700-ban készült csúzai pohár, a bellyei eklézsia 1702-es évszámú keresztelődénye, az 1711-es vésetű, évszámmal ellátott vörösmarti és laskói boroskanna. Egyedül Kő egyházának nem maradt - ami nem jelenti, hogy nem volt - ebből az időszakból származó úrasztali edénye.

A fémből készített tárgyakkal szemben a textíliák még pusztulékonyabbak. Az abroszok, terítők, keszkenők az úrasztala, illetve a rajta álló edények lefedésére szolgáltak. Anyaguk szerint a legnemesebbtől a legegyszerűbbig előfordult belőlük. Volt bársony, selyem, damaszt, kasmír, taft, gyolcs, vászon és karton. Némelyik virágos, a másik sima, kockás vagy éppen sávos. A színek közül megjelent rajtuk a fehér, a fekete, a vörös, kék, zöld, sárga, lila.

A legbecesebbek főképpen közadakozásból készültek. Ékességüket könnyű volt észrevenni, pompájukkal elütöttek a köznapitól. Nemes anyagra hímezték rá arany vagy ezüst fonallal a díszítőmotívumokat, a tulipánokat, a szőlőszemeket, a búzakalászokat, amelyek közül a két utóbbi a XIX. század elején vált divatossá,² a galambokat, a jelentéssel bíró jelképeket. Nem egy értékesebb darab külhoni városban készült, ám az ottani hímezőműhelyek mindenkor a megrendelő ízlését, kérését teljesítették.

XVIII. századi úrasztali textíliákról csak kettőről tudunk: a csúzai egyház 1817-ben még őrzött egy gazdag hímezésű 1720-ban készült gyolcs keszkenőt, a laskóiak tulajdonában ugyanekkor 1798-ban hímezett asztalterítőről tudott a korabeli leltár.

Az egyházművészet tárgyai az élniakarás tükrei voltak: a szép utáni sóvárgás megtestesítői. A karzatok festett virágai a tisztaszobák bútorain, az edények nemes egyszerűségű formái a konyhákban, a textíliák színei, a kelmék anyagai a viseleteken egyaránt korhűen tükrözik az ekléziák népének ízlését. Mert istennek hajlékait is ugyanazok a kezek rendezték be, mint a lakóházakat. Ugyanazok adományozták a keszkenőket, akik ünnepre maguknak is hasonlót választottak. Végül is mind Isten, mind a család hajlékát állandóan a puszta létnél araszolva előbbre, többre törő szándék formálta.

Felesleges bizonygatni, hogy a Drávaszög népének életében sarokkövek az évszázados fehérre meszelt templomok. Hitük, kultúrájuk és nyelvük várai. Meddig állnak még? Ha életük rendjéből valamelyik is kivészik - leomlanak!

Vörösmart három temploma

település olyan helyen épült, ahol bőkezű volt a természet: a szelíden hullámzó baranyai dombok lábánál húzódik, a Buda felé vezető hajdani fontos hadi és kereskedelmi út kanyargott rajta keresztül. A szélső házainál benyúló Duna öble emberemlékezet óta kikötőhelyet kínált, ahonnan a szőlőhegyek tüzes nedvét tartalmazó hordókat, a kifogott halat és más árut távolabbi vidékekre is el lehetett szállítani. Várhegyéről - ahol már a rómaiaknak erőssége állott - rálátni arra a pazar gazdagsággal termő, „a természet szépségeitől felruházott istenáldotta vidékre”¹, amely a vörösmarti ember bőséggel terített asztalát ellátta, lakhelyét éllette és mezővárossá fejlesztette. Mindez nem kerülte el a várospecsét rajzolójának és vésnökének figyelmét sem: a szőlősdombok, a Várhegy, a Duna ölelésében ábrázolta a települést két templomával².

Jóval a városi rang elnyerése előtt - amikor V. Ferdinánd 1841. december 16-án kimondta, hogy Vörösmart a jövőben folytonosan, minden időben városnak neveztessek³ -, 1573-ban errefelé utazott követségbe Ungnád Dávid, aki pontos naplóvivő volt, s amikor a Dunán hajózott, lejegyezte, hogy „három puszta templom szép romját, közel hozzá Veresmart nevű falut és fölötte fekvő elpusztult várát bagytuk bátra jobb kézre. Itt kilenc ökör úszott át bajónk előtt a Dunán.”⁴ A környék templomairól e XVI. századi híradás az egyik legkorábbi.

Református egyházának keletkezéséről egy másik forrás eképpen emlékezik: „*Mikor kezdődött légyen ezen eklésia, bizonyosan meghatározni nem tudjuk, csak annyit tudhatunk róla, hogy régi eklésia, mert az eklésiai históriában⁵ van róla emlékezet, hogy a magyarországi reformáció után nem sokára volt itt reformáta eklésia.*”⁶ Mivel Vörösmart népe a Drávaszögben, tehát az elsők között fogadta el a reformáció tanait, gyülekezete a legrégebbiek közül való, s nem kizárt, hogy a megnevezett templomok valamelyike a reformátusoké lehetett. Talán az állhatott fenn 1669-ig, ugyanis abban az esztendőben templomépítéshez fogott a falu népe. Az egyház irattárában⁷ Istennek új hajlékáról az alábbi tarották fontosnak lejegyezni: „*épült 1669-ik esztendőben vályogból és a vályogok közé rakott fagerendákból s már most gyenge állapotban van. A torony pedig épült 1794-ik esztendőben téglából, bádagos tetővel, ez új és erős.*”⁸ Mivel silány anyagból épültek a falak, sűrűn javítani kellett a templomot. A renoválás a XVIII. század derekán azonban sok időt, utánjárást és pénzt igényelt, ugyanis csak később, az 1790-91-es pozsonyi országgyűlésen született meg a XXVI. törvénycikk, amely az ellenreformáció után törvényes és alkotmányos alapokra állította vissza a magyar protestáns egyházak vallási szabadságát. A vörösmartiak 1764-ben és 1768-ban alázatos kérelemmel folyamodtak a tekintetes Vármegyéhez: „*A Tekintetes Nemes Baranya Vármegyének, nyújtandó alázatos Instantiája a Veresmarti Helységnek. Tekintetes urak. Kegyes Patronusink, sok szegényeken könyörülő Kegyelmes Uraink!*

Mintbogy Felséges Kegyelmes Koronás Király Asszonyunknak gyakorlatossággal ki adott edictuma a tekintetes Nemes Vármegyéhez, mellyet a T. Nemes Vármegye sok izben promulgált s közönségessé tett ez: hogy akármely helyben valamely romladozás miatt el dülő félben lévő épületek nem bogy egészen, de csak annak romladozásaibul is a T. Nemes Vármegye hire nélkül ne merészeltessenek építtetni a vagy restauráltatni.

Mi ezen Felséges Királyi edictumnak s Kegyelmes Parancsolatnak magunkat alája vetvén, kívántuk a T. Ns Vármegyét alázatos Instantiánkmal megkeresni e végre, hogy a mi templomunkat nem egészen, hanem csak némely repedezésibül, kiváltképpen vagyon a támaszok pedig téglából, a támaszok alsó lábai földszint annyira elkoptanak, hogy ez miatt dülő félben vagyon, félő is, hogy ki ne düljön; megújítat-

ni kívánnánk, melynek megvizsgálására rendeltetett személyt el is várjuk nagy alázatossággal.

Erre nézve a Tekintetes Uraknak lábainál leborulván alázatosan könyörgünk, méltóztassanak e mi Isten dicsősége eránt való szándékunkat kegyes szíveikre venni és e mi szándékunk bátorsággal való végben vitelére szabadságot engedni. Mely erántunk való kegyes indulatjokat a T. Urak midőn tapasztalnánk s tapasztaljuk az Isten és a Sz. Angyalok előtt a T. Uraknak s minden Hozzájok tartozandónak életek megtartásáért szíveinknek belső rejtekeiből kiszármazó könyörgeéseinkkel esedezni meg nem szűnünk, a minthogy vagyunk is maradunk is Sig. Veresmart 1764 3a Máj. az Tekintetes úrak alázatos szolgálói

Veresmarti Lakosok.”

Négy esztendővel később újabb folyamodványt szerkesztettek a „Veresmarti Lakosok”, amelyből kiderült, hogy az 1734-ben egyszer már kijavított harangláb újból felújításra szorul: „Tekintetes Nemes Vármegye! Kegyelmes Uraink és Kegyes Patrónusink. Ezelőtt 34 esztendőekkel ugyan, a Tettes Ns. Vármegyének kegyelmes engedelmeivel megújítatott haranglábunk annyira megerőtelenedvén, hogy rövid idő alatt félő, hogy le ne düljön, és a gyermekeinkben siralmas balált ne okozzon: alázatosan folyamodunk a T. Ns. Vármegyéhez és lábaihoz borulván Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek alázatosan esedezünk, méltóztassanak ezen dülő félben lévő haranglábunknak ismét megújítását kegyelmesen megengedni. Még pedig mivel az okos világ mindenben, úgy az építésben is, a mint a compendiumra (kompondiumra L. K.), úgy az állandóságra és tartósságra is szokott már ma vigyázni, hogy a gyakorta való újításokat eltávoztassa. Erre nézve, hogy az esözéseknek ártalma ellen a nagy fákból álló lábait megújítandó haranglábunknak oltalmazbassuk oldalait a Tettes Ns. Vármegyének engedelmeiből bedeszkeznünk kívánjuk. Ez pedig nem a pompát és luxust (a mellyet magunk önként is távoztatni kívánunk, nem illetvén a mi együgyűségünket), hanem egyedül csak a tartósságot és állandóságot nézi.

Mely hozzánk megmutatandó kegyelmességét a T. N. Vármegyének annyival nagyobb bizodalommal reményljük, mivel köztünk lévő Istenünk tészteletének szabadsága s gyakorlott ususa adogvallya (adekválja L. K.), sőt megelőzi akár a Sopronyi Országgyűlésben, akár

a pesti Religiósa Commissióban feltételett conditiót, amint az a T. N. Vármegye előtt is nyilván való lebet. Hogy pedig a T. N. Vármegyének hív tagjait, mint bazánk hasznos oszlopait számos esztendőkre kiterjedő boldog étellel Isten Ő Felsége szeresse, minden nap gyakorolni szokott buzgóságos könyörgésünkben az Istennek jobb karján ülő és mi érettjünk esedező Úr Jézus nevében esedeznünk tartjuk keresztyéni kötelességünk, akik vagyunk és maradunk Sig. Veresmart 1768 die 25a Máj. A Tekintetes Urak alázatos szolgálói a Helvetica Confessiôn lévő Veresmarti lakosok.”

A sok foltozgatás-toldozgatás nem volt hosszú életű, mert a templomot 1828-ban ismét meg kellett újítani. A nagy költségből 600 forintot átvállalt „*Ő Császári kir. Főberczeg uradalma.*”⁹ A buzgó hívek 1866-ban fontos elhatározásra jutottak: eldöntötték, hogy a régi templomot lebontják, s új építésébe kezdenek. A sokat javított épület az egyház régi fundusán¹⁰, a tanítói kert végén, a Deák-szurdokra nyíló beltelken állt. A régi templom anyagát 1872-ben 900 forintért, azaz 1800 koronáért, a templom telkét 490 forintért, azaz 980 koronáért értékesítették. Az egy és öt mázsás harangokat az új templomban helyezték el.

Rácz Pál lelkész jóvoltából nyomon kísérhető a harmadik vörösmarti templomépítés minden fontosabb mozzanata:

„1866. Január 7-ik napján egyházi gyűlés tartván, az elöljárók által ajánlott egyének közül isteni tisztelet végeztével gondnokul szótöbbséggel elválasztatott Mészár István, ki letett esküjét, erejét, idejét és tebetségét az egyház és iskola előmenetelére, meg is tartotta, mert annyi fáradságot, annyi testi és szellemi erőt e díszes hivatalban még egy gondnok sem mutatott föl és tanúsított, mint épen ő, amennyiben nagyrészen neki tulajdonítható, hogy templomunk alapja ez év folytán nemcsak letételett, hanem az idő rövidségéhez képest föl is emelkedett.”

Méltó, hogy Mészár István neve még a maradék által is tisztelettel és méltánylással említették mindenkor. Előtte nem volt sem jó barát, se atyafi, ő egyház iránybani kötelessége teljesítésére kifogás nélkül mindenkit rá szorított.

A templom építő mesternek neve Gfeller Károly Zomborból, segédje Prokop György, kőműves pallér Mrákovics Ferentz mindkettő ugyancsak Zomborból.

1. Vörösmart református temploma a Várhegy tővében

2. Üdvözlőlapon az 1910-es évekből

„Ács és kőműves munka kialkudott ára 4 000 forint o.é, mely 5 év leforgása alatt részletekben fizetendő ki.”

Az egyház levéltára pusztulásáig őrizte a templomépítés szerződését:

„Szerződés, mely kötött a Vörösmarti ref. egyház egy részről; más részről építész Gfeller Károly Úr között egy újonnan építendő templomra nézve ide mellékelte terve szerint, az itt következő feltételek alatt:

I. Gfeller Károly építész úr felelőség mellett építendő az illető ref. egyházközség kívánata szerint meglegedésére, legkésőbb három év alatt egy egészen új templomot úgy, hogy az építendő egyháznak jogában állandóan azt a teljes elkészülés után műértő egyénekkel megbíráltatni.

II. Az illető egyház fizetendő közösen megállapított alku szerint Gfeller Károly építész úrnak az összes kőművesi munkálatokért toronnyal együtt 2 000, napszámokért 850, összesen 2850, mond kétezernyolcszázötven forintot o.é. Ácsmunkáért anyaggal együtt, ide értve a toronyba vezető lépcsőzetet, templom, torony deszkázatait, belécezését, - az ajtó mellékek, és karzatra vezető, tölgyfa lépcsőzeteken kívül - 2150 mond kétezerszázötven forintot o.é. kőműves és ácsmunkáért együttesen 5 000, mond ötezer forintot o.é.

III. Az építendő egyház képtelennek érezvén magát arra, hogy ha a templom s torony fönt kitett három év előtt is eltalálna az építész úr szorgalma által épülni, azonnal eleget tehesse: részletenként kívánja a kialkudott 5000 forintot fizetni. Akképen, hogy évenként legkevesebb 800 forintot fog letisztázni; becsületében járó kötelességének ismerendvén azonban az egyház, ha körülményei engedik, többet is fizet. De ha előre be nem látható szükség, terméketlenség, vagy bármi kedvezőtlen körülmény miatt ez okmány aláírásától számított 5 év alatt adósságát le nem tisztázhatná, abban az esetben a fönn maradó összegtől törvényes 6 % kamatot fog fizetni.

IV. A templom és torony alapjából földet kihányani, vizet, meszet, téglát helybe szállítani az egyháznak kötelessége.

Vörösmart 1866. aug. 28-án

Rátz Pál ref lelkész, Izsák Péter, Uszodi Istványa, Borbé Sándor, Szabó Pál, Kováts János, Gyurka Ferentz, Kováts Sámuel, Varga Sándor egyházi előljárók.”

Rátz Pál, akinek lelkeszsége idején folytak a templomépítési munkálatok, esztendőnként az egyházi jegyzőkönyvben összegezte az előrehaladást:

1867: „Tavaszkinyitával megkezdődött újra a templomépítés, s pár hónap leforgása után a falak fölemeltettek az ablaknyílások alsó párkányzatáig, s úgy állott a keletkezendő épület őszön és tavaszon által.”

1868: „év folytán a templom építés vesztegelt, mivel a szükségelt téglakészlet - későn juthatván egyházunk égetéshez szükséges fához - teljesen elfogyott, s midőn a téglát előállították, az idő őszre hajolván, az építő mesternek nem volt hajlama az építéshez hozzáfogni, s okait egyházunk helyeselve, belenyugodott az építésnek más évre halasztásában, annyiival inkább, mert az építő mester szerződésileg 5 év lefolyása alatt levén köteles a templomot elkészíteni, s gondoltuk, hogy a még hátralévő két év a bevégre teljesen elegendő leend.

Méltónak és szükségesnek láttatik itt hallgatással nem mellőzni az utókorra - nézve tudomásul -, miszerint 20 000 téglát égetéshez szükségelt fát a lakosok ingyen állították elő, amenynyiben vagy természetben adtak fát, vagy pénzbeli segéllyel járultak a favételhez, egyik kisebb, másik nagyobb mértékben, ki-ki tehetsége szerint megemlékezvén az apostol mondásáról: Amint ki-ki vette az ajándékot, azonképpen sáfárkodjék abból mindeneknek hasznára, mint Isten ajándékainak hű sáfárai.”

1869: „május hónapban a templom építés újból megkezdett, s nevezett gondnok (Halász Mátyás) lelkiismeretes közreműködése folytán a falak szeptember hó közepére fölemeltettek a magasságokban s ingadozó hitűekben is erősen kezdett lassan és édesen a reménylátván a szép magas falakat -, hogy az úrnak háza már nemcsak papíron áll a rajzban, hanem valósággá is válik apródonkint, s bár az egyháznak semmi fekvősége vagy jövedelmi forrása nem lévén, előre lehetett látni, hogy a cél kivitele tekintetéből kölcsön pénzhez kell folyamodni, a hívők buzgalma éledt s növekedett, s egy-két lelketlen lakos kivételével a többség a szükséges kocsiszámlát folytonosan megtenni iparkodott.”

1870: „ugyanaz alkalommal egyházi gondviselővé lett a lelkész ajánlata folytán ifjú Kocsis József, ki az építést a tavasz folytán megkezdetvén szorgalma és sikeres fáradozásának sikere az lón, hogy a torony fala is fölemeltetett – bár az esős nyár a munka előre haladását nagyon meggátolta –, a templom tetőzetének magasságáig nemcsak, hanem a templom tetőzete is felrakatván, ideiglenesen cseréppel befedetett, úgy, hogy már most nem kell e félni, hogy a szüntelen esőzés miatt a falak sérelmet szenvednek. Az ifjú, szelíd magaviseletű, de mind a mellett is erélyes egyházi gondnok minden tehetőt elkövetett, hogy a templom és torony bevégezése teljesezésbe menjen.”

1871: „ez év nyarán a torony falazata 12-ől magasságra emeltetett, szerfái felrakattak, bádoggal befedetett, a templom boltozata belülről besimittatott, a templomfalak kívülről még a múlt évben besimittatván, ez évben kimeszeltettek, a szószerk és a nép ülőhelyei behelyeztettek, szóval az egész építés befejeztetett november hóban. Ez év folytán is szakadatlanul kedvezőtlen esős lévén az időjárás, az építés közben az elemekkel szakadatlanul harcolni kellett: de Isten a benne bízókat megsegítette, és megengedte a kishitűeknek megszegyenyítésére, az istenfélőknek pedig szívbeli örömére, hogy a teljesen elkészült szt. házban az első isteni tisztelet október hó 29. napján megtartathasson.

Megemlítendő itt utólagosan, hogy a toronygomb föltevése alkalmával a helyben lakó R.C. hívek, és a velünk szomszédos Csúza község lakosai közül igen számosan megjelentek s zengették el a még akkor belülről teljesen üres templomban a lelkész által felmondott buzgó imát, és nem egy szemben láthattunk az emlékeztés napon örömkönnyeket csillogni.

Tanító. Apostol János úr tanítványaival és velünk együtt megbattott zengedezte ez alkalommal a CXXII. Soltárt és a 74. dicséretnek pár versét.

E sorok írója - az utókor tudomásául talán - orcapirulás nélkül ide jegyezheti, hogy a szószerket ő saját költségén készítette bezdányi lakos és asztalos mester Peér Ferdinánd által 180 forintért o.é., melyből azonban 40 forint néhai vörösmarti születésű, később tanuló, azután katona, s ismét Cs. K. kondukteur végül Vas megyében kebelezett Kőszegen nyugalomban élt Kis Mihály úr kegyes hagyományozásából fedeztetett.”

Ugyancsak Rácz tiszteletes, a krónikaíró lejegyzésében maradt ránk a templomépítés kiadásainak tételes felsorolása:

„1, 200 000 téglá á 12 frt. al = 2200 frt. 2, 500 kocsi fuvar 5 éven át 2 frtival számítva = 1000 frt. 3, Templom alap 960 frt. 4, 1000 mázsa mész á 1 frt 20 kr = 1200 frt. 5, Alapba vett 5 öles tölgyfa cölöp, keresztgerenda, tölgyfa gerendák 550 frt. 6, Ugyanazok hazaszállítása 40 frt. 7, Építő mester, kőműves, ácsmunka 5000 frt. 8, Bádogosnak, torony festésért 600 frt. 9, Templomi ülő székek 600 frt. 10, Ablak fa és üveges munka 550 frt. 11, Lakatosmunka 100 frt. 12, Egy fő és mellékajtó tölgyfából 60 frt. 13, Karzatra vezető két ajtó, karzat mellett az egyházgondnok számára egy irodán levő és földszint egy halottas szoba ajtó = 80 frt. 14, Templomtetőhöz 20 000 cserép 12, f. el = 240 frt. 15, Cserepezőnek fedésért = 160 frt. 16, Templomtorony tetőhöz fenyő = 500 frt. 17, Stukatorhoz való gerendák szegek = 200 frt. 18, 900 gyalognapszám á 50 kr = 450 frt. 19, Cserépszállítás dereglyén és kocsin = 25 frt. 20, Mestereknek, legényeknek idehozatala 4 mért földről 5 éven át, utiköltekezés, vendéglő, szállás bér = 250 frt. 40 kr. 21, Haranglábakhoz való tölgyfa gerendák = 25 frt. 22, Ácsnak harangok beállítása = 40 frt. 23, Toronygombért külön bádogosnak = 40 frt. 24, 15 mázsa vas az egész épülethez = 270 frt: összeg 15 146 frt 40 kr = 30 292 korona 80 fillér.”¹¹

A hely szelleméhez - hiszen hajdan lelkészei közül hatan viselték a püspöki méltóságot-, a hívek buzgóságához mérten méltó lett a templom: hosszúsága 12, szélessége 6, falmagassága 6, a torony falmagassága 6 öl¹², tetőzete szintén 6, összesen 18 öl¹³.

Az öreg templom harangjai az új templomban is istentiszteletre szólítottak. Az egy mázsás felirata: MIH JOHAN NUSPICKHERI H NAR OFEN - GASS. Készítésének éve hiányzik róla, de ugyancsak régi lehet, mert az 1817. évi püspöki látogatáskor a legöregebbek sem tudták, „mikor szereztetett”.¹⁴ Az öt mázsás harang felirata minden fontos adatról tájékoztat: „FUDIT HENRIKUS EBERHARD PESTINI 1806. VÖRÖSMARTI REFORMATI SZENT ECCLÉSIA TULAJDON MAGA KÖLTSÉGÉVEL ÖNTETTE PREDIKÁTOR DERHIADAI SÁMUEL KURÁTOR SZEGEDI MIHÁLY; ESKÜDTEK: GOZON ANDRÁS ÉS KIS MIHAL IDEJÉBEN 1806.”¹⁵

A harmadik harang 1886-ban került a toronyba. Rácz Pál lelkész tartott alkalmi beszédet, s mondott imát, amikor augusztus 24-én

először megszólalt, az „igen kellemesen zengő” harang. Öntője Heller János bajai mester volt, akinek munkáját 800 forinttal fizették meg. E harangnak is van felirata: „810 KILO, KÉSZÜLT 1886. LELKÉSZ: RÁCZ PÁL. TANÍTÓ: APOSTOL JÁNOS. GONDNOK: KIS MIHÁLY. ELŐLJÁRÓK: BÉNI IZSÁK FERENCZ¹⁶ FERENCZ, CZ.SZABÓ JÁNOS, GYURKA JÓZSEF, HALÁSZ MIHÁLY, KIS ISTVÁN, KONTRA JÁNOS, KOVÁCS MIHÁLY, MÉSZÁR ISTVÁN, ÓRSI FERENCZ, PASZA FERENCZ, SALAMON JÓZSEF, VARGA JÁNOS, HELLER JÁNOS ÖNTÖTTE BAJÁN.”¹⁷

Az 1886-os esztendő még arról is nevezetes, hogy a toronyba órát állítottak, amelyet Pendl Flórián bajai városi órás 400 forintért készített. A toronyóra december 23-án kezdte mutatni az időt, s huszonkét évig működött. 1908-ban az eklézsia 360 kononáért új toronyórát szerzett.¹⁸

A templom berendezése 1875-re készült el, ám az akkori lelkész, Rác Pál elégedetlen volt a gondnok, Szakos János tevékenységével, mert:

„...az újonul elkészült templomot díszes alakjából teljesen kivetkőztette, a mennyiben a templom farazatában újabb ízlés szerint elhelyezett szószéket a templom nyugoti oldalában tétette a főajtóval átellenben. minél fogva a lelkész nemcsak kellemetlen érzésnek, hanem a légvonal miatt betegségnek is ki van téetve. A székek állása is teljesen meg lett változtatva, céliránytalanul, a mennyiben a szószék előbbi helyzetében az egész gyülekezet szemben volt a szónokokkal, az elfordított helyzetben vagy egyik, vagy másik részétől el kell fordulnia a szónoknak. Közelebbi változtatást a gondnok azzal igazolta, hogy a templom farazatában lévén a szószék elhelyezve, a szónok szava nem érthető.”¹⁹

A többször emlegetett szószéket maga a lelkész saját költségén készítette.²⁰

Az 1885-ös püspöki látogatásra összeállított jelentésben²¹ az olvasható, hogy az egyháznak nincsenek értékesebb edényei. Két ezüstözött cin poharát és egy tányérját 1862-ben főleg a konfirmandusok²² által összegyűjtött pénzből vásárolták. Legrégibb volt a két bornak való kanna „VÖRÖSM. ECCLA 1711” felirattal.

Kálvin János születésének 400. évfordulójára, 1909-ben Sándor István segédlelkész eredményes gyűjtést szervezett úrasztali és szószékterítő, valamint keresztelődény beszerzésére. A vörösmarti

ipartestület 30 koronát, a hívek kilencvenet adományoztak. A kereszte-
lőedényt a budapesti Oberbauer cég szállította 3l koronáért. A két terítő
115 koronába és 82 fillérbe került. E textíliák ügyes kezű helybeli nők -
Novák Olga, Danóczy Irénke, Danóczy Lenke, Danóczy Piroska és
Novák Blanka - teremtő képzeletéről árulkodnak. A korabeli leírás²³
szerint bársonyra égetett és festett díszítések kerültek. A szószerk
terítőjére felírták: LEGYETEK VALÓBAN AZ IGÉNEK MEGTARTÓI.
Nyilván iparművészeti remekről lehetett szó, hiszen elkészítői között az
a Novák Olga is szerepelt, aki képzőművészeti tanulmányokat folytatott
Budapesten.

A vörösmarti református templomon súlyos sérülések estek a
második világháború utolsó napjaiban. Pár év alatt javították ki, a
megrongált bútorzatát kicserélték. 1962-ben a torony új bádogtetőt
kapott.

A valamikori város mára faluvá zsugorodott. Hírnevét a löszfalba
vágott pincéi élesztetik. A hajdani virágzó gyülekezet alaposan
megfogyatkozott: 1851-ben 1100 lélek tartozott hozzá, 1910-ben 700.
A krónikaíró lelki szeme előtt 1911-ben félelmetes látvány lebegett:
*„100 év múlva a baranyai református tornyokról leolvashatja az
utókor ezen megdöbbentő szavakat: Elnémult harangok.”*²⁴ Sajnos,
jóslata a beteljesedés felé halad. A vörösmarti egyházközségben 1967-
ben 283 tagot számláltak össze.²⁵ Nekik már nem kell új templomot
építeni. Inkább csak őrizzék a régit. Vörösmart utolsó kántortanítója,
Rumpf Kálmán aligha véletlenül állapította meg, hogy Vörösmarton
*„Valami belső összefüggés van abban, hogy a gyermekek és ifjak
legkedvesebb éneke a 45. dicséret: Eltévedtem, mint a jub... Óh, bárcsak
valósulna meg ennek a dicséretnek minden szava, hogy újból dicső
jelenről számolhatnánk be.”*²⁶ Igazából a dicső múlt fundamentumára
ma lehet-e és miképpen építkezni?

Ez a falu szép helyen van...

múlt században Csúzán is énekelték az egész nyelvterületen közkedvelt dalt¹, amelynek kezdősorába saját falujuk nevét helyettesítették: Ez a Csúza szép helyen van, / Közepében templom is van - szólt a nóta. Igazából a beteljesülőben levő vagy éppen már be is teljesült szerelem költői ábrázolására szerkesztették, ám valóságfestésének is találó az ereje. A csúzai templom ugyanis az egyik legszebb helyen épült a Dráva-szögben. Az imádság házáat tartó magas domb alatt kanyarog az az út, amelyen már római légiók is meneteltek. Azon túl a hajdani ártér megszikkadt végeláthatatlan vidéke húzódik. Hogy erre a régiségben víz hömpölygött, még mindig nádasok, fűzfabokrosok emlékeztetnek. A vizenyős réttel szemben a dombra épült falu utcái kanyarognak, a lágy hullámszerű vidék szőlősültetvényei kapaszkodnak a „hegy” felé. A templom pedig mindezek fölé egészen magasra nyújtja toronynyakát. Akár egy örökös vízimadár.

Hogy a reformáció gyökerei mikor eresztettek gyökeret erre felé, arról jóformán semmit sem tudni. „A reformáció idejébéli két nevezetes ekklesiák, úgy mint Herczeg Szöllös és Veresmart közt lévén fekvése ennek az ekklesiának, a *História*², melly ezeken kívül Laskót és Kopácsot is említi: erről hallgat. Filia, hogy lett volna, Traditióból sem tudhatni.”³ Alig hihető ugyanis, hogy a két nevezetes központ közelsége ne sugárzott volna ki Csúzára is. Korai egyházalapítású hely lehetett: éppen Csúzán őrizték meg ugyanis a legrégebb úrasztali cin poharat. Kora feliratából derül ki: CSÚZAI EKKLÉZIA POHÁRA VETTE 1700.⁴

Vinczy Sámuel prédikátor többnyire a szájhagyományra támaszkodott, amikor sorra szedte a csúzai egyház fátumát: „*Fátumai közé lehet számlálni először sövény s a kborló pusztító Ráczoktól elégetett Imádság házát, a kik abban az időben ezt a helységet minden marháitól megfosztották, azután talpfára, ismét köre épített vályog templomát, melyre sok fáradozásai után jutott, most pedig kő templomát.*”⁵ Vinczy tiszteletes úrnak a legöregebb csúzaiktól gyakorlatilag három templomról sikerült emlékeket összegyűjteni. Az elsőnek falait a népi építészetből egyik legrégebbernek ismert eljárással készítették: felállították a templom gerendavázát, függőleges karókkal töltötték ki, s ezeket hajlékony vesszőkkel vízszintesen befonták, azután pelyvás sárral tapasztották be. A második templom úgy épült, akár a talpasház: az alapul lerakott tölgyfagerendákba állították függőlegesen a tartóelemeket, s közé vesszőfalat húztak. Harmadik templomuk falait már időtállóbb anyagból rakták: kő alapon vályogból. Az építkezés engedélyezésért és közbenjárásért az ágenshez folyamodtak 1774. június 24-én. A kérő és indokló levelet Kurtán Sigmond csúzai prédikátor szerkesztette, s az építkezés szükségességét így indokolta: „*Ami a templomunkat illeti, ez fából régen építetett, mely is igen-igen régi pusztá kő toronyhoz ragasztatott, de már mind talpfái, mind támaszai annyira megrothattanak, és mint egy elülő félben állván szélnek idején annyira recseg ropog, hogy nagy félelemmel visszszük véghez az isteni tiszteletet. Emellett a' teteje nem jó, esőnek idején csepeg, márpedig minthogy egyéb részei sem jók, arra költeni nem bátorságos. Nem különben szoros, a férfiak is igen nebezen fémek, de az aszszonyoknak nagy része esőnek, szélnek, hidegnek és melegnek idején a' Templom ajtaja előtt szenved. Ha azért a' Felséges Isten ami Kegyelmes Koronás Királyunknak szívét hajtaná ami rajtunk való könyörületességre, ennek helyében akarnánk (...) ujj templomot építeni, úgy mindazonáltal, hogy a' pusztá kő toronyhoz ragasztatván az is rénováltatssék, mely mostan is ususban van, amennyiben a' harangunk benne vagyon. Quantitássára hosszúságát kívánjuk 9 öltre, szélességét 5 öltre, magosságát 3 öltre. Materiájára nézve fundomentomát is azon felyül fél ölhnyire kőből v. égetett téglából, azon felyül vályogból v. égetett téglából jó vastagon. A végiben egy kart. A tetejét tölgyfával sindelyezve.” (Archivum Agentiale 1774. 714-715.).”*

Talán az első, a megégett épülhetett a reformáció táján. Sűrűn kellett építkezniük, oka gyakran adódott, ám minden esetben terveiket

3. Csúza főutcája a templommal

4. Templomábrázolás levelezőlapon, 1920-as évek

emberszabásúra igazították, hiszen Isten hajlékát is ugyanolyan eljárással készítették, mint lakóházaikat.

A negyedik, változtatásokkal ma is álló templom, téglából készült. 1806-ban nagyobbították, a templomhajót hosszabbították meg, valamint tornyának elrozsdásodott bádogját cserélték ki. Az épület hossza az akkori mérés szerint 16 és fél öl, szélessége 4 öl és egy láb.

Az 1840-es években Rácz Péter lelkész az anyakönyvbe *"pro memoria"* kedvéért olyan jegyzetet írt be, amelyik a templomhoz kötődik: „... a helybeli legöregebb emberek (beszélték L.K.), hogy a toronynak északi oldalán annak egész legfelsőbb kő tetejéig olly nagy és terjedelmes borostány futott fel, hogy ők azon oskolás gyermek korokban fel 's alá kények szerént jártak-keltek, a' torony lyukas fedele alatt költ csóka, bagoly és veréb fiaknak leszedegetésére.”⁶

A templom nagy megújítására 1869-ben került sor: megemelték a torony falát, új tetőt készítettek, toronyórát vásároltak, mert a régi elavult, valamint új székeket és katedrát állítottak.⁷

Az 1700-as esztendőekben a csúziak két harang szavát hallhatták. A nagyobb súlya hat mázsa volt. Felső szélén e felirat állt: SALESIUS FELTL HAT MICH GEGOSSEN IN GRAZ 1792. Az alsó karimáján: CSUZAI REFORM ECCLESIA KÖLCSÉGÉN CSINÁLTATOTT BAKÓ JÁNOS BIRÓSÁGÁBAN 1792. A másik súlya másfél mázsa, rajta: MARTIN FELTL HAT MICH GEGOSSEN IN GRAZ 1750.⁸

A kisebb harangot, mivel megrepedt, újra kellett öntetni. Új felirat is került rá: EZT A HARANGOT ÖNTETTE A MAGA KÖLTSÉGÉN A CSÚZAI REFORMATA EKKLÉZIA PÁPA JÓZSEF BIRÓSÁGÁBAN NEMES ISTVÁN KURATORSÁGÁBAN ÖNTÖTTE EBERHARD HENRIK PESTEN MDCCCXXII HENRICUS EBERHARD PESTINI MDCCCXXII. Az újraöntés után három mázsát nyomott.

1829-ben az egyház egy nagyobb harangot is öntetett 1837 forintért. Fölrata: ISTEN DICSŐSÉGE MELLETT VALÓ BUZGÓSÁGBÓL ÖNTETTE TULAJDON KÖLTSÉGÉN CSÚZAI REFORMATA EKKLÉZIA RÁ CZ PÉTER LELKIPÁSZTORSÁGÁBAN GYURKA MIHÁLY BIRÓSÁGÁBAN DUN ISTVÁN KURATORSÁGÁBAN 1829DIK ESZTENDŐBEN FŐITSZTELENDŐ BÁTHORI GÁBOR ÚR SZUPERINTENDENSÉGE ALATT ÖNTÖTTE EBERHARD HENDRIC PESTEN MDCCCXXIX-K ESZTENDŐBEN NYOMOTT 1281 1/2 FONTOT FUDIT HENRICUS EBERHARD PESTINI MDCCCXXIX PONDERO 1281 1/2 HORAS.⁹

Ma két harang függ a toronyban.

Az úrasztalához tartozó edények leltára 1817-ben állt: „3 cin és egy bádog kannákból minden inscriptiók nélkül, egy közönséges nagyságú és egy piciny cin tányérból, mind a kettőn ez az inscriptio van: SUM ECCLESIA CSUZA 1716. Két cin poharakból, mely közzül az egygyik ezt az írást tartja magánn: CSUZAI EKKLESIA POHARA VETTE 1700.”¹⁰ Valahány edény még megvolt az 1885-ös püspöki látogatás idején. 1861-ben két ezüst pohárral is gyarapodtak.¹¹

Az egyházi textíliák szép számáról maradt fenn tudósítás: Közöttük az eddig ismert legrégebb drávaszőgi évszamos is szerepel. „Vagynak 3, egy sima gyölcs, egy sima gyölcs csipkés, egy savalas csipkés rojtos abroszai; egy darabba öszve varruva, négy darab, egy kék, egy zöld, egy virágos veress s sima, ismét egy kockás kék selyem csipkés, mind avültak; egy jobbacska kockás selyem, ismét egy virágos selyem keszkenői, az egyik veress, a másik kék pántlikába bészegve, egy virágos veress pedig minden pántlika nélkül. Vagyon ismét egy gyölcs arany fonállal a négy szegletein tulipánokkal kivarrott keszkenője, mellynek a közepén levő kivarrott circullusában belől ez az írás találtatik: 1720 ÉLETNEK KENYERE A CHRISTUS ES ÉLŐ VIZ AMOA.¹² A szélein ennek a circulusnak aranyfonálból két kivarrott madár egymás ellenébe lévén helybeztetve tartanak egy szívet; itt e vagyon: KJK SZOMJUHOZTOK VEGYETEK BORT ÉS TEJET¹³; Vagyon még egy mousolin fehérr fogas csipkés keszkenője, a közepén ezek a' betűk vagynak CS.M. 1815.; és egy nagy veress selyem virágokból kivarrott keszkenője.”¹⁴

A díszítmények közül a madarak, talán galambok, lélekszimbólumok. A szív a bibliai értelmezés szerint a test, az emberi érzelmek, az intellektus központja, a szeretet forrása, s mint ilyen: az Isten iránti forró szeretet jelképe.

A tulipán a népi díszítőművészet motívumkincsének fontos része. A XVI. század óta él kultúránkban, s a nőiesség jelképezésénél alkalmazzák. Itt aligha rendelkezik ikonográfiai tartalommal, inkább csak azt példázza, hogy a népi díszítőművészet szimbólumai néha jelentésüktől függetlenül kerültek be a templomokba a szemek gyönyörködtetésére.

Százhetvenöt évvel ezelőtt az eklézsiának nem voltak említésre méltó iratai. A legfontosabbnak „a templom építésre nyert resolúció”-t említették, amelyet a matrikulába illesztve őriztek.

Az eklézsia lélekszáma 1817-től 1885-ig megőrizte állandóságát: 875

személyt tartottak nyilván. Azóta nagyon sokukat kísérték ki a temetőbe a régi harangok, s egyre kevesebb újszülött világrajöttét jelezték. Abba a temetőbe távoztak sokan, ahonnan mindenre rálátni, ami hozzájárult Csúza jómódjához. A finom borokat adó szőlőkertek, a gabonát bőven termő földek, a jószágot hízoló rétségek mind-mind odalátszanak.

Az egyház lélekszáma folytonosan olvadt, mint a tavaszi hó. Még fél évszázada is barátságos képet festettek róla: *„512 lelkes anyaegyház 632 ülőhelyes temploma a reformáció elején épült, de mai alakját az 1869-i átépítéssel nyerte. 2 harangja, 8 regiszteres harmónia van... A templom előtere hársfákkal, rózsabokrokkal van díszítve...”*¹⁵

Egyáltalán meg lehet-e lelni valaha a lelki fogyás ellenszerét? Csúzáig meddig lesznek még, akik használják templomuk kulcsát, a hitükét és sorsukét? Ki adhat erre választ?

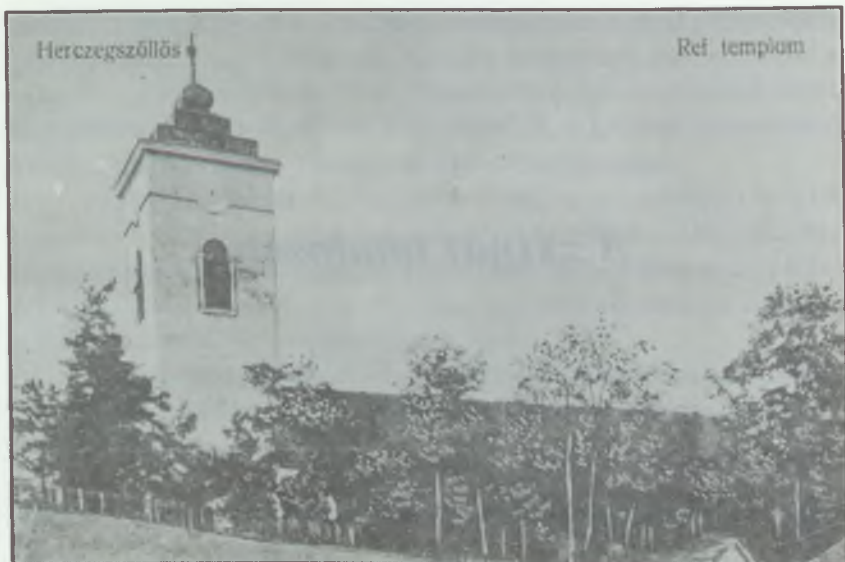
A zsinat temloma

öhet az utas bármelyik irányból: Laskó, Pélmonostor, Kő vagy Kiskőszeg felől, ha Hercegszöllős közelébe ér, szeme legelőszőr a dombra épült, várszerű református templom tornyát veszi észre. Messzire látszik ez a domb, de róla is nagy távolságra lehet elláttni. Nem csoda hát, hogy ősidők óta szerepe volt az itt élő nép életében. Rácz Péter, a Drávaszög egyik tudós lelkésze úgy tudta 1833-ban, hogy „*A H. Szőlősi mostani templomról így lehet gondolkodni, hogy az több Dunamentében lévő sok puszta és még ma is ususban lévő egy matériájú, egy formájú templomokkal együtt építetett a 4dik Száz(ad)ba Constantinus imperator idejében, a' ki a görögöknek a Duna mentében Constantinápolytól fogva majd Pestig sok templomokat építetett.*”¹ A latin építőmesterek a mai templom tornyát alapozhatták, amelyről figyelni lehetett a Mursárol Aquincum irányába húzódó hadiutat.

A domb és épülete mozgalmas történetének újabb felvonása a XVI. században kezdődött, amikor e halmokra felkapaszkodtak a reformáció első drávaszögi hirdetői. E bátortalan első lépések történetét élvezetes stílusban 1817-ben Szekér Pál nagytiszteletű hercegszöllősi prédikátor írta meg, aki „*tanult a' Nemes Debreceni Collegiumban. Beszélhet deák nyelven, németen is, a' gyakorlásához képest olvashat zsidó, görög, francia nyelveken.*”²

„*Mikor kezdődött ez az ekklésia? Minthogy Baranyának reformátori magából tettek ki, sőt ezen vármegyének dicséretére meglehet említeni, hogy*

5. Istennek hajléka Hercegszöllösön, 1920-as évek

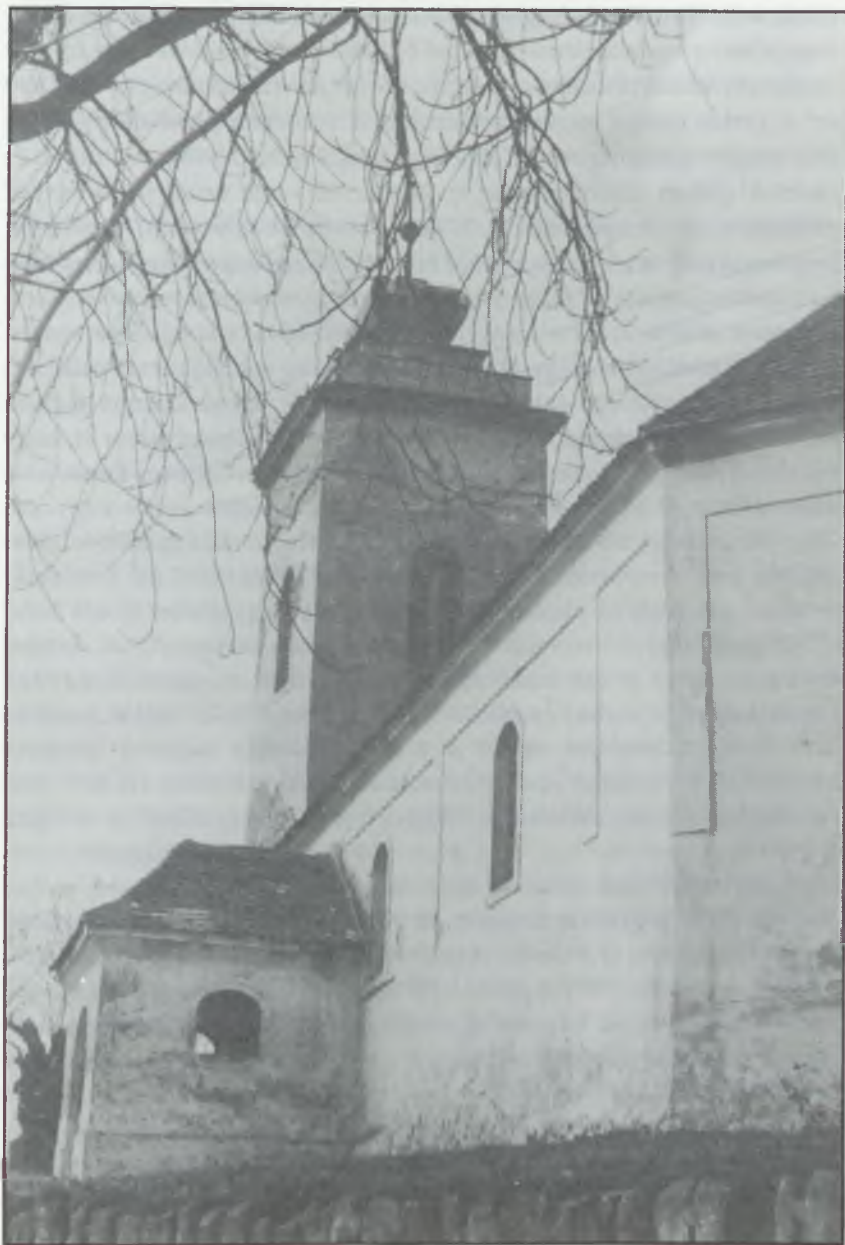
a legnevezetesebb országos reformátorok születésekre nézve többnyire idevalók voltak, mint p.o. Siklósi Mihály, Kopátsi, Kálmán Eseki, Bellei; és mintbogy már 1530 előtt Baranyában a köznépnek hirdettetett evangyélom: tehát minden kétségen kívül ez az Ekklésia úgy mint a' melly egy volt ezen a' vidéken, a' reformatio kezdetében a' nevezetesebb ekklésiák között mindjárt, a' reformáta reformatio kiütése után kezdődhetett és kezdődött is. Igen hihető, hogy azok alatt a' hét esztendőök alatt (a' mellyek is 1543 és 1550 között estek), a' mellyek alatt Sztárai Mihály az idevaló említett reformátorokkal együtt a' Száva, Dráva és Duna mellyéki vidékenn is Sztárai Mihály református reformátorának neveztetik, és baranyai legelső reformatus püspök volt, 120 ekklésiákat állított fel, igen hihető, mondom, hogy azok alatt a' hét esztendőök alatt valamelyikben kezdődhetett ezen ekklésia, és egy lehet azon 120 ekklésiák között. Hogy egy volt ez az ekklésia a' reformáta reformatio elein ezen a' vidéken a' legnevezetesebb és legfényesebb ekklésiák között, tanúbizonyságai annak egyik ez: hogy itt 1576-os az Alsó és felső-baranyai Rfta(reformata) ekklésiáknak zsinatja tartatott, a' mellyben is jelen voltak 40 prédikátorok, és itt irattak

az úgynevezett Herczeg Szöllösi Kánonok; másik ez: hogy ez az ekklésia a' baranyai superintendensek lakhelye volt; a' minthogy Baranya úgy mint a' mellyből ment ki a' reformatio világa a' duna mellyéki ekklésiákra is, a' maga praerogativájának tartotta és lenni azt, hogy az ő nevérol nevezetett püspöki megyének superintendense Baranyában, nevezetessen Hertzeg Szöllösönn lakjon, melly ekklésia 1604ig többnyire a' baranyai superintendensek lakhelye is volt, de régi hírében fogyatkozott immár."

Bizonyos, hogy állt már a templom a szöllösi dombon 1576 augusztus havának 16. és 17. napján, amikor a negyven prédikátor zsinatjukon fontos egyházi törvényeket alkotott. Falai között fogalmazták azokat a pontokat, amelyeket az egyház- és művelődéstörténet Hercegszöllösi Kánonokként tart számon.³ Negyvenhat articulusa az új vallás intézményeinek és követőinek életét kívánta szabályozni. A zsinat évétől kezdve például a lelkészek számára kötelezővé tették az anyakönyvek vezetését. A 23. szakasz arra kötelezi a prédikátort, hogy egy könyvbe írja be az újszülöttek nevét és születése évét, továbbá arról is rendelkezik, hogy a lelkész, ha elhagyja állomáshelyét, akkor se vigye magával, hanem „*az utanna valonac baggya*”.⁴ A 24. és 26. artikulus a tanítók, a scholamesterek életéről rendelkezik. A kánon 30. szakasza a táncot a tilalmas dolgok közé sorolta, mert „*Az tánc miképpen hogy keresztyén és tisztességes emberhez nem illik*”.⁵

A XVII. század utolsó negyedében kezd leáldozni a török félhold, mégis a falvak népe sokat szenvedett a török csapatok zaklatásaitól: 1687-ben „nagy és sok viszontagságokat szenvedett az ekklésia a töröknek itt Baranyában végbevitt rettenetes pusztítása és rablása miatt; mert a' templom, mely régi épületű ugyan, de szép munka volt, a parochiális házzal együtt széjjel szórattatva ide 's tóva bújkált, némely része végképpen is elbújdosott. Az elmúlván, a' kegyetlen pestis, melly volt 1709-ben annyira megfogyassza a' népet, hogy azolta is alig szaporodhatik meg az ekklésia.”⁶ A csapások azonban még akkor sem értek véget. A törökdúlás után némileg helyreállított templomban 1722-ben mennykő csapott, s teljesen leégett. Tíz esztendeig „*banvában állott*”. Az 1732 utáni esztendőben „*építetett meg valamennyire a' templom, náddal padlásolva, s' ugyanazzal megkötve, mint valamelly közönséges ház*”.⁷ A szétkóborolt nyáját nehéz lehetett újból egy akolba terelni. Ereje csak 1803-ra lett akkora, hogy komolyabb templomépítésbe foghatott a szöllösi egyházközség. A nevezetes Szekér Pál prédikátor úr erről szükségesnek tartotta feljegyezni:⁸

„A' templom, de csak a 'fala (mert minden egyéb részei mind kívül, mind belől az én prédikátorságom alatt készültek) mikor készült, arról senki semmit nem tud. Mikor én idejöttem, tudniillik 1803ba, akkor ilyen állapotban találtam a' templomot; úgy mint: a' külső formája e' vala. A fedelezetje vala annyira elkorhadt s' elavult nád, hogy az eső és hóvíz sok helyekenn bécsorgott rajta az ember nyakába. A' fala előtt hátul úgyszintén a' fara is körül vőlt kőlabakkal, de a' mellyeknek alja már egészen kikopván, csak úgy függöttek a' falonn, a' mellyek is, minthogy inkább erőtelenítésre, sem támaszul szolgáltak, légyen a' falaknak a' renovációkor elvágattattak a' falaktól. Mind a' fal, mind a kőlabak, a' mint összerakattattak, azon módon vakolatlanok, simitatlanok, meszeletlenek voltak. A' hátulsó falánn, minthogy azok csak egy sor téglával vőltak bérekva, két nagy kapu és egy nagy ajtó helyek szemléltettek, a' melyek is mire valók lehetek valaha, rölla senki semmit nem tudott mondani. Ablakok helyett vőltak, de ezek is csak az utca felől való falán, egynehány fél suknyi szélességű hosszan lenyúló puszta üvegezés nélkül való lyukak. Ajtaja (valamint most is ugyan) csak egy, de amaz (nem ugy, mint a mostani), csak egy felé nyíló igen szoros vala, talán a' régi szent együgyűség a' mennyország szoros kapuját példázta ezzel. Mindenütt köröskörül csak a' pusztulásnak jelei mutogatták magokat a' falonn. A belső formája pedig e' vala: Már itt bé volt ugyan a' fal köröskörül vakolva, simitva és meszelve, de a' mint a' szennysége mütatta, azolta a' mint legelőször kimeszeltetett, talán sóha sem vőlt kifejejtve. A' kathedra vala egy téglákból öszve hányt vetett mosdatlan munkájú, formátlan, iszonyú test, az is nem azon a' helyenn, a' hol most áll a' kathedra, hanem szintén a' templom farában, mivel a' nép csak a' fele részében járt a' templomnak. Az úrasztala vala vas szegekkel öszve szegezett gyalutlan fenyő. Deszkából, ingó-bingó lábú, mely tarka rongyos viasszas vászonnal volt bévonva, a' székek gyalutlan, többnyire tölgyfa deszkákból vőltak, a' mellyeknek hátuljok vőlt is, nem is, a' melyeket is, valamint szintén az úrasztalát is, a' mint mondták az emberek, csak magok csinálták. Vőltak pedig ezek a' székek a' templomnak csak fele részében, tudniillik a' fara felől, a' más fele t.i. a' torony felől való része pedig pusztá vala. A' farában volt egy rongyos kis fa kar. A' padlása vala kicifrázott deszka, de csak félíg, addig t.i. a' meddig a' székek nyűltak a' más fele, a' torony felől való része pedig padlásatlan, deszkázatlan vőlt. A' feneke vagy földje olyann vőlt, mintha az utcánn járt vőlna az ember t.i. csak nem bokáig érő por s' homok. Egyszóval mind

6. A zsinat temploma

kívül, mind belől neki hagyatott épület volt, csibék és baglyok lakóhelye, vagy a' mint egy ellenkező or fülem hallatára csúfságból nevezte: farkas ordító. ezt mondván nékem mindjárt ide lett jövelelem után: Nő Tiszt. Ur! ezt a' farkas ordítót megépíttette ezekkel a' vad emberekkel. Nem sokára idejövelelem után, úgy mint 1805ben hozzá is kezdtünk ezen dülő és pusztuló félben lévő templom építéséhez. E végre Sepséről, szomszéd ekklesiából az ott templomot építő eszéki várbeli királyi kőműves mestert, hogy majd véle alküt tészönk, által hozattunk szemessenn megnézettem 's vizsgáltattam véle a' falait a' templomnak, s' minekutánna jól megvizsgáltattam véle a' falait a' templomnak, s' minekutánna jól megvizsgálta volna, azt kérdém tőle: Ugyan hány esztendősnek gondolja ezt a' falat, azt felelte: lehet mint egy 700 esztős. Az hátulsó falánn láttatott felljebb említett két nagy kapu és egy nagy ajtó helyekből pedig azt hozta ki, hogy valaha itt nagy felházaknak, épületeknek kellett lenni, és hogy az utca ott ment volna el, a' hol most a' templom háta megett kertek vagynak. Megujjtván, vagy is inkább csak nem egészen ujjonnan építvén mi ezen mostan leirt templomot, láthatni, micsoda ékes és dicső az ő mostani formája, állapotja az előbbiekhöz képest. úgy hogy el lehet ennek külső dicsőségéről igazán mondani: Nagyobb 'e háznak második dicsősége, mint volt az első. A' cintériumot pedig ragasztották a' templomhoz 1813k esztendőbenn. A' torony csonka lévén felépíttetet 1793 és 94b. esztendőkben. Mind a templom, mind a' torony téglákból vagynak építetve. Minekelötte a' templom építéséhez hozzá kezdtünk volna, az előt való esztendőbenn u.m. 1804ben a' felséges királyi herceg Albert, a' mi igaz kegyelmes földes urunk ide lejövén ezen ő uradalmának megtekintésére, a' jó alkalmatosságot üstökönn kapván, egy instantiát készítettem. melyet benyújtván a' kegyelmes kezekbe, az által nyert az ekklesia azon jóltevő kezeztől segedelemül a' templomépítésre 20 000 téglát és 'e mellett 200 forintot. A' toronyról 1812. mártius 26-án az intoztató módonn dübösködő szél a' bádóg gombot levetette, és azolta úgy áll. valamint szintén azelőtt egy-két nappal a' catholicus atyafiak tornyáról⁹ is a' keresztet, a' melly hasonlóképpen azolta úgy áll."

Az 1839-es években újabb igazításokra került sor. A munkálatok évét a cinterem vakolatdíszén álló 1832-es évszám is mutatja. Az alatta álló R és V betűk jelentése ma már megnyugtatóan nem értelmezhető. 1847-ben újból javítani kellett a templomtornyot. Akkor szerelték fel első ízben a villámhárítót. Minderre csak úgy tellett, hogy „a hívek tetemesen megadóz-

tatták magukat.”¹⁰ Családonként a népesség arányában 25-35 forintot fizettek, ezenkívül a közmunkákat vállalták. A lendületből még 1856-ban is tartott, mert akkor kőkerítéssel és díszes kapuval vették körül templomukat. Az építés esztendejét a bejárat feletti évszám őrzi.

A hercegszöllősiek második templomának dicsősége egészen a második világháborúig tartott. A harcok súlyos sebeket ejtettek a zsinat templomán. Megsérült a tornya és az épület tetőszerkezete. A legveszélyesebb rongálódásokat sikerült kijavítani.¹¹ Mára már még nagyobb gondoskodásra, a teljes felújításra lenne szükség, ám 1990-re a költségeknek még csak negyed részét sikerült előteremteni.¹² A művészettörténeti, építészeti és elsősorban egyházi felbecsülhetetlen értékű templomot, ha semmi sem történik érdekében, újból pusztítani kezdi a hóvíz, az idő megállás nélkül emészti, s dicsősége, amit a régiek nagyobbra tartottak az első imaházuk fénykoránál, végzetes pusztulásra jut.

A sokat és sokak által látott templomtorony 1817-ben egy harangot őrzött. Némelyek 75, mások 95 font súlyúnak mondták. Felirata: GEGOSSEN IN GRAZ 1759 MARTINUS FELTL: HASMICH.¹³

Az úrasztalához tartozó edények közül az 1817-es évi püspöki látogatáskor összeírtak két cintányért, egy talpas, mély poharat, amely Karancsról került az egyház tulajdonába, amit tanúsít a talpára vésett szöveg: CALIE ECCLAE KARANTS 1719. Továbbá leírtak egy három gombon álló fedeles és füles négy iccés cinkannát, amelynek feliratán ez áll: BEKES JÁNOS PREDIKÁTORSÁGÁBAN, PÁPA ISTVÁN KÖLTSÉGÉVEL TSINÁLTATTOTT A' HERTZEG SZÖLÖSI R.SZ. EKKLÉSIA SZÁMÁRA ANNO 1748.

A textíliák száma fél tucatot tett ki.

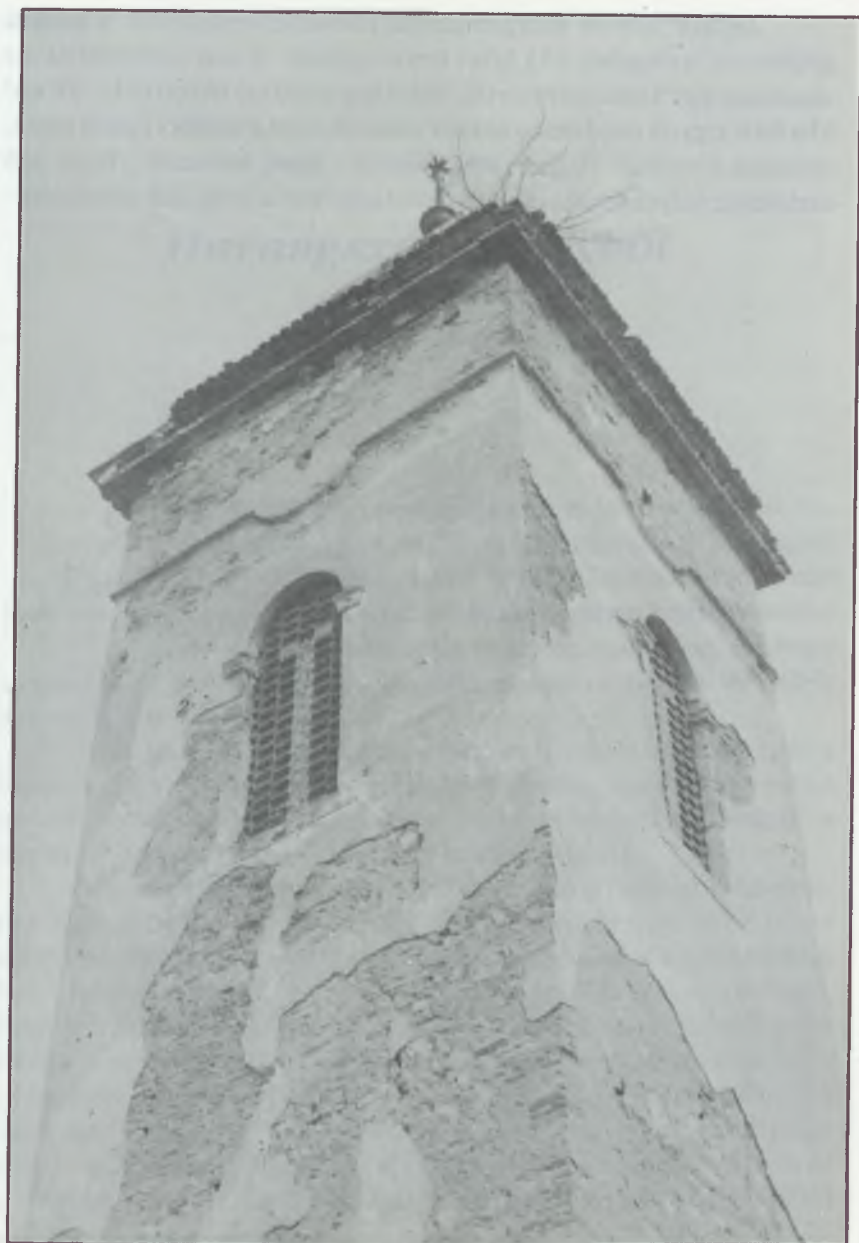
Volt: „Egy legfeljüről terítendő (melynek szélessége, hosszúsága egygy) virágos fekete damask selyem matéria, melynek a' szélei arany csipkével prémzettek, a' közepén pedig ugyan arany csipkéből egy rózsa forma van. (Talán Krisztus hulló vérére emlékeztet, mert a vörös rózsát az egyházi ikonográfia a Megváltó vérével azonosította. L.K.) Egy nyomtatott kék virágos gyolcs abrosz, mellynek a' közepénn recze csipke nyúlik végig, a' szélei pedig veres színű pántlikával vagynak beszegve. Két egy végbe való veres virágos és zöld vesszős szélű selyem keszkenők. Négy összevarrott selyem keszkenők, a' mellyeknek is ketteje zöld közepű és kék s veres vesszős szélű; a' harmadik veres, széles vesszős szélű; a' negyedik pedig sárga virágú. Egy három szélben való rojtos szélű sáholos abrosz. Egy fehér vesszős rojtos szélű vászon abrosz.”¹⁴

A keresztelődényt 1817-ben vették, gombos fedelű cinpohár. Oldalába vésték: H(ercegszöllösi) SZ(ent) R(eformátus) E(klézsia) 1817. Hozzá tartozott egy vörös virágú selyem kendő.

A későbbi, 1885-ben megejtett püspöki látogatás jegyzőkönyve tartalmazza, hogy a felsoroltak még hiánytalanul megvoltak.¹⁵

Az egyháji jelentések, beszámolók mind azt panaszolják, hogy szegény az irattár, a régiektől semmi sem maradt. Hogy is lett volna másképp, hiszen a szöllősiek templomát csapkodta mennykő, emésztette tűz, dúlta török, s az lett volna a csoda, ha egyáltalán valami marad. Úgy látszik, azért mégis volt egyetlen kivétel. Erről ír Szekér Pál prédikátor:¹⁶ *„Volt egy könyve kézírásban, a' mellyet is ezen ekklésiának, mivel egyenessen ezt is illette, küldött meg Somogy vármegyéből a merenyei prédikátor: Bán Mihály 1770 esztendőbenn, a' mellyért is ezen eklésia is volt jóakarattal az említett prédikátor urnak, vivén néki vagy két kila tiszta búzáat. Ez a könyv az antecessorom predikátorsága alatt elveszett. Egy hallgatómítól annyit hallottam felölle, hogy egyszer feljövén, hogy egy dolgot nézett meg a' boldogult antecessorommal a' könyvből, e' pedig a' ki is már akkor beteg ágyban volt, azt mondotta volna néki, hogy megboldogult esperest tiszt. Rátz Mihály karantsi predikátor vitte el s' annál van. Én azótta kérdeztem a fiától a' rétfalusi predikátor T. Rátz Péter uramtól, hogy nem volna ilyen 's ilyen kézírás az atyától reámaradott könyvei között, sőt magam is vizsgáltam a' könyveit, de azok között nem találtatott. Allig ha ez is, valamint a' bellei ekklésiának is egy könyve¹⁷. a' mint fülhegygel hallottam, valaki által vagy a' Debreczeni Collegiumba vagy ama néhány nagy és ditső emlékezetü főtisztelendő superintendens Tormássy János urnak nem küldetett. Ez a kézírás a' mint azonn említett somogyi predikátornak mostan is nállunk megtartott leveléből megtetszik, úgy látszik, hogy többnyire csak az itt mostan is nállunk megtartott leveléből megtetszik, úgy látszik, hogy többnyire csak az itt a' reformáta reformatio elejénn tartatott zsinatban készült canonokat foglalta volna magában.”*

Úgy tűnik, örök igazságot szoltak a latinok, amikor kimondták: a könyveknek is megvan a maguk sorsa. Egyszóval erős annak a lehetősége, hogy hosszabb ideig, míg lába nem kelt, a szöllősiek birtokolták a Hercegszöllösi Kánonokat tartalmazó korabeli (?) kéziratot. Vajon egyik alapszövege lehetett a Pápán Huszár Gál fia, Dávid által 1577-ben kinyomtatott kánonoknak? Sajnos, a felelethez ma már csak egy szerencsés véletlen segíthetne hozzá.

7. A hercegszöllösi református templom tornya napjainkban

Amikor szép és erős templomát romjaiból építette újjá a szöllősi gyülekezet, az egyház 615 hívet tartott számon. A mai karbantartáshoz mindössze egy tizednyien vannak. Vajon lesz-e erő szívükben és kezükben? S ha fel is jegyzik majd szorgosságuk dátumát, mint a korábbi építők tették, elolvassa-e valaki? Tudja-e még némely „*kései maradék*”, hogy 416 esztendeje milyen fontos esemény színhelye volt a szöllősiek temploma?

Harangszó a völgyből

Irejtve épült fel a nevével bokrok és fák leveleinek süssanását időző Sepse: egy völgy legalján állnak rejtőzködő házai. Népe úgy tudja, hogy őseik falujukat azért hívták Sepsének, mert senki se találta. Nevében kétszer is benne van a se szó: se itt, se ott nem volt. S a régiségben, hogy könnyebb legyen egymás után kétszer kimondani a se szót, elkezdték Sepsének nevezni.

Talán mert Isten háta mögött, a forgalmas utaktól távolabb épült, a források is kevesebbet beszélnek róla. Igazából hírneve a múlt században kezdett messzebbre szállni, amikor borait távolabbra szállították a kereskedők. Híres vörös bora egykettőre ismertté tette.¹

Alig fertályórányira van hozzá Hercegszöllős, a drávaszögi reformáció egyik erős bástyája, Sepséről mégsem tudható, hogy népe mikor ismerkedett meg Sztárai Mihály hittestvéreinek tanaival. Csak feltételezni lehet, hogy az 1600-as évek elején lett reformártussá. Ez onnan tudható, hogy a legrégebb megmaradt jegyzőkönyv közli a sepsi prédikátorok névjegyzékét. Közülük az első András pap, 1659-től, aki huszonnégy esztendeig szolgált Sepsén.² Hogy volt-e neki előde, homály fedi. Egy azonban biztos: a völgykatlan közepén már állhatott templom. Hogy mikor épült, azzal kapcsolatban sem maradt semmi fogódzó. Nyilván ez a többször is kijavított templom égett le 1803-ban. Május 28-án, pünkösd szombatján az oskolaház sarkánál levő kemence tüzet fogott, s az iskola, a templom a haranglábbal „porrá és hamuvá lett”. A szomorú esemény

alkalmával még a legöregebbek sem emlékeztek arra, hogy mikor épült a tűz veszejtette templom, amelynek két mázsás harangja elrepedt, ahogy a haranglábról alázuhant. Csak azt tudták, hogy utoljára 1775-ben reparálták.³

A megégett templomot a sepsiek újból nem a régi helyén, a volt iskola környéki völgyaljban, hanem a mostani helyére, a dombra építették. Furcsa ez a magaslát: sok-sok lépcső vezet fel a tetejére, ahonnan az egész falut látni, ám távolabbról nézve a templom tornya rejtve marad.

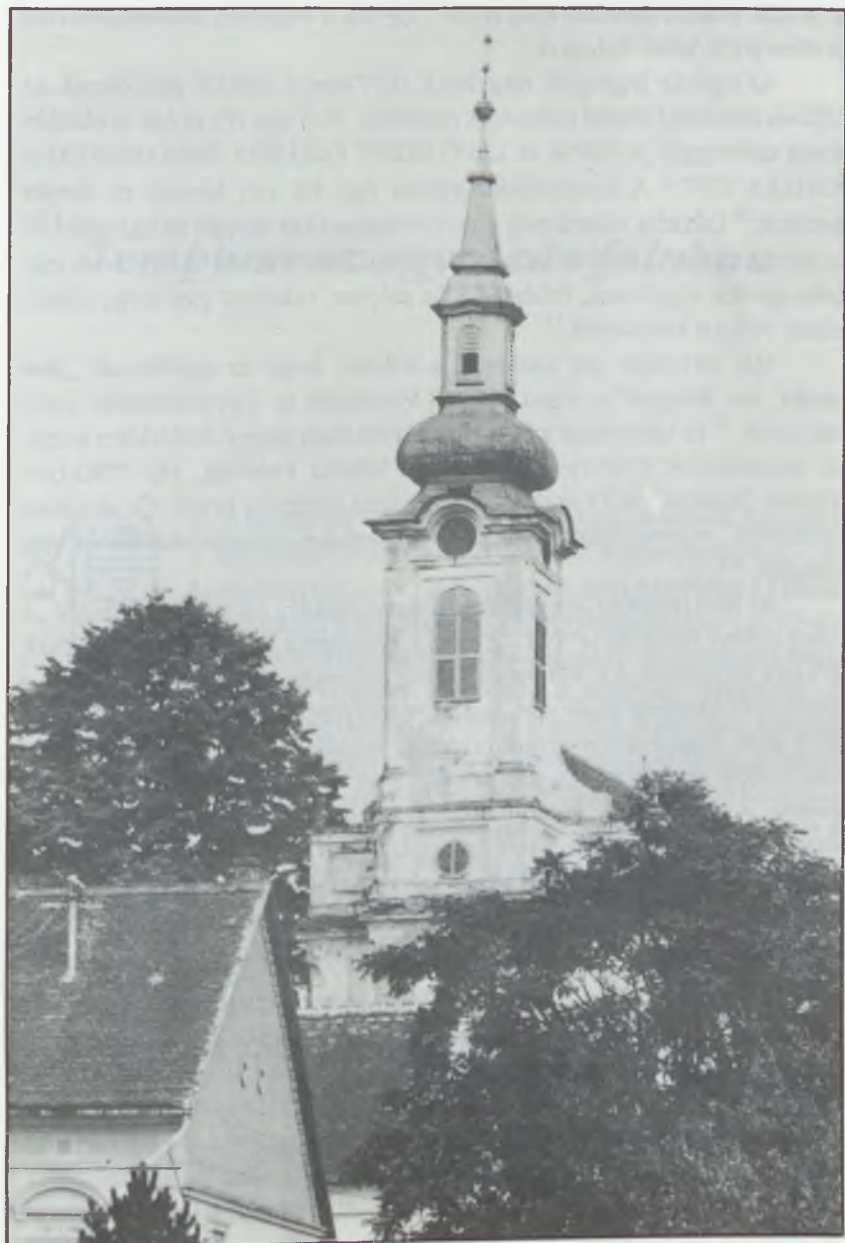
„A' templom a' mellette lévő torony épülni kezdett 1803, elvégeztetett 1806, jó matériából, a' templom cserép zsindej, a torony pedig bádog tetővel fedetett bé.”⁴ Az építkezés végzésének évét máig őrzi a karzatra festett évszám. Mellette egy kései megújítás esztendeje olvasható: 1882.

Kereken ötven évig nem volt szükség az új templom nagyobb javítására. 1856-ban a tornyot újból bádogozták, alatta kicserélték a deszkaborítást, ezenkívül a *„templom torony fala kívül, belől kimeszel-tetett.”*⁵ Mindezért az egyház fizetett 3301 váltó Forintot. 1866-ban a megromlott toronyórát, amelyet 1816-ban szereltek fel, kellett megjavíttatni. Ugyanezt 1877-ben megint elvégeztették.

A nagyobb templomjavítások közé tartozik az 1963-ban elvégzett munka. A tornyot és a tönkrement templomtetőt kellett felújítani.⁶

A régi templom megrepedt harangja helyett a sepsei egyház újat, öt mázsásat öntetett. Felirata: FUDIT HENRICUS EBERHARD PESTINI 1804.⁷ A jámbor sepseiek 1827-ig csak ennek az egyetlen harangnak szavát hallhatták. Akkor ugyanennél a pesti harangöntőnél kilenc mázsás s ötven fontos harangot rendeltek, amiért 1568 váltó forintot fizettek.⁸

Boldizsár Lajos lelkész 1885-ben feletteseinek arról számolt be, hogy *„Az egyház javára való áldozatoktoli idegenkedés megvan, ”*⁹ ugyanakkor jelentősnek számító cselekedetről is tudósított: *„Az 1878-ik évben egy buzgó tagja az egyháznak. névszerint Molnár Mihály új orgonát készíttetett a templomba 650 ftért. Ezenkívül ugyancsak az elbunyit férfit az egyháznak 6 kapa szöllőt több bordókkal együtt végrendeletileg hagyományozott.”* Csak ebből a közlésből derül ki, hogy a templomnak korábban is volt orgonája. De arról már nincs adat, mikor szólalt meg lelket nemesítő hangja. A hangszer igazából nem számított népszerűnek, hiszen még Geleji Katona István Öreg graduáljának előszava is kárhozzat-

8. Sepse dombra épített temploma

ja. A XIX. század derekán elég ritka¹⁰, így hát a sepseiek alkalmazásában az élen járók közé tartoztak.

Az egyház legrégebb tárgyának 1817-ben a vizitáló püspöknek az 1722-es évszámát viselő cinkannát mondták. Volt egy réz pohár is oldalán vésett szöveggel: „A SEPSE H. LEVŐ SZENT EKKLÉSIA SAKRAMENTALIS POHARA 1777.” A keresztelőedényhez egy kis cin kancsó és tányér tartozott.¹¹ Leltárba vettek még egy közönséges cin tányért és ugyanebből az anyagból egy „*kisded*” tálat. Az úrasztali terítők közül felsorolnak egy tarka gyolcs, egy veres, fehér és zöld selyem, valamint egy sárga alapú, fekete virágos keszkenőt.¹²

Már 1817-ben azt jelentette a lelkész, hogy az egyháznak „*Sem levelei, sem könyvei*” a régen szerzett Matriculán és jegyzőkönyvön kívül nincsenek.¹³ Ez utóbbinak az 1803-as tűzvészben megpörkölődött a teteje. Az anyakönyvet 1765-ben Végh János lelkész indította, aki 1760-ban érkezett Sepsére, és 14 esztendőn keresztül szolgálta híveit. Ő „*kezdette legelsőben...matriculaban jegyezni a' születetteket, házasulandókat és meg böltakat.*”¹⁴

Az első püspöki látogatáskor a sepsei lelkész azt jelentette, hogy „*A lelkek száma mind öszve 843.*”¹⁵ Utódja 1968-ban a „mindösszé”-t már csak 285-nek mondtotta. Azt írta, hogy „*Sepse református népe*” mégis „*bízik a gondviselő Istenben és jár a magasba vezető lépcsőkön felfelé templomába Isten ígéje által hitében megerősödni és imádkozni, mint a jeruzsálemi templomba annak idején járt a választott nép, s énekelte a grádicsok énekét: A mélységből kiáltok hozzád, Uram.*”¹⁶ A sepsei templomhoz vezető, grádicsos feljárót a sok használat miatt az 1876. évben ki kellett igazítani. A feljárás rozszant fa ajtaja helyett kétfelé nyíló vasajtó készült.¹⁷ Vajon a mostani lépcsők a hívek lába alatt egyáltalán elkopnak-e még? S meddig szól a sepsei völgyben a grádicsok éneke? És a harangok szava?

Templom az egyutcás faluban

szép hangzású Mons Aureusnál - ahogy a latinok nevezték a lágyszög hullámzású baranyai dombok legmagasabbikát -, az Aranyhegynél, a mai Báni hegy lábánál kanyarog a Drávaszög legkisebb falujának, Kőnek egyetlen utcája. Úgy követi a dombok széleinek félholdjait, akár az anyjához bújó gyermek. Valahol az utca közepén emelkedik a település temploma. A hegyről, ahogy e vidék népe nevezi a szőlőkkel átszőtt dombokat, teljesen rálátni. Tornyának csúcsa a hegyi szőlősorok legmagasabbikáig ér. S ősszel - mert erre felé az évszakok közül ez a legszebb -, amikor uralkodó lesz az aranylás, a színek közül az okkerok, rozsdavörösek között úgy áll ez a templom fehérben, akár a beöltözött menyasszony. Hogy mióta? Sajnos, erre pontos választ nem lehet adni, mert 1859-ben a parókia porig égett, s a tűz elemészttette a teljes irattárat is. A nevezett év után vezetett jegyzőkönyvek és más feljegyzések nem tesznek említést templomépítésről. Így hát jóval korábban történhetett.

A szájhagyomány azt tartja, hogy a falunak nádfedeles temploma volt, s amikor leégett, akkor építették helyébe a mostan is álló Isten házát.¹

A köi gyülekezet jóval később szerveződött, mint a környező egyházközségek: 1698 táján, amikor már erről a vidékről elűzték a törököt, s Dél-Baranya visszakerült a magyar király uralma alá, született meg a Drávaszög legkisebb kálvinista gyülekezete. Templomukat nyilván 1710 táján kezdhették építeni, amit egyetlen adat látszik alátámasztani: az 1885-ös püspöki látogatáskor ugyanis számba vették a templom három harangját is.²

9. A köviek régi temploma 1855 előtt. József Dávid nyomán rajzolta
Péter László

Közülük a legrégebbit 1720-ban öntötték. Nem lehetetlen, hogy a templom szentelésére. A másik kettő 1830-ban, illetve 1877-ben készült.

A templomot, 1877-ben, amikor elégett a nádfedele, tornyával együtt átalakították. A szájhagyományban emlegetett nádtetőt ekkor cserélték cserépre, a tornyot pedig beborították bádoggal. A kövieknek 1900 forintjába került a toronyépítés és templomjavítás.³ A régi templomot 1855-ben lerajzolta József Dániel tiszteletes úr. Mint a kódexírók, az iniciálé helyére illesztette abban a beszámolóban, amelyet a canonica visitatiót vezető püspökének nyújtott át.⁴

A templom dacolt az idővel, ám a második világháborús pusztításoknak már nem tudott ellenállni: súlyosan megrongálódott. A legsürgősebb helyreállítási munkákat 1946 őszén végezték el rajta. Kijavították a tetőzetét és a templomhajó külső falait. A tornyot azonban csak 1954 és 1960 között sikerült újjáépíteni. A fogyatkozó gyülekezet templomát 1963-ban újabb csapás érte: a szlavónbródi földrengés következtében majdhogynem használhatatlanná vált. 1966 őszén azonban már kijavítva újból fogadhatta a híveket.⁵

Azt mondják, egy templom életében két-háromszáz esztendő nem is számít túl nagy kornak. Ám ha csapások sorozata éri, jóval többnek tűnik. Ahogy a zivataros idők elsodorták az írott feljegyzéseket, elhalványították az emlékeket, a templom felszereléséből sem hagytak meg sokat. 1855-ben az úrasztalához tartozó edények közül egy boroskannát, egy poharat, két réztányért, két selyemkendőt és egy fekete terítőt vettek nyilvántartásba. A kereszteléshez egy cinkanna és a hozzá való aljrész volt használatos. A legrégebbi anyakönyv 1838-tól kezdődött.⁶ Lehetséges, hogy az első templom berendezésének egyetlen maradéka az a fából faragott vastányért tartó persely, amelyben még ma is összegyűjtik az adományokat.

Az ezerkilencszázhatvanas évek végétől a toronyból három helyett már csak két harang hívta a kövieket istentiszteletre. Ahogy megfogyott a harangok száma, a gyülekezet is kisebbedett, alig félszáz tagúra zsugorodott. Ki tudja, meddig szól még hozzájuk a két harang szava? És egyáltalán lesz-e, aki meghallja?

Templomban templom

borával hírnevet szerzett Karancs hajdani lelkésze¹ azon tündöklik, hogy a karancsi eklézsia vajon régi alapítású-e. Afelé hajlik, hogy elfogadja Lampe² nézetét, hogy itt 1576-ban már anyaegyház létezett. Ez esztendőben tartották ugyanis a szomszédos Hercegszöllösben a kánonalkotó zsinatot, amelyen részt vett Karantsi István. Nevét beleegyezése jeléül az elfogadott Hercegszöllösi Kánonok szövege alá írta. Ez a prédikátor lehetett a karancsiak első pásztora. Ha volt papjuk, templomnak is kellett már állni. Azonban sem ez, sem a falu nem a mai helyén állt, hanem a mostani helységtől *„Téli Nap nyugot felé 6 vagy 7 dűlő földre sánc kerítésben, melly sánc máig is meg van a' benne lévő pincék és kutak gödreivel. A' régi templom és parochia udvara még a néhai nagytiszteletű Rátz Mihály Úr itt való prédikátorsága idejében is egy darabig (1787 v. 1788ban) csereltetvén el az ujj mérés alkalmányságával más kaszállóval és szántó földet.”*³ A legöregebb karancsiak 1773-ban a nagytiszteletű Rátz Mihálynak elmesélték, miért hagyták el régi településüket, amelynek helyét máig Faluhely névvel illetnek: *„... ezenn régi lakások helyét azért hagyták el a' karancsiak, mert a' rácoktól elkergettetvén ezen helységek felégettetet, midönn osztánn ismét visszaszállingóztak, megunván külömben is elébbeni lakohelyekenn a' sok hadakozások ideje alatt való fõrszpontozásokat, mintbogy az országújtához közel estek, az országúttól valamivel távolabb, a szõllõhegyekhez ellenben közelebb a' mostani lakozások ezenn helyenn telepedtek meg, de ezt is csak az oralis traditio*

10. A karancsiak református temploma

utánn és minden esztendő szám meghatározása nélkül írja a' fent tisztelt író."⁴

Minden bizonnyal a régi Karancson állt az a templom, s a reformátusok első imaháza lehetett, amelyről a krónikák is megemlékeznek: A török uralom alatt a karancsi egyházi egy szeget vert a meglazult templomajtóba, s ezért egy tehén árát, hat forint büntetést kellett fizetnie.⁵ A nagy szigorúság okára részben fény derül Turi Farkas Pál tolnai rektor 1556 körül fogalmazott leveléből:⁶ *„Új helyeken templomot építeni nem szabad, erre még a főparancsnok sem mer engedélyt adni. Ha leégett, megengedik a helyrehozását, de csak náddal és toronyóra s harang nélkül, és még ezt is csak igen nagy pénzösszeg és ajándékok osztogatásával lehet kieszközölni.”*

A török nem tűrhette a szilárd építőanyagból, kőből készült templomokat, mert erősségeket látott bennük. A XVI. és XVII. század táján, sőt még a XVIII. században is a nádból, vályogból, deszkából épült templomok könnyen lángra gyulladtak, s a szegény egyházaknak sűrűn kellett templomépítésbe kezdeni, ha erre engedélyt kaptak. A mai település első templomát is gyorsan kikezdte az idő, s az egyház kegyes beleegyezésért folyamodott a pécsi püspökhöz, Radonay Mátyáshoz, akit I. Lipót nevezett ki 1687. augusztus 8-án egyházi méltósággá és Baranya megyei főispánjává. A „*kálvini eretnokség*” elleni harcokban azonban megtagadta beleegyezését. Úgy jártak vele, mint a siklósiak, akiknek azt írta: *„...erősen meghagyom, hogy aki az én püspökségemben akar maradni, az a római katolikus hitre térjen; aki pedig erre nem hajlandó, menjen oda, ahol eltűrik az eretnokséget.”*⁷

A borongós évtizedeket verőfény követte. 1808-ban egyedülálló módon új templomot kezdtek építeni a karancsiak: a régit nem bontották le azonnal, hanem föléje építették az újat. Amíg el nem készült, benne fohászokdtek Istenhez a sok megpróbáltatást kiállt karancsiak.

Az 1808. évi egyházi feljegyzések írják:⁸ *„A karancsi reformata ekklesia temploma, a régi idők mostohasága szerint csak vályogból építeni engedvén, midőn mind oldalai, mind fedele elromladozott, azonban az isten népének megszaporodása miatt szoros volna annyira, hogy kívül a templom udvarán kellene sok híveknek az isteni tisztelet alatt, ha jó idő volna, állani vagy ülni, ha rossz idő volna, pedig a templom udvaráról baza menni. Az egyházi szolgáló serkengetvén az előljárókat az új templom építésére, midőn azoknak is az Isten szíveket fellindítaná, hogy mindnyájan megegyeznének, hogy egy szívvel, lélekkel, erővel, Isten*

segedelmével hozzá készüljenek a szent munkának végbevételére: az egyházi szolga, hogy az egész gyülekezetet eleve készítetne, buzgósága az Isten dicsősége iránt felindítótnék, két egymásután következett úrnapiján, úgy mint január 24. napj. II. Móz. 35:20-30. verseiből tanítása révén, a bentmarasztott híveket meghívta, megszólította, hogy szabad akarat szerint indított buzgóságát jelentse ki..."

A hívek nem zárkóztak el: ki-ki tehetsége szerint adakozott az épülő templom javára. Három, öt, tíz, húszforintokat fizettek. Szekeres Mihály 150-et, Fülöp József 100 forintot juttatott. Összesen 145 családtól érkezett pénzádomány 1644 forint értékben. Ilyen tőke mellett hozzákezdhetek az alapok elhelyezéséhez: 1811. április 30-án a gyülekezet minden tagjának jelenlétében Zenthe Pál lelkész felszentelte a templom alapkövét. A korábbi tornyot, amely 1786-ban kezdett épülni, meghagyták. A készülő templom fala és a közte lévő hézagot úgy szüntették meg, hogy a tornyot egy sor téglával egész magasságában körülrakták, ezenkívül az építményt megmagasították. 1814 körül anyagi nehézségek lassították a munka ütemét, mivel nagyobb, a templomépítésre felajánlott pénz nem érkezett meg, mégis 1816-ban „bévakoltatott, bemeszeltetett és bádogoztatott mind a templom, mind a' Torony van termés kőből és égetett téglából.”⁹ Végül is 1821-ben fejezték be a régi templom fölé emelt új építését. Ugyanakkor elbontották a régi imaházat, s anyagát kihordták a templomból. Hogy ilyen célszerűen és hasznosan építkeztek, arról ma már egyetlen valami tanúskodik: a drávaszögi templomhajók közül legmagasabb a karancsi, amiért az egy másik templom fölé épült.

Nagyobb méretű javítást 1852-ben kellett elvégezni: az egész tetőszerkezetet újjáépítették szlavóniai tölgyfából, s cseréppel fedték. 1600 pengő forintot fizettek érte. 1861-ben villám sújtotta a templomot, szerencsére csak a vakolatot károsította. 1864-ben kívül-belül 250 forintért megtisztították. 1869-ben a villám már jelentékeny kárt tett a templomban és tornyában. A javításokért 450 forintot fizetett az egyház. Egyben villámhárítót is szereltek a toronyra. 1883-ban újra lényeges javításokat végeztek, vakoltattak és festettek.¹⁰ Az elemi csapások 1926-ban és 1933-ban megisméltődtek, s a templomot megint javítani kellett.¹¹

A templom hossza 13, szélessége 6, magassága 5,1 öl.

A toronyban két harang szól: a kisebb 3 mázsás, felirata JOHAN BRUNNER GOS MICH IN OFEN 1786 REFORMATA KARANTS COMPARAVIT PRO GLORIA DEI. A nagyobb súlya állítólag 560 font, az ütője 25

11. Kovácsoltvas templomkapu Karancson

fontot nyom. Ennek felirata: SALESIUS FELTL HAT MICH GEGOSSEN IN GRAZ ANNO 1787 AZ HEV CONF LÉVŐ KARANTSI EKKLA ÖN TETTE MAGA PÉNZÉN 1787.¹² Az 1885-ös püspöki látogatáskor a kisebb harang hiányzott. Az 1878-ban Budán öntetett súlya 103,5 fontot nyomott, s halottakért szólt, amíg meg nem repedt. A baleset harangozás közben következett be, amikor egy elhunyt nazarénus asszonyért szólt. Helyette a pécsi Ruepprecht Jánosnál¹³ 143 kilogrammosat öntettek. A mesternek az egyház átadta régi repedt harangját is, amiért 51,25 forintot kapott. Erre kellett még 207,75 forintot ráfizetni. A harangot 1879. április 30-án helyezték el a toronyban. Az öntött szövege tanúsítja, hogy „KARANCSI REFORM EGYHÁZ KÖZADAKOZÁS ÚTJÁN KÉSZÍTETTE 1879 ÖNTÖTTE RUPPRECHT JÁNOS PÉCSETT.”¹⁴

A templom orgonájáról 1861-ben történik említés: a gyülekezet tíz változatú (regiszterű) hangszer rendelt meg Moser Lajos salzburgi orgonaművésznél, aki a kérésnek eleget tett, és személyesen állította fel szép hangú orgonáját.¹⁵

Az úrasztalához tartozó minden edényről, abroszról és takaróról 1817-ben készült el az első pontos leltár.¹⁶ „Vagynak 4 cin kámmák. Kettő ezek között egyforma magas, hosszaskás 's valami 4 iccés, az egyikenn semmi írás nincs, a' másikon pedig ezek a' betűk vagynak K - S. V: J 1727. A' 3ik ezeknél nehezebb, öblösebb és vastagabb, van rajta egy korona forma metszés két kardot tartó oroszlánok között és egy pántlikás virágos koszorúba a korona alatt ezenn betűk metszve: VAJDA FERENTZ TSINÁLTATTA A KARANTSI RTA SZ EKKLÉSIA SZÁMÁRA 17738. A' 4ik ezeknél kisebb, valami 2 iccés, nincs rajta semmi írás. Vagynak az ekklának 2 poharai is, az egyik cin, a másik bádóg, ezekenn sincs metszés is. Vagynak 3 abroszai. Kettő egyforma kockás abrosz, a 3ik pedig gyalcs abrosz. Továbbá vagynak két megavult veres selyem keszkenői egyformák. Van egy ennek előtte veres selyemmel kivarrott, de már egészen fejérré lett keszkenője - van egy másik hasonlóképpen arannyal kivarrott fejérré keszkenője, és az a kék tafota keszkenője, a' mellyel a sz. asztalt a' communiokor bé szokták teríteni, ennek sárga csillag forma közepénn van egy veres pántlikából formált karika, ez a' világos kék tafota keszkenő fekete rojttal van körülvéve: azonn belől pedig a közepénn lévőhöz hasonló veres pántlika van a' szélénn körös környül, tisztelendő Rätz Mihályné asszonyság ajándékozta a' sz. ekkléziának, az asztalon van a kereszteléshez egy kis cin kanna és felette egy kék kockás selyem keszkenő,

mostani Szenthe Pálné nagyasszonyág ajándékozta, az ezek alatt lévő asztalt közönségesen betakaró szőnyeget vette a' maga költségénn Szekeres Mihály a' sz. ekklának. Van még a' sz. asztalhoz egy réz virágos széles tányér, a' melyre a' meg szentelendő kenyér tétetik, van egy kis cin tányérocská, van egy réz szélű pohár alávaló négy szegű fűles edény (...), van egy nagy fa tányér, a' mellyen a' meg szentelendő kenyér el készítetik, ezenn vagynak ezek a betűk: K(arancsi) E(klézsia) 1775."

A szép számú kegyfelszerelés állandóan gyarapodott. A jobb módú gazdák adományai révén jutottak hozzá. 1820-ban két díszes kelyhet vásároltak. Az egyik rézből készült, belül aranyozott. A felirata: KARANTSI R SZ EKKLÁÉ 820 K TÓTH ISTVÁN S MÁSOK. A másik felirata ugyanez, csak a készítettők neve nem szerepel rajta. Legszebbül azt a díszes úrasztali terítőt nevezik meg, amelyik piros selyemből készült, s aranyfonallal kivarrt cifrázatok látszanak rajta, s a szélei rojtosak. 1853-ban készült közadakozásból.¹⁷

Az egyházi Protocollumot 1777-ben kezdték vezetni. Rátz Mihály szerezte be, s az első bejegyzések is kezétől származnak. Első lapjain megnevezi az előtte Karancson szolgáló prédikátorokat 1630-ig. Az első, akit említ, Causai Péter nevű. Utódai úgy vélték, hogy adatait „igen hibetű, hogy főképpen csak oralis traditioból” merítette.¹⁸ Az első megmaradt anyakönyvet 1756-1802 között kezdték vezetni.

A Biblia valahogy úgy fogalmaz, hogy csak az építsen tornyot, akinek tehetsége van rá. A karancsiak nem szűkölködtek belőle. Amikor első igazi, máig álló tornyukat emelték a hitük magasságába, 874-en voltak.¹⁹ 1915-ben 530 a közösség lélekszáma, 1966-ban 225.²⁰ Azóta még kevesebb. Vajon kihalnának a templomépítő ősök utódai? Elég-e felemelni a tornyot? Szabad-e megfedkezni karbantartásáról? A lélekéről? A temploméről?

A laskói dörömb

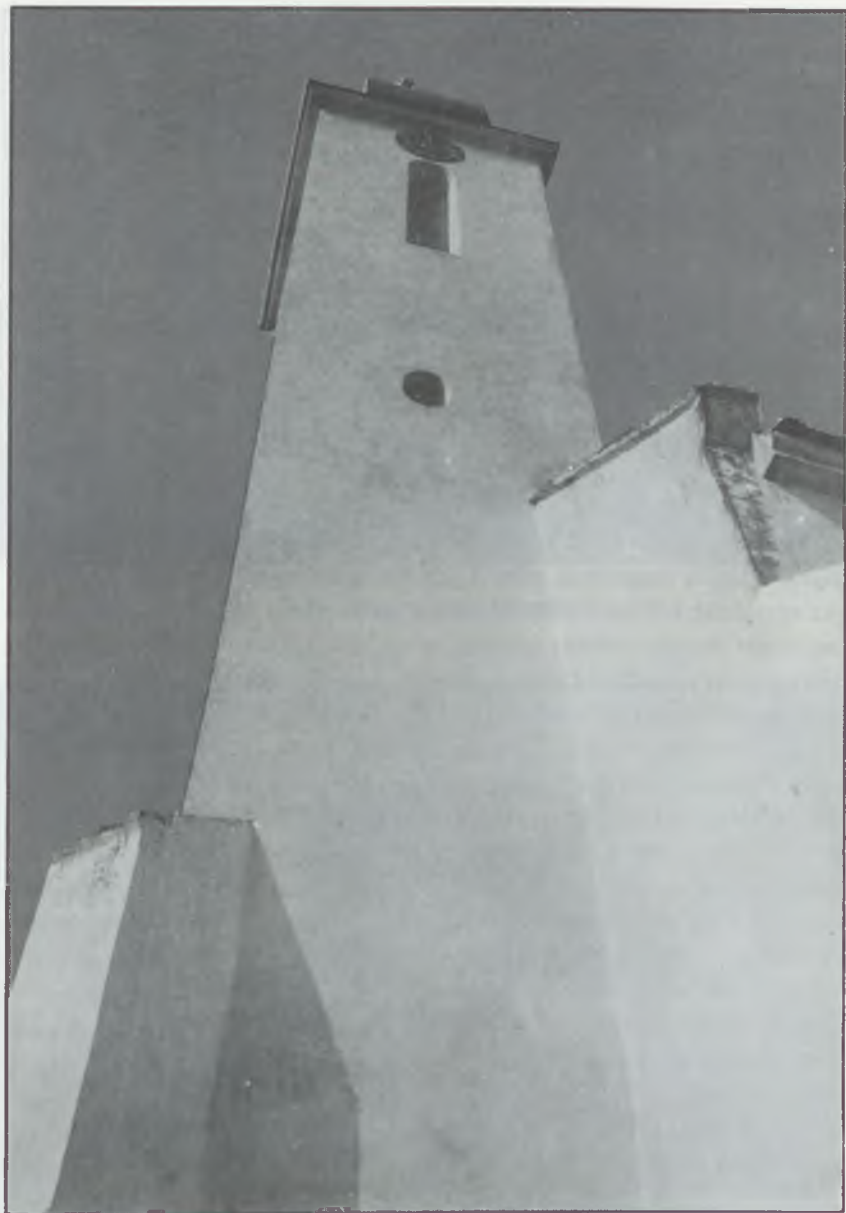
Drávaszög népe a gyermekbeszéd kedvességével a dombot dörömbnek nevezi. Laskó falu közepén is magaslik egy ilyen dörömb. Rajta épült fel a templom, s körülötte sorakoztak a legrégebb házak. Nemcsak a település magja sarjadt ki ezen a helyen, hanem itt ringott azoknak a Laskaiaknak - Laskai Demeternek, Laskai Osvátnak, Laskai Csókás Péternek, Laskai Jánosnak ¹ - is a bölcsője, akiknek híre-neve külhönig eljutott, s akiket máig számon tart az irodalom vagy a művelődés története. A tájban minden sorsfordító változás ezen a dörömbön kezdődött. A ferencesek kolostorából erről a pontról indultak el az első tanult Laskaiak, hogy a nekik adott biztos szellemi alapjukra a tudományokból építsenek tágas házakat. Az itt álló templomból űzte el megérkezésekor a barátokat Sztárai Mihály, a reformátor. A dörömbön prédikált legelőször, s rajta toborzott magának híveket. Zsoltáreklő hangja és állítólagos szép hegedűjátéka is errefelé hallatszott, akárcsak az általa szerkesztett iskoladramák bátortalan magyar nyelvű párbeszédei, és a hallgatóság lelkesedése valahol ugyancsak e környéken visszhangzott. Ez a dörömb olyan, akár fákban az évgyűrűk: egy régóta tartó emberéletben sem mérhető idő nyomot gyűjtögető kulisszája.

Északról meredek löszpart alatt a Duna víze kanyargott, a domb déli lábánál Eszékről, római nevén Mursárol, vezetett az út a birodalom belsejébe. Stratégiai jelentőségű hely volt, ahonnan messzire látva lehetett védeni a limest. Laskó dombján ezért a rómaiak Traianus császár idején, 98-119 táján kővárat építettek. Laskót a rómaiak Albanónak nevezték, talán a

templomdomb várában állomásozó dalmata-albán lovasság fehér öltözetről nyerhette nevét. A latin korból a mai templom északi falába illesztett áldozati kő maradt meg, amelyre ezt a szöveget vésték: SACRUM DVS MAGNIS MAIORIBUS ET SANCTISSIMAE SANCTITATI ULP.M.F.F. Lehetséges értelmezése: A legnagyobb isteneknek és a legszentebb szentségnek szentelve. Fogadását örömmel megadta Marcus Felix.²

A népvándorlás, a történelem zivataros századai elsodorták a várépítőket. Művükből is csak romok maradtak. Laskónak az újabb fontos időszaka Szent István egyházszervező tevékenységének idejére esik. Közvetlen bizonyíték nem maradt fenn, mégis feltételezhető, hogy a környező falvak Istenhez vezető első temploma a dörömbön állhatott: az évezred kezdő századában indulhatott el egyházszervezése. A középkori keltezésű oklevelek már egyházi birtokként emlegetik egy 1212-es határleírásban.³ A szekszárdi apátság birtokaként nevezik meg. A későbbi, 1332-ből származó másik oklevél Luskó néven emlegeti. Ebben az időszakban a templom mellett bizonyára már szerzetesház is állt. Mátyás király uralkodásának idején nagyszabású építkezések folyhattak a templomdombon, a valamikori római vár helyén. Ebből a korból származik a mai templom nyugati csúcsíves főbejárata és a templom külső, északi falába illesztett datált ablak- vagy inkább szentélyzáró két kő, amely a templombővítés alkalmával a régi falakból került elő.⁴ A mives faragású kő két pajzsára hindu-arab számokkal vésett évszám került: 1475. A magyar nyelvterületen az új számírás legkorábbi emlékei közé tartozik.⁵ Igaz, a gótikus templomra csak e két emlék utal, a többi töredék a templomfalban lapulhat, mégis ezek alapján arra lehet következtetni, hogy a környék, az egész Drávaszög legkomolyabb építménye. A kőmegmunkáláshoz jól értő, gyakorlott, talán külfonból érkezett mesterek hozzáértéséről tudósítanak. Ahol pedig ilyen komoly építkezések folytak, ott nemcsak virágzó vallási életnek kellett lenni, hanem gazdag, pártoló közösségnek is. Az egyházaknak még a későbbi, XVII. és XVIII. századi templomépitések alkalmával sem tellett másra, mint sövény, vagy vályogfalra. Aligha fogadhattak hát kőfaragó mestereket!

Mire a török félhold ragyogni kezdett, Laskó forgalmas kikötővé és vásártartási jogú, erős mezővárossá fejlődött, amelynek kőtemploma volt. Szerzetesházának lakói Isten házában csodatévő, búcsújárók százait vonzó Mária-képet őriztek. A török defterek szerkesztői 1544-ben 195 adózó házat írtak össze, amelynek ötven akcse⁶ adót fizettek. A szegények 111 házban

*12. Akár egy kútárt karú fehér óriás
– a laskói református templom*

laktak. Ugyanekkor Mohácsnak 318, Siklósnak 73, Vörösmartnak 53, Hercegszöllősnek 57 adózó háza volt.⁷ Laskó a vármegye nagyobb városának számított. A reformációt rendezett, takaros mezőváros fogadta. A vallásszervező Sztárai Mihály 1543-ban vagy 1544-ben érkezett Laskóra. Dél-Baranya ekkor már török megszállás alatt élt. Laskót azonban ekkor még nem érte nagyobb pusztítás. Híres vízafogó helyei, élénk kereskedelme mind a török kereskedőknek, mind az adóbehajtóknak megfelelték: oltalmazásuk érdekükben állt, hiszen csinos jövedelemhez juttatta őket. A templom is régi fényében állhatott, hiszen a töröknek abból is jövedelme származott, mert „... ahol templomot látott, még külön ötven akcse templomadót (reszm-i kilisza) is feljegyzett.”⁸ Csak Pathai Sámuel egyik leveléből⁹ maradt ránk néhány utalás azzal kapcsolatban, hogy Sztárai miképpen hódította meg Dél-Baranya népét, s hogyan férközött a laskóiak szívébe: „1717-ben két egész évet töltöttem mint iskola-rector a laskói iskolában. Még abban az időben többen éltek a régiek közül, akik szemtenüi voltak Sztárai Mihály által Alsó-Baranyában s a Dráva mindkét partján úgy a magyarok, mint a szlovákok közt eszközölt reformatiónak. Az egyházak reformálásában pedig - mint nekem beszélték - főképp ezt a módszert követte: Midőn közönséges szónoklataiban hirdetni kezdé az evangéliomot, elsőben Dávid zsoltárait, melyek közül a kiválóbbakat szép átdolgozásban hazai nyelvre tette át, s a melyeket mai nap is használunk az egyházakban, nagy buzgósággal és lelket megragadólag énekelte a nép előtt. Énekeivel annyira felbuzdította a népet, mely azelőtt ilyest soha nem hallott, hogy a közel környékből mindenfelől s oly nagy számmal tódult hozzá, hogy alig lehetett hozzáférni. Minthogy pedig magas csengő hanggal volt megáldva s a zenéhez is értett, oly szépen és megnyerőleg énekelt, hogy kellemes zengedezésével egészen megigézte az embereket. Ekként az egész Hegyalján (így nevezték a lakosok Baranyának azt a részét, a melyet átmetsz a Karassó folyó mellett elnyúló s Vörösmartnál a Dunát érintő hegy) hirtelen elterjedt a hír, hogy t.i. új vallás támadt, melyről még az apák sem hallottak soha; s aztán a közelebbi városokból, mezővárosokból és falvakból oly tömegesen indult a nép Laskóra, mint valami híres sokadalomra. Látván azért Sztárai, hogy a tanulatlan nép oktatására elérkezett a kedvező alkalom, de szükséges is, hogy az igaz vallást és az evangéliomi igazságot föltárja előtte: akként alkalmazta beszédeit, hogy azokban az igazságot a legvilágosabban tüntesse föl, s a misének, bűnbocsátó leveleknek s más szertartásoknak, mint emberi

13. A laskói templomdörömb

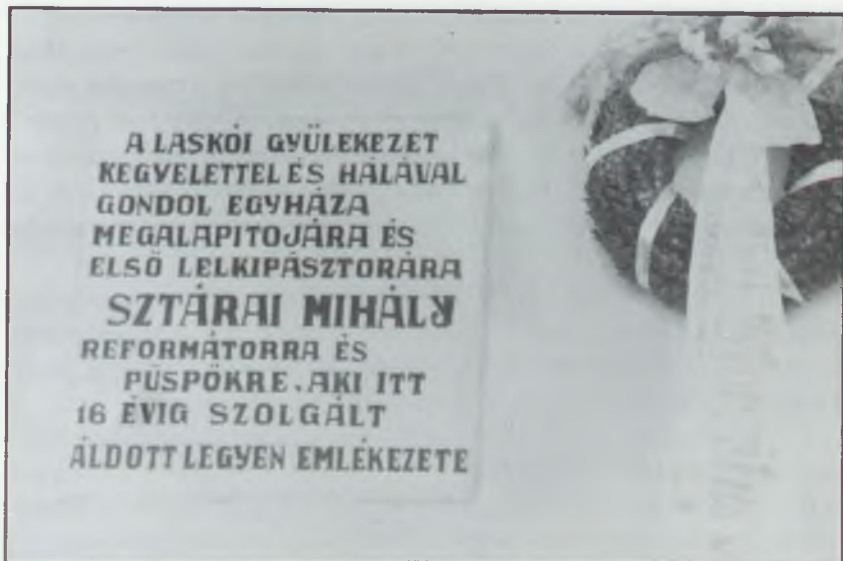

14. Templombelső Laskóról

találmányoknak hiábavalóságáról annyira meggyőzte őket, hogy a római katolikus fratereket, papokat és szerzeteseket csakhamar szélnek bocsátva, a pápától elszakadtak, s az egyházat Sztárainak adták át."

Azt csak találgatni lehet, hogy a Drávaszögben miért éppen Laskóra esett Sztárai választása. Nyilván gazdasági erőssége, híres szellemi műhelye sem lehetett mellékes szempont. A fennálló templomot röviddel megérkezése után, ahogy Pathai is említi, már elfoglalták tanainak követői, amit Lampe¹⁰ egyházi históriája sem hagyott említés nélkül: *„A laskóiak az áldozárokat s szerzeteseket szélnek eresztve parochiájokat Sztárainak adták által.”* A valóságban az átadás nem mehetett ilyen simán, hiszen a környék virágzó Mária-kultuszát nem lehetett egyik napról a másikra megszüntetni. A források némelyike ugyanis úgy tudja, hogy a csodatévő kép helye sokáig látszott a templomban. Sőt adat szól arról is, hogy csak a reformáció megerősödése után menekítették Almásra. Így hát nem kizárt annak a lehetősége, hogy a Mária-kép egy kisebb, a domb másik részén épült kápolnában átvészelte a reformáció kezdeti harcos térhódítását, mert akkora tisztelet övezte, hogy róla *„a helység Mária-Laczkó nevet is viselt”*.¹¹ A szenge ökuménia első példája lehetett.

A református, meghódított kőtemplom híveit kiszolgálta a török elűzéséig. A közel másfél évszázados török uralom az 1687. augusztus 12-én vívott Harsány-hegyi csatával véget ért. Az elvonuló török csapatok vagy éppen üldözőik a falvak tucatjait égették fel. Az ősi laskói templom is a vörös kakas martaléka lett a város nagy részével: *„A töröknek Magyarországból lett ki üzetésekor a' helység elpusztítottat, a' templom a' toronnyal együtt meg égett, és pusztán állott.”*¹² A felkoncolás elől menekülő lakosság nyilván a rét rengetegében keresett oltalmat. Ahogy elvonult a veszély, kezdtek visszazáolingózni, s felgyújtott otthonaikat igyekeztek mielőbb lakhatóvá tenni. Állítólag megszabadultak a török igától, de szabadságuknak az lett az ára, hogy városukat, házaikat, jószágaikat s templomukat is megsemmisítve találták. Azért maradt erejük az újrakezdeshez; igaz, a mezővárosi rangot soha sem tudták visszaállítani, ám a faluvá vedlett település népe megmaradt hitében és akaratában, s már 1700-ban *„Ezt a' mint a' mestergerendára fel völt vágva, magok a' darócziak és kopátsiak segítségével a' templomnak tetőt csináltak, náddal befedték”* - írta Végh József prédikátor, aki 1817-ben már 42. esztendeje szolgálta laskói gyülekezetét. Az 1733. évi parochia- és egyházösszeírás ekképp tudósít: *„Eugéni herceg birtokában lévő falu temploma csupa*

15. Sztárai Mihály emléktáblája a laskói templomban

16. Ablakzáró kő vagy szentségtartó tabernaculum része a templom északi falában. A két pajzson korai arab számjegyekkel vésett évszám: 1475

égetett téglából készült és régesrégen építették. Hatalmas méretű a magasságát és hosszát tekintve, hasonlóan magas, téglából épült tornya van, amelynek a kupolája hasonlóképpen téglából van rakva. A szentélye tágas, jelenleg náddal fedett, két helyen megromlott. A templom kívülről támasztékkal van megerősítve, egyébként rátekintésre jó állapotban van. A templomot e helység helyei lakói birják, akiknek költségéből és járandóságaiból fenyőgerendákkal van befedve és bedeszkázva és náddal fedve...¹³

1764-ben azonban a templom teteje már az összedőléssel fenyegetett, ezért laskói küldöttség utazott a vármegyei szentszékhez, hogy engedélyt szerezzen a javításhoz. A jóváhagyást azzal a kikötéssel kapták meg, hogy a tetőt csak a régihez hasonló formára szabad újból megépíteni.¹⁴

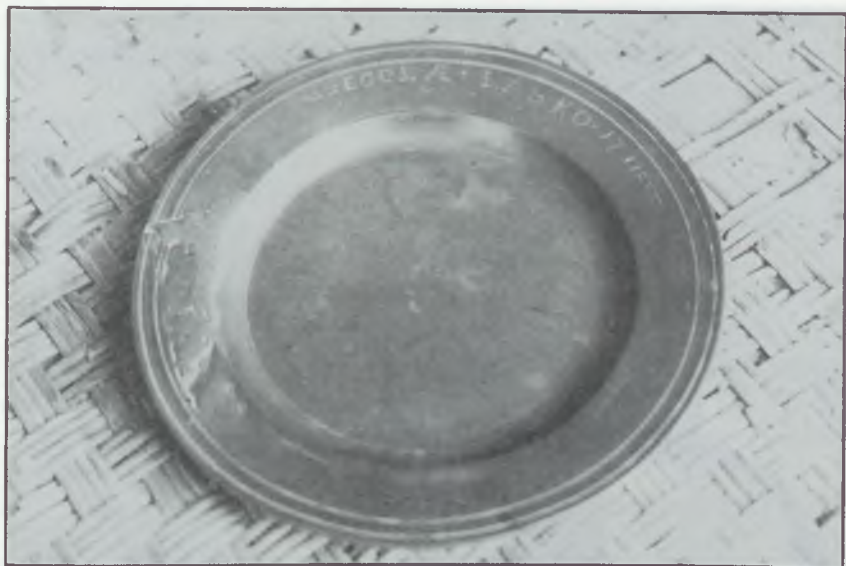
A pusztuló falak még 1775-ben is, Végh tiszteletes Laskóra érkezésekor kijavíthatlanul álltak. A benépesült egyháznak 1783-ban és 1784-ben lett annyi ereje, hogy Isten házában komoly javításokat végezzen: a falakat helyreállították, „a toronynak nagy csonkasága kipótoltatott”, a templomhajót meghosszabbították, a nádtetőt faszindelyre cserélték. Az építkezés során nyilvánvalóvá vált, hogy a középkori templom, s ezt „Az alapkövek mutatják, hogy a mainál hosszabb lehetett.”¹⁵ A megtoldás idején került elő a már emlegetett római köemlék, akkor rakatta Végh tiszteletes a templom északi falába.

1785-ben Mihó István öreg bíróságában elkészült még egy kőkar is. 1807-ben megszülesítették a templom apszisa felőli részét. Két évvel később a templom köré kőkerítést emeltek, amelyet 1911-ben újítottak meg, s láttak el díszes kovácsolt vasráccsal. 1812-ben a templomban elkészült a keleti oldalon álló másik kar.

Az akkori mérések szerint a templom belső hossza 14 1/2 öl (27 méter), szélessége 5 öl (9 m), a torony magassága 17 4/6 öl (32,7 m).¹⁶ A templomot 1942-ben 680 ülőhelyesnek mondták.¹⁷

Az 1817. évi püspöki látogatás után a faszindelyt cserépre cserélték. 1842-ben pedig Ách László lelkész idejében a torony „goth ízlésű nehéz fedele bádofedéllel cseréltetett fel.”¹⁸ Új óra került a toronyba, ezenkívül villámhárítóval is ellátták.

A félezer éve álldigáló laskói templomtorny legöregebb harangját, melyről tudunk, 1718-ban öntötték. Nemcsak régisége, hanem a református egyházművészettől idegen díszítése is figyelemfelkeltő. 1817-ben ezt a harangot „harmadik”-ként tartották számon. „Csengetyűjén”, azaz a harang

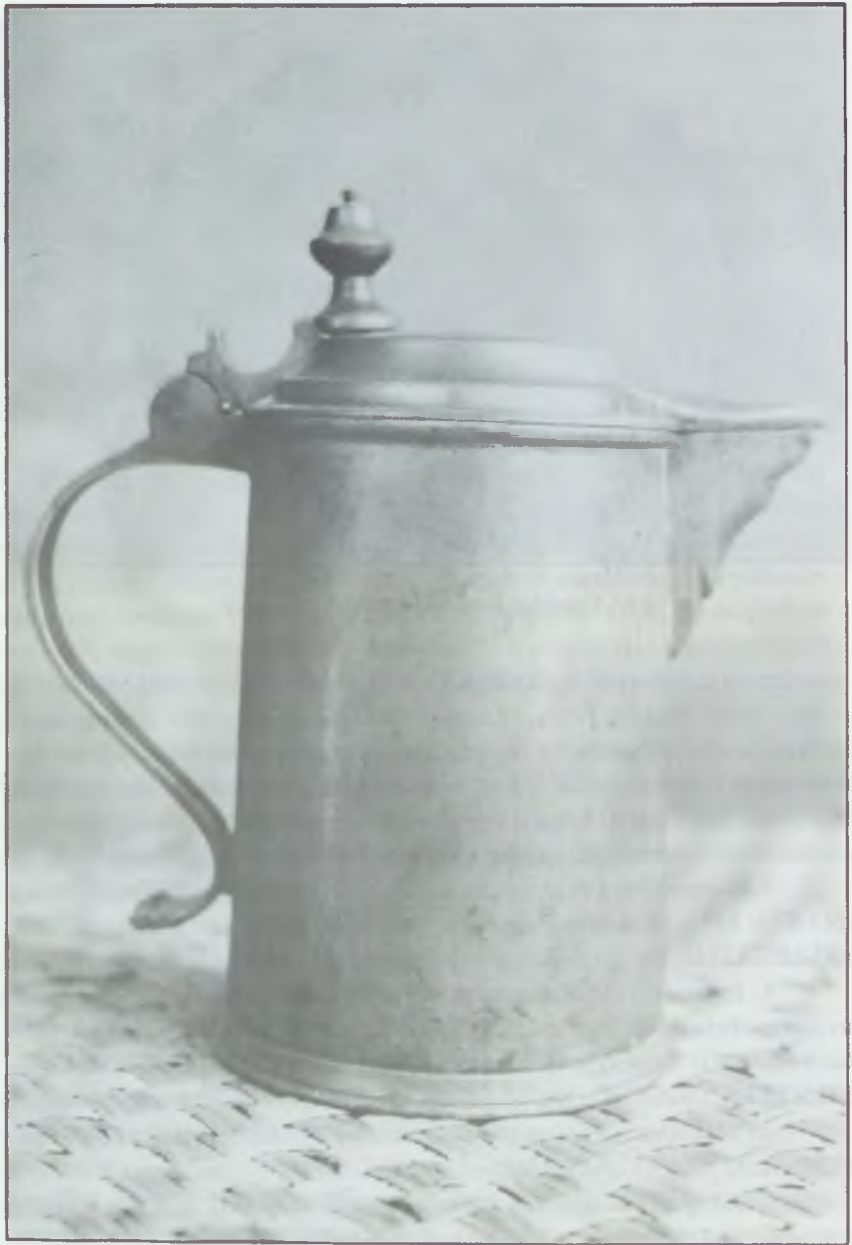
17. Úrasztali kenyérsztó tányér 1711-ből

nyelvén ez a felirat állt: GLORIA IN EXCELSIS DEO 1718. Díszítéséről pontos leírás maradt fenn: „Külső formába vagyon rajta egy feszület, melyen a' Jézus látszik. A' kereszt vagy feszület alatt két síró formájú Asszonyok befedett fejekkel látszanak. Közel egy mázsás.”¹⁹ Pontosabban nem lehet tudni arról, hogy a katolikus ikonográfia szabályai és szelleme szerint díszített harang mi módon került a reformátusok laskói templomába.

A középső harang inscriptiója volt: JOHAN BRUTMER GOSS MICH IN OFEN 1773. Oldalába magyarul metszettek: A LASKÓI REFOR SZENT EKKLÉSIA HARANGJA. Súlya mintegy 3 vagy negyed fél mása.²⁰

A harangkondítás legnagyobb eszköze 8 mázsát és 15 fontot nyomott. Felső felirata: ANDREAS SORGER HAT MICH GEGOSSEN IN GRATZ 1810. Az alsó szélén körbefutó szöveg: A LASKÓI REFORMATA SZENT EKKLÉSIA KÉSZITETTE 1810K ESZTENDŐBEN.²¹ A nagyharangot 1837-ben 2216 forintos költségen öntették. Más felirat került rá: ÖNTÖTTE HORNANG JÓZSEF 1837-BEN.

A középső, szép szavú harang hangját 109 évig lehetett hallani. Utána át kellett öntetni. Új felirata lett: ÖNTÖTTE RUPRECHT JÁNOS PÉCSÉN 1882BEN.

18. Úrasztali bortartó kancsó 1742-ből

Ács Zsigmond lelkész 1885-ben azt jelentette, hogy a „*kis harang fülbosszantó hangjával öntetett 1863 évben*” felirat nélkül.²²

1923-ban Laskón újból harangszentelést tartottak. A háborúba elvitt nagyharang helyett Ács János presbiter 3000 pengős adományán vásárolták. Az ünnepségen megjelent a falu apraja-nagyja, s a kései utódoknak fotográfia maradt emlékül a nevezetes eseményről. Az új, legtöbbször megszólaló nagyharangba ígét vésettek: „*Keressétek az Urat, amíg megtalálható, hívjátok őt segítségül, amíg közel van.*”²³

A szép emlékezetű Ách László tiszteletesnek köszönhető,²⁴ hogy a harangok délben is megszólaltak Laskón. Amikor 1821-ben odaköltözött, elrendelte, mert korábban ez nem volt szokásos, hogy a török feletti nándorfehérvári győzelem emlékére délben harangozzanak.

A templom orgonája 1890-ből való, s „*látszik rajta Angszter műértő keze.*” 1993-ban felgyújtották a háborúban, elégett.

Az úrasztalához tartozó tárgyakból a legelső eddig ismert leltár 1817-ből nem sorol fel sokat. Említ két ón kannát, egy nagy régi kancsót, három poharat – ebből kettő rézből készített, arannyal futtatott, míg egy ónból való –, egy ón tálat, két tányért, valamint három fehér abroszt, selyem

19. Harangszentelés Laskón 1923-ban

keszkenőket – 4 vöröset, 3 kéket, egy tarkát és egy fehér gyolcsot. Az asztalt egy „zöld tafota, körül fekete rojtal” terítő borította be.²⁵

Hatvannyolc esztendővel később egy pontosabb, részletezőbb s a kegytárgyakon szereplő feliratokat híven közlő leltár készült: „Az úrasztalához tartoznak: 3 cin kanna, egy még nagyobb cin kancsó, 2 kehely arannyal futtatva, egy ón tál, 2 nagyobb tányér önből s egy kisebb tányér betegek számára. Van még egy egy ketté tört ón kehely. Az ón edényeken 1711 évszám látható, a piciny óntányérok pedig 1717. Négy fehér abrosz, egy feketével szegélyezett zöld tafota-takaró, régi és egy ugyan olyan újabb; egy kék fehér kendő, egy piros és fekete szélű közepén sárga kendő, s 2 kisebb tarka törülő kendő. Van egy keresztelők cin medence s cin kanna. A régiebb tafota takarón 1789 V.J.Pr. felirat²⁶ van. Az újon 1861 évszám van s ezen felirat: A LASKÓI EGYHÁZ TERITŐJE.”²⁷

A ma látható templomi bútorok és fából készült berendezési tárgyak többsége Asztalos Botos János²⁸ kézügyességét dicséri. Neve az egyházi iratokban 1803-ban tűnik fel legelőször. Ettől kezdve tíz éven át dolgozott a templomnak. Díszesen faragott bejárati ajtót készített, a fakar elejét és tartóoszlopait 1810-ben gazdlag díszítéssel álmolta tele: kacskaringós levelek, virágok – ugyanolyanok, mint a falusi megrendelők bútoraira festett – árulkodnak a mester teremtő képzeletéről. Olyan „templomépítő” volt, akinek szemét, ízlését a természet szokatta a széphez. A fakar alatti kazetták helyét ugyancsak meghagyta, de ezek a keretek üresen maradtak. A laskóiak elégedettek voltak munkájával, ám lassúságára, késlekedésére többször tettek megjegyzést.

Ách László nevéhez fűződik a ma is meglevő úrasztalának a beszerzése: a régít nem találta elég díszesnek, ezért 1822-ben közadakozásból értékes márványból valót vásárolt.²⁹

Az eklézsiának a régiségből semmi irata sem maradt. A kezdet évtizedeiből származó dokumentum anyaga 1593-ban „a' tatár tüze által elemésztett.”³⁰ A később keletkezettek szintén tűzben veszttek el: 1817. augusztus 18-án „Tolnai Mihál házát ütötte meg a menykő: s vele együtt 5 szomszéd ház. köztük a paplak is elhamvadt. A templomot is csak a nagy eperfa (...) óvta meg a tűztől.”³¹

Megalakulása óta a laskói gyülekezet mindig a legnagyobb lélekszámú volt: 1817-ben 1135, 1885-ben 1160. A századforduló után azonban csak apadt, fogyott, akár a környező rét vize. 1967-ben a gyülekezet lélekszáma 586, 1981-ben 485. Napjainkban ennél is kevesebb! Éhe lenne a megmaradás ösztönének?

Istennek háza Darócon

honfoglaláskori település – amelynek nevét már a XIII. századi oklevelek ¹ emlegetik – várszerűen, fallal körülépített temploma pár lépésre esik a réttől. Azon a magaslaton áll, amelynek lábáig ért a víz, ha kiöntött a Dráva vagy a Duna folyó. Tornyából átlátni a szomszédos falvakba, a déli Kopácsra és az északon fekvő Laskóra. Egyik sincs fertályórányinál messzebbre.

A hajdani mezőváros, Laskó közelsége, ahol Sztárai hirdetni kezdte tanait, alátámasztja, hogy „*Ez Ekklezsia egy lehet bizonyosan azok között, a melyek Anno 1527 Baranyában reformálódtak.*”² Azt csak feltételezni lehet, hogy az első gyülekezetnek volt már temploma. Ugyanúgy, mint a legtöbb drávaszögi településen, a katolikus templomot alakíthatták át. A ma Vár előtagú település a török megszállás alatt vakuf birtok. Olyan helyen létesült, ahol a Buda irányába haladó csapatok sűrűn keresztülvonultak rajta. Hogy megkímélték-e templomát, erre a kérdésre nem lehet választ fogalmazni. Nyilván a török tulajdonjog sem sok oltalmat nyújtott. Feljegyzések hiányában az sem állapítható meg, hogy az 1812-ig meglévő templom mikor épült és mekkora volt. Tágas, komoly építmény lehetett, mert az 1700-as esztendőben két harangot is öntettek tornyába. Ezek szóltak az új, Isten dicsőségére emelt hajlékban is. Az építkezést 1812. augusztus 15-én kezdték meg, s hat éven át tartott, amíg a templom tornyával együtt égetett téglából „*gyönyörű állapotba*” került.³ A buzgóság és áldozatkészség nem feledkezett meg az állandó karbantartásról. 1819-

20. Várdaróc református temploma és környéke.
A toronysisakot 1957-ben szélvihar döntötte le

ben az újnak számító templom tetejét a gyülekezet újonnan lecserepezette.

A XIX. század derekára szűknek bizonyultak a drávaszögi templomok: a megnövekedett lélekszám szükségessé tette Isten házának bővítését. Darócon 1867-ben 5 öl széles és 3 öl hosszú díszes cinteremmel bővítették a templomot, amelyhez 34 ezer téglát és 80 mérő meszet használtak el. Az előljáróság 3606 forintot fizetett érte. 1874-ben a torony elrozsdásodott bádogborítását 1300 forintért cserélték ki, majd 1884-ben a torony elkorhadt fa ablakredőnyeit pléhredőnyökkel váltották fel, továbbá a templom kívül-belül, s a kerítés is kimeszeltetett.⁴ Az 1874-es nagy munkálatokról az egyházi krónika is megemlékezett: „1874-ben szept. 6-án d. u. istentisztelet után tétetett fel a falu népének jelenlétében a' mint egy 60 esztendőös avult bádogból kivitelezett tornyunkra a 2 akónyi nagyságú – pántlikákkal, keszkenőkkel felcífrázott – új gomb, mely fölé az eddig bosszúságunkra ott díszelgett kétféjű sas helyett napot ábrázoló bádogtányér s e fölé csillag helyeztetett. A gomb feltétetvén, folytatták az ács és bádogos mesterek munkájukat, s nov. 8-án azt be is végezték. A torony farészei mind meghagyattak, csak a gombot tartó árbóc-fenyő és néhány

*rothadt szalufa helyett tététt új, valamint a deszkázat is egészen új – a külső bádóg cifrázatok is a régi formájára készítették úgy, hogy a régi és a mostani torony közt csak az a különbség, hogy amaz volt rongyos és fekete, ez pedig ép és fényes.*⁵

A bejegyzésben emlegetett császári jelkép mikor kerülhetett a templomsüvegre, arról nem szólnak adatok. Annál értékesebb az isteni jelképek, a nap és csillag emlegetése, mert csak Darócról tudjuk, hogy együtt szerepeltek.

A templom krónikájának szomorú lapját már e századunkban írták meg: 1957. június 23-án hatalmas erejű vihar vonult el a falu felett. Az orkánerejű szél ledöntötte a kecses toronysisakot. 1960-ban sikerült újjraépíteni. Már nem a régi formát követték, megelégedtek egy szerényebbel. Őt esztendővel később az egyháznak sikerült nagyobb javításokat elvégeztetni, de még maradt tennivaló.⁶

Régi harangként tartották számon Darócon az 56 fontosat, amelyik használat közben megrepedt. Felirata: GOSS MICH JOHANN KHOLL IN PEST 1791. Ezt 1817-ben már nem is tartották a toronyban, helyette másikkal harangoztak, amelynek két felirata is volt. Felül: SALESIUS FELTHL HAT MICH GEGOSSEN IN GRTZ 1782. Aljának felirata: EZ A HARANG A DARÓTZI REF SZ EKKLÉSIÁÉ KÉSZÜLT 1782BEN.⁷ E mellé 1820-ban Pesten egy 9 mázsás harangot öntöttek. 1914 forintot fizettek érte, valamint a megrepedt harangot is átadták az öntőmesternek. Tiszta, csengő hangúnak tartották. Felirata: FUDIT HENRICUS EBERHARD PESTHINI 1820 ÖNTÖTTE EBERHARD HENRIK PESTEN 1820 A DARÓCZI REF SZ EKKLÉZSIA A NAGY ISTENNEK DICSŐSÉGÉRE KÉSZITTETTE 1820BAN FÖTISZTELENDŐ BÁTHORI GÁBOR ÚR SUPERINTENDENSÉGÉBEN TISZTELENDŐ ECSEDI JÓZSEF PREDICÁTORÁGÁBAN. Ugyanebben a műhelyben 1838-ban elkészült egy harmadik, 5 és 1/2 mázsás harang. Szövege: ÖNTÖTTE EBERHARD HENRIK PESTEN 1838BAN A DARÓCZI H W TARTÓ EGYHÁZI KÖZSÉG 1838 ÉVBEN TISZTELENDŐ SZAPPANOS LÁSZLÓ ÉS BÁLINT SÁMUEL GONDVISELŐ IDEJÉBEN.

Az 1942-ben hatszáz férőhelyesnek mondott templomban⁸ mára két szóló harang maradt.

A toronyórát „az egész község hasznára és örömére” az egyház 1868-ban szereltette fel. Ugyanabban a termékeny esztendőben „a hívek vallások buzgóságának emelésére” 1000 forintért az apatini Pump fivérekkel díszes orgonát készítettek.⁹

21. Istennek háza Darócon 1990-ben

Egy adat maradt fenn arról, hogy az egyház miképpen jutott hozzá az úrasztalához: a kerek bútordarabot 1807-ben tiszteletes Szabó István úr özvegyétől vásárolta.¹⁰ A hozzátartozó szent edények lajstroma 1817-ben készült el legelőször.¹¹ Volt két pohár, amelyek közül az egyik arannyal futtatott. A másik anyaga cin. Továbbá felsoroltak „*Angyal forma lábakon álló töltögető cin kánnát.*” „*Egy fekete cin fedelű kő edény*”-t, „*Egy cin fedelű kék festékű virágos edény*”-t. *A leltárba tartozott még egy nagy kőkorsó. egy cin tál és tányér, egy hosszú kés. A keresztelő edénynek fehérmázú cseréptál és egy kis kőpohár szolgált. E két utóbbi helyett 1843-ban Szappanos László lelkész saját költségén cintálat és kannát csináltatott. A gyarapodást „egy sárga réz fedelű, 3 réz gombon álló fedeles pléh töltögető kanna és egy zöld sárga és seprő színű virágokkal, férfit és nőt ábrázoló festményekkel ellátott cin fedelű porcellán edény” jelentette. Eredete nem tisztázott. Feltehetően ajándékozás révén került az egyház tulajdonába, akárcsak az az úrvacsorai aranyozott pohár, amelyet Karakas Miklós adott egyházának. 1882-ben az edények száma egy nagy bádóg, tetővel ellátott boroskannával szaporodott.¹² Emlékezet okáért az egyházi krónika azt is megörökítette, hogy 1950-ben Czövek Illés úrvacsorai kenyértartó tálcát és kenyérosztó tányért adományozott.¹³ Ha kicsiny is volt a daróci gyülekezet, szent edényeinek nagy száma tagjainak áldozatkészségéről szól. Különösségük abban rejlik, hogy az egyszerű formák és anyagok helyett a Drávaszögben itt a legdíszesebbek ezek a tárgyak. Díszítésük nemcsak virágos motívumaival, hanem az emberpár ábrázolásával is magára vonja a figyelmet, mivel a reformáció puritánsága nemigen tűrte meg az efféle megjelenítéseket. Csak az a kár, hogy leírásokból ismerjük e tárgyakat.*

A legrégebb egyházi textíliák voltak: „*Egy selyem fehér abrosz. Egy zöld falú sárga virágú hosszú selyem keszkenő. Egy fehér gyölc keszkenő. Egy veres virágú hosszú selyem keszkenő. Egy veres selyem keszkenő a' keresztelő edényen. Egy zöld fehér virágju selyem keszkenő. Asztalra való gyölc abrosz. Edények alá való két szakadozott keszkenők. Egy minden cifraság nélkül való gyölc abrosz.*”¹⁴

Többségük még a XVIII. század második feléből származott. A gyarapodásról 1885-ben Búzás Kálmán református lelkész számolt be. A szíves ajándékozás folytán a gyűjtemény szaporodott „*egy damaszk abrosszal; egy lilaszín falú sárgás virágú és egy zöld falú, sárga virágú szőr abrosszal; két seiyem keszkenővel, az egyik láng vörös, a másik sárgás színű piros és lila széllel; továbbá egy piros kásmér zöld leveles*

szélű, egy lila színű karton, egy fehér falú, apró piros virágú és egy tarka törő keszkenővel; végre egy nagy zöld bársony úrasztali terítővel, melynek közepén egy arany szálakból finoman hímzett búza kalász és szőlővessző koszorú áll, s' ebben egy ezüsttel kivarrott repülő galamb. A terítő széle körül arany rojttal szegélyezett, négy sarkán arany rojttal; alul apró arany csécsagokból kivarrrva ez írás olvasható: A DARÓCI REF EGYHÁZÉ 1868. E díszes terítő közadakozásból gyűlt 193 fr 91 xrér készítettett Bécsben.”¹⁵

A díszítmények között mind a búza, mind a szőlő Krisztus-jelkép. A galamb lélekszimbólum, az Isten lelke, amely a világ teremtésekor a vizek felett lebeg, vagy a helyreállt harmónia, a megbékélés, a béke képi ábrázolásaként értelmezhető.

A canonica visitatiók alkalmával az egyházi felsőbb hivatal rendszerint arra is választ kért, hogy a gyülekezetek tulajdonában, levéltárában milyen régi iratok, könyvek találhatóak. Érdemlges válaszokat ritkán írhattak le a lelkészek. A zivataros idők, a gyakori tűzvészek elemészttették a régi idők dokumentumait. Így hát ritka kivétel a daróci egyház jelentése. Igaz, csak 1885-ben keltezték, mégis a Drávaszögben szokatlan teljességű a felsorolása: „Az egyháznak rendezett levéltára ugyan nincs, de a hivatalos levelei és okmányai a lelkészek által mindeddig megőriztettek. Könyvei ezek:

1. Anyakönyv I. kötet, melyben a szülöttek 1762-1867-ig; a copuláltak 1767-1867-ig; és a meghaltak 1775-1867-ig vannak bejegyezve; s a confirmáltak 1817-től a folyó évig.
2. Anyakönyv II. kötet, melyben úgy a szülöttek, mint a meghaltak 1868-tól a mai napig be vannak jegyezve.
3. Anyakönyv III. kötet, melyben a copuláltak 1857-től maig vannak beírva.
4. Jegyzőkönyv, melybe 1784-1812 -ig némely jegyzetek 's 1803-1811ig az egyház gondnok bevételei és kiadásai iratok.
5. Jegyzőkönyv, melyben 1815-1871ig körlevelek, felsőbb rendeletek egyházkerületi és egyházmegyei végzések.
6. Jegyzőkönyv, melyben 1872-től maig felsőbb rendeletek, körlevelek és az egyháztanács végzései vannak bejegyezve.
7. Gondnoki számadó könyv 1812-1885ig.
8. Régi elavult váradi Biblia
9. Biblia tárháza
10. Catechismusi házi kincs

11. *Korrajzok Török Páltól*
12. *Rövid válasz a Korrajzokra Török Lajostól*
13. *Resolutio regia Josephina*
14. *Entwurf*
15. *Törvény terv (kis füzetke)*
16. *Népiskolai szervezet*
17. *Kálvin élete*
18. *Egyházkerületi és egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyvei 1843-tól máig, 68 darab*
19. *Egyházi névtár 15 darab*
20. *Conventi jegyzőkönyvek 25 darab*
21. *Zsinati törvények 2 példány*
22. *Törvények és Rendeletek Vécsey Tamástól*
23. *3 nagy Zsolttár a templomban, egy a lelkész, egy a tanító, egy a presbyterek számára*¹⁶

Fennmaradt az egyház múlt századi pecsétnyomójának leírása is: Két keresztbe tett kulcs felett gyertyaszál ég, s koszorú veszi körül. Köirata: „A DARÓCZI REF EKKLA PECSÉTJE 1830.”¹⁷ A kulcsok utalhatnak a János Jelenéseiben (Jel. 3,7) emlegetett Jézus hatalmára, míg az égő gyertya maga Krisztus jelképe.

Daróc egyházában mindig akadt olyan csapat, amely nagy tettekre volt képes. Az 1812-es templómépítők 745-en voltak, 1882-ben utódaik 664-en, 1969-ben 440-en, 1981-ben 416-an.

Őszidőben a szelek a daróci templomkerítést körülrakják a rét száraz leveleivel. A sodró erő odavisz élettelen növényrészeket, spórákat, s a domboldal tavasztájt évente kizöldül. A fogyatkozó egyháznak lesz-e ereje szembeszállni a „széllel”? Megmarad-e még addig, mint eleikről beszélnek a krónikák? S képes-e, akár a fű, lélekben kitavaszkodni?

Halászsok temploma

rét elnyújtózkodik a kopácsi templom ajtajáig. Nagyvízkor küszöbéig ért a halpikkelysínű áradat. De nyugodalmasabb időben is oldalánál kötöttek ki a halászciklik¹, hogy gazdáik a kifogott zsákmányt a templom árnyékában felállított mérésnél adják el. Ennek a templomnak olyan a tornya, akár egy levegőt hasító, kifeszített géznyak. Azon a helyen épült, ahol már a rómaiak is állomásoztak, őrizték a birodalom határát: környékén kanyargott a limes, amelyen túl a barbárok éltek.

A falu prédikátorai régtől fogva úgy tudták, hogy a kopácsi „*máter eklésiát (...) felvibetjük a' reformatióig.*”² Első evangéliumi hirdetője Sztárai Mihály lehetett, akinek jó barátja, hittestvéré és segítőtársa volt Kopácsi István, a sárospataki iskola reformátor alapítója, akinek bölcsője e drávaszögi halászfaluban ringott. A kopácsi is az első virágzó gyülekezetek egyike lehetett. A hagyomány azt tartotta, hogy templomukat még a gótok vagy görögök építették valamikor Krisztus után 400-500-ban. A gyülekezet történetének első korszakát Polgárdi Czene Sámuel prédikátor foglalta össze. Őt a halászfalu 1754-ben hívta meg lelkésznek. „*Lakott sok ellene való támadások és gyalázások között 20 – husz esztendőig*”, amikor is 1774-ben, akárcsak előde, a „*népnek erőszakos ellene való támadása miatt*”, mivel „*sem külső, sem belső gyámola nem lévén*”, elhagyta egyházát.³ A kopácsiak meggondolatlanul cselekedtek. Nem tudták, milyen értékes, tudós férfiút veszítettek el. Ő a múltjukat adta cserébe a hálátlanságukért. Polgárdi tiszteletes Szőnyi Mihály püspöknek

22. Kópács főutcája a református templommal 1942-ben

engedelmeskedett, aki 1757-ben elrendelte, hogy „minden egyes ekklésiának megalapításától fogva levő prédikátorainak és oskolamestereinek neve az anyakönyvbe beírassék. Ha pedig az időnek mostohasága miatt addig számlálni nem tudnak, legalább, akiről tudnak vagy régi eleiktől hallottak prédikátorjaiknak lenni – felírassák.”⁴ Polgárdi Czene Sámuel az 1759. esztendőben Szent Jakab havának első napján kezdte írni „A Kopátsi Reformata Szent Ekklésiának négy részekre osztatott matrikuláris könyvét”, amelynek utolsó fejezetében „feljegyeztetett, amint a régi öreg emberektől ebben az időben meg értettetett, a templomot miolta bírják a reformátusok, micsoda ujjítások mentenek eránta véghez, mikor és ki engedelmeből nagyobbítatott meg.”⁵

1. A templom micsoda nemzetségtől és micsoda vallású emberektől építetett in memoriale némelyek tulajdonítják a Gottusoknak, némelyek a Görögöknek, de mind ezek bizonytalan coniciturák.
2. A reformátusok hihető, hogy a reformatiótól fogva bírják, melly reformatio ezen a részen ki által lett es melyik esztendőben, Lampe uram Magyarországi ekklésiákról írott Historiájából ki tanulhatni.
3. Hogy a reformatusok idejében a templom meg égetetett völt, azt innen tudhatni. A templomnak megnagyobbíttatásakor lehányt padlás deszkák között találkozott egy deszka, melly a templom padlásán tartatik, mellyre ezek a szók voltak rámeteszve. Domus habe precationis exusta fuit 1666 contabalata 1687. Judicis Jurati Vic. Job Decan Steph toth Min Eccla Steph. Veresmarti 24. Junii.
4. A Templom héjazatja vagy fedele az megégés után sok ideig nád volt, a benne levő székek vastag faragott fekvő fák voltak, olyan vastag fából völt még a predikator széke is, a predikáló szék az bolthajtáson kívül levő szegeletben észak felől kőből való völt.
5. A predikator, ki elsőben a templomot zszindely fedél alá vétette és belé a deszka székeket készíttette, völt t. Szent Péteri Miklós uram, ki egy abhoz intézetett predikacio által az önként való adakozásra a népet annyira felindította (a mint maga mondotta), hogy egy nap többet hoztak hozzá háromszáz forintoknál, mellyek a templom fedelének és székeinek renovatiojokra fordítottak 1749. esztendőben.
6. Kar eleitől fogva kettő völt a templomban, a nap keleti végében lévő nevezetett énekes karnak, a más végében levő: paraszt karnak.
7. A szindelyből való héjazatja a templomnak a régiség miatt megrongyosodván, mint hogy már ebben az időben Tekintetes Vármegye híre

nélkül csak egy szegényt is építeni szabad nem volt, a Tekintetes Vármegyénél való instálás után elsőben az akkori főszolgabíró Boda Imre és Beremeni Plebánus uraimék által a rongyosság révideáltatván, a templom újra megszindelyeztetett Polgárdi Czene Sámuel predikátorságában Kristof István főbíroságában 1767 esztendőben.

8. Minthogy pedig a népnek megszorodása miatt a templom igen szorossá lett, ezen az okon kezdettenek megnagyobbíttatásáról gondolkodni, melly gondolatjok miképpen ment tökéletességre, illendőnek iteltetett emlékezetben hagyni, t.i. midőn ezen dologért a Tekintetes Vármegyénél való instálás haszontalan lett volna, a felséges II. Josefus császárnak Eszékre való érkezését megértvén az akkori igen igen jó lelkű főbíró Szalai Pap János el tökéltette magában, hogy valahogy teheti, de a templom iránt instanciát ad ő Felségének, ezen szándékát predikátorával étszakának idején közölvén, és attól miért helyen instálni kevés, írásból álló informatiót vévén, ment az alsó városi nemetül jól tudó Notariushoz, kívül is az informatio szerént instanciát iratván két forintokért személy szerént a felseges császárnak az instanciát bé adta 1768dik esztendőben, Ur napja előtt két nappal, mellyre a következő 1769dik esztendőben kegyelmes válasz jövé, a válasz Tekintetes főszolgabíró Boda Imre és Beremeni Plebanos uraimék által lehozattatott, a szerént a templomnak megnagyobbíttatására, a végiben nap nyugott felől két öl mérettetett, az ajtó előtt porticusnak is két öl, a mérték megbecsételtetett, melly mérték a feljebb említett deszkával egygyütt a templom padlására tétetett.
9. Minthogy a templomnak mind megnagyobbíttatására, mind belső megékesíttetésére, mind a birájának, mind az esküdteknek, mind az egész kösségnek felette nagy kedvek es kívánságok volt, ezen az okon semmi erőszakos exactióra szükség nem lehetett, mert szabad (aka)ratjok szerént elegendő pénzt adakozzanak, és a kívántató munkálkodásról is magokat nem vonogatták.
10. A kik másoknál bővebben adakoztanak, nevek szerént ezek voltak: Borkó Sámuel adott ft 21. Borkó János ft 2, Szabó István ft 6 gros 21. Varga István flor 21 gr 21. Szólló János ft 2, Kristof István ft 3. Dani János ft 2 gr. 5. xr.1.Posár István ft 6, gros 21, Lesi Samu ft 2, Diószeginé gros 12 xr 1. predikátor ft. 21 gr 21. Oskolamester Szokalyi István ft 2. Egyebek pedig személyyek szerént adtak tíz tíz grost, némelly felserdült legénykéek ki öt, ki hét grost.

11. A templomnak nagyobbíttatását munkában vettek Faraó Sámuel főbiróságában 1769. ősszel, ki is meszet hozatott, azt mególtatta es gödörben vezette.
12. Faraó Sámuel uram a főbiróságban kivetkezett Faraó Dávid Istók, a kinn is fordult meg az építésnek a súlya vagy legnagyobb terbe, e hozatván téglát, gerendákat, fa kar léceket, vas szegeket, sindellyt, deszkákat, ennek volt gondja a kőművesek es a sindelyező mellett való napszamosokra, es ugyan ennek idejében is végeztetett mind a kőfalnak rakattatása s fejerítettése, mind az új épületnek való székek az ajtókkal es a paraszti karral egygyütt.
13. Faraó Dávid Istókot főbiróságban következett Faraó Miklós, a kinek idejében készültének el im a következendő dolgok: a templom menyezeti, a deakos kar, a korona, a predikalló széeknek, a predikator es esküdtek székekét meg festtetések, ennek a bírónak kivált nagy gondja a főzéseek miatt, mellyet kellett készittetni a tislérnek vagy az asztalosnak még pedig sok ideig es minden nap. Ugyan ez a Bíró készittette el a predikatornak való napnyugoti kisebbik házat vagy szobát is 1771dik esztendőben.
14. Került a templomnak megnagyobbatása karokkal, ajtókkal, székekkel es egészszen való meg sindelyezéssével egygyütt hétszáz hat forintokba es 13 garasokba 4 napszamosokon kívüül, kik a kőművesek es asztalosok körül igen sokat voltak.
15. Ebben az időben az úrvacsorának kiszolgálattasához megkivántató eszközök ezek voltak: egy fejer kockás jó nagy abrosz, egy rác munka veres tarkájú nem igen nagy abrosz, két selyem keszkenő egygyik kék, másik zöld fejer virágokra (mellyet is nem igen régen vettek jóindulatból némely malmos gazdák. Siket András, Kováts István es több társai Szent Béresi Miklós uram predikátorságába), három fedeles ón kanna (a kisebbiket egy reformatus győri vagy komáromi bárkás ajándékozta volt, ketteit pedig az ekklesia pénzen vette a nagyobbikat 12 ft, a másikat 6 fton. Polgárdi Czene Sámuel predikátorságában), két fedeles cserép akár korsó, egy régi munkájú ezüst pohár es egy bádog tányér, mellyek a Predikátor házában szoktak állani.
16. A keresztelő edény, bádog pohár, mely egy ritka szövésű selyem keszkenővel bádog poháron be takarva a templomban az asztalon szokott állani.

NB. Anno 1773. A győri halvevő bárkások ajándékoztak az ekklesiának egy szép ezüst pohárt, melly belől aranyos, mellyért a halászok ajándékoztak 36 flórnyi halat.

Loden Anna Szabó János ajándékozott két cin tányért, egyiket sakramentomi kenyér, másikat osztásra."

23. Áradáskor a templom küszöbéig ért a víz

A krónikaíró Polgárdi Czene Sámuel második utóda 1790-1818 között Boros György volt. Munkálkodása idején új fejezet kezdődött: a templomépítetés újabb küzdelmes időszaka. 1804-ben

„A régi templom fundamentumából ki hányattatván, a' helyére ezen mostani díszes templom és torony építetett. Elvégeztetett tökéletesen 1808ba, a' mikor Augustusnak 14dik napján halasi prédikátor főtiszteletű superintendens Tormássy János uram sok egyházi és világi urak jelenlétekbe fel is szentelte, előre bocsátván egy alkalmatosság szerént mondott szép prédikáziós tractuális Tiszteletes Körtvelesy Pál uram csuzai prédikátorságakor. Ugyan ez alkalmatossággal a' templomba nem fért teméntelen népnek az udvaron sátor alatt prédikállott daróci prédikátor, tiszteletes Wintzy Sámuel uram. Bélyei szent szolgálatot hasonlóképpen az

*alkalmatosságához képest béklyei prédikátor tiszteletes Kőrössy István uram a' még akkor el nem oszlott egész fregnenciának jelen lételébe. Az egész épület került 11 079 ftokba.*⁶

A templom tornyának építése 1807-ben fejeződött be: alapja kőből, fala égetett téglából készült.⁷

1831-ben a templomot és tornyát a gyülekezet újból kimeszeltette 75 forintért, a kerítést 45 forintért reparáltatták.⁸ A díszes templom majd fél évszázad, pontosan negyven esztendő után szűknek bizonyult, ezért a magyar szabadságharc évében megnagyobbították. Az északi oldalát megbontották, s hat öl nagyságú, ahogy nevezték, kis termet építettek hozzá. 1872-ben a tető újrafedésére került sor. 1877-ben a toronyra másik bádogot borítottak. Ugyanebben az esztendőben toronyórát is felállítottak, ám meg kellett állapítaniuk az akkoriaknak, hogy nem éppen dicséretre méltóan járt.⁹ Annak ellenére, hogy a villám 1872-ben például tizenhárom helyen kárt tett a templom melletti iskolában, a lelkészüek nem tudta meggyőzni a kopácsiakat, hogy 200 forintos költséggel a toronyra villámhárítót szereljenek.¹⁰

Kopács legrégebbi harangja, amelyről feljegyzés maradt, 1730-ban került ki az öntőműhelyből. Súlya 75 font, az inscriptiója, azaz felirata: DEO GLORIA 1730. Az 1817-es évben a toronyban volt még egy 8 mázsás és 48 fontos harang. Pesten fontjáért fizettek 2 ft-ot és 36 krajcárt. Rajta ezt lehetett olvasni: A KOPÁCSI REF SZ EKKLÉSIA MAGA KÖLTSÉGÉN ÖNTETTE T BOROSS GYÖRGY KOPÁCSI PRÉDIKÁTORSÁGÁNAK XXVIIIK ESZTENDEJÉBEN 1816. A kisebb harang 4 mázsát és 75 fontot nyomott, s rajta állt: A KOPÁCSI REF SZ EKKLÉSIA MAGA KÖLTSÉGÉN ÖNTETTE 1791. Tar István bíróságában fizettek érte Budán 356 forintot.¹¹

Az 1885-ös visitatiókor szintén három harangot számoltak össze.¹² A régi, nyolc mázsás mellett találtak egy 12 mázsás és 75 fontosat. Azt írta rajta: A KOPÁCSI EKKLÉSIA A MAGA KÖLTSÉGÉN ÖNTETTE 1839BEN CSETE DÁNIEL KOPÁCSI PRÉDIKÁTORSÁGÁNAK 14IK ÉVÉBEN. A legkisebb súlya csak egy mázsa. Inscriptiója: 1863 MÁTÉ ISTVÁN FARAHÓ JÁNOS. A harangöntés évében közülük az első bíró, a második esküdt volt.

„Az isteni tiszteletek szebbé tételén” 1862-ben egy tizenkét változatú orgonát állítottak fel 1500 forintért. Ugyanakkor téglázták ki először a templomszékek alját.

Az úrasztali edények felsorolásakor láthatóvá válik, hogy a falu halászata messze földön híres volt.¹³ Halakban gazdag vizei odacsábították

a halkereskedőket. Látogatásukkor nem egy kereskedő kompánia maradandó ajándékot adott az eklézsiának. Az úrasztali edényeket 1817-ben ekképpen sorolták fel:¹⁴ „Egy 5 iccés, egy 4 iccés, egy 3 iccés, egy 1 iccés és ismét 1 iccés cin edényből. A' nagyobbikon az a iscriptio: KÁLÓZI KOMPÁNIA TSINÁLTATTA KOPÁTS HELYSÉGNEK 1769. A' többin semmi irás nintsen. Van 2 sákramentompohár. Az egyyiken ez az irás KOPÁTS HELYSÉGNEK SÁKRAMENTOMHOZ VALÓ EDÉNNYE 1809. Ezek a' szent edények meg vagynak aranyozva. Van a' szent kenyeret tartó és fedező 2 cin tányér. Nincs inscriptiója. Van egy 13 iccés cserép kancsó is, ebbe vitetik be a' sacramentomi bor.”

Az úrasztali terítőkől és kendőkből csak a legszükségesebbek voltak meg: „Az úrasztalán áll legalól egy zöld posztóból zöld selyem rojtal körülvelt takaró. Ezen fellyül szolgál egy fehér gyölc abrosz. A' szent edényeket befedező zöld selyem táfota arany csipkével körülvéve, mellynek a' közepén veres selyem kamuka van varrva arany csipkével körülvéve. Van egy zöld selyem keszkenő is.”¹⁵

1885-ben újra leltár készült: A hatvannyolc évvel korábbi edények hiánytalanul megvoltak. Az egyik pohár felirata is rögzítésre került: KOPÁCS HELYSÉGNEK SACRAMENTOMHOZ VALÓ EDÉNNYE 1773. A textíliák megkoptak a használattól. Helyettük újak készültek. A legszebb 1847-ben közköltésen. Téby Zsigmond kopácsi prédikátor leírása maradt meg róla:¹⁶ „piros bársony, zöld bélésiű, arany rojttal gazdagon szegélyezett igen szép díszes és értékes felső takaró, melynek közepén egy ezüsttel szépen bímzett galamb madár arannyal ki varot szőlő fürtök s buzakalász között díszeleg.”

A kopácsi egyház legrégebbi anyakönyvét 1754-ben a már emlegetett Polgárdi Czene Sámuel prédikátor szerezte be. Azonban nemcsak a „szölöttek, a meghaltak és házassultak” nevét írták be rendben, hanem történeti adatokat is jócskán tartalmaz. Polgárdi tiszteletes ugyanis belső lapjaira Az egyház lelki pásztorairól; A tanítókról; A templomról címek alá gondosan összegyűjtögette és lejegyezte mindazt, amit tudott és fontosnak tartott. Nem tette ezt másért, mint az utókor magasztos okulásáért.

Amióta felépült a kopácsi templom, nagyot változott a világ: megfogyatkoztak a falait napról napra magasabbra rakók. 1817-ben 1020 volt a lelkek száma. Mára jó félezer tartozik 890 ülőhelyes templomhoz. Az egész faluban sem élnek nyolcszázan. Megfogyatkoztak a halászóvizek is, akárcsak a halászok száma. Ma már rendelet tiltja a vízre szállást, mert a

környék természetvédelmi terület lett. A halászok között, amíg voltak, közszájon forgott a vezérhalról szóló hiedelem. Ez a hal különös volt: ügyesebb, okosabb a többinél. Minden bajból, még a hálóból is ki tudta vezetni társait. Vajon akad-e valaki a kopácsiak közül, aki a vezérhal tudományát egyszer majd a fogyatkozó közösségben metaforának tekinti?

Utak mentén halászok példái

Utak menti bellyei templomok

Dráva árterületének legszélén épült honfoglaláskori Bellyét Sztárai Mihály a hadút oldalában találta. Népe lett alapítója első százhusz egyháza egyikének. A bellyeiek azonban arra kényszerültek, hogy templomukat, falujukat is elhagyják, s pár kilométerre keletebbre békésebbnek hitt földön építsék

fel újra, ahova nem hallatszott a Mohács felé menetelő török hadak zaja.

A már emlegetett nevezetes „kódexíró” Angyalosi Demjénnek lett kései prédikátorutóda Pápai Keresztes István (1771-1792),¹ aki lefektette az első bellyei anyakönyvet, leírta, hogy „A 17. században a reformátusoknak bolthajtásra épült dicsőséges templomuk volt. Jól emlékeznek erre öreg Pete János (98 éves) és Tapasi János (96 éves), kik is ugyanabban a templomban az akkori tiszteletes prédikátor Vég Veresmarti Pál² uram által számláltattak be a szent keresztség által a Krisztus zászlója alá. Ezen két embereink boldog emlékü atyáinktól sokszor hallották, hogy 1644. esztendőben Angyalosi uram volt ezen Ekklésia Tiszteletes prédikátora.”³

Nemcsak a település, hanem a református közösség életében is jelentős változást hozott, hogy a községet a török elleni harcokban szerzett érdemeiért Savoyai Jenő kapta meg. Vég Veresmarti Pál lelkeszsége idején „a felséges herceg printz Eugenius örökös földesura lévén ezen bellyei dominiumnak”,⁴ megbízást adott egyik tisztartójának újonnan épülő kastélya munkálatainak irányítására. Az egyház és az építkezés vezetője között azonban nézeteltérés támadt:⁵ „Templomunk a vár előtt lévén, nem szenvedhette (a Debella nevezetű tisztartó L.K.), hanem panaszt tett felőle

*boldog emlékezetű felséges herceg printz Eugenius örökös földes urnak, hogy helyeztesse el onnan valami módon templomunkat. Ezen tisztartó kérésére behívatván magához minden vallásbélieket, illy formán velek istenesen megegyezett. hogy ha önekik tetszik, azon templomunkat a maga tulajdon költségével onnan – mivel a vár előtt van – elmozdítatja s másutt építteti fel akár arra a formára, akár pedig, ha úgy fog tetszeni nékiek, a népnek kevésbéhez képest kisebb formára. Be is teljesítette fogadását, építette ezen mostani templomunkat az előbbeni templomunkból a maga költségével tiszteletes Vég Veresmarti Pál uram prédikátorságában 1705ik esztendőben.*⁶

Hogy mennyire sikerült új helyére, az egyház ma is meglevő telkére telepíteni a templomot, nem tudjuk. Nyilván évtizedek kellettek még ahhoz, hogy elnyerje formáját. 1775-ben Pápai Keresztes István lelkész a templom „megjavíttatásán és megpadlásoltatásán” munkálkodott. Akkor még a harang is csak lábön függhetett, mert a renoválások befejezése után toronyépítéshez fogott a gyülekezet. 1792-ben szentelték fel.

Kőrösy István 1800-tól 1817-ig volt prédikátor Bellyén. Az ő idejében lebontották a régi templomot, s elkezdték építeni a most is

24. Bellye Kastély utcája a református templommal 1901-ben

meglévőt. 1809-ben fejezték be. Tégglából rakott hegyes tornya volt. Nem nyerhette meg az előljáróság tetszését, mert 1855-ben lebontották, egy öllel magasabbra emelték, s bádogtetővel fedték be. *„A kocsi és gyalog napszámokat nem számítván került az ujonnan alakított, föllebb emelt és csinosan bádogozott torony háromezer pengő forintba.”*⁷

Három esztendővel később, 1858-ban fél falut elpusztította a tűz. Elégett a templom tetőzete is. A lángok azonban megkímélték a bellyeiek büszkeségét, az új tornyot. Egyetlen év alatt tető került a templomra. Ezt a nagy áldozatot még egyszer meg kellett hozni: Dömötör Lajos lelkész idejében (1898-1906) ismét elpusztult a tetőzet. Lebontották, s mielőtt újonnan építették volna, a templom falát egy méterrel megemelték.⁸

A bellyei templom tornyában három harang szólt. Ma már csak kettő. Az 1885-ös püspöki látogatáskor⁹ megvolt az 1817-ben tartott visitatiókor¹⁰ számbavett két harang, mely közül az úgynevezett régi harangot 1799-ben Grazban szerezték. Mellettük függött a nagy harang. 1836-ban Pesten Eberhard Henrik öntötte. Súlya 8 mázsa és 25 font. Az ütője 37 fontot nyomott. 1534 forintot és 36 krajcárt fizettek érte.

Valószínűleg a gyülekezetnek nem az első orgonája volt az, amelyet *„Gáspár István kuratorságában 1878ik évben szerzett 700 forintért, mely összegből az egyesek által adott önkéntes adomány tesz 250 forintot, a' vételár többi része az egyház pénztárából fedeztetett.”*¹¹ Ugyanebben az esztendőben egy istenfélő keresztyén nő, Szekeres Erzsébet adományából, 150 forintból elkészítették a szószék feletti koronát. A templomi székeket maga a lelkész festette ki a fent megnevezett évben.¹²

Az úrasztalán álló edények leltárát Vinczy Gyula lelkész állította össze 1885-ben:¹³ *„Az úrasztalához tartozó edények állanak 2 darab cinkannából, melyeken az egyház nevén és az 1764-iki évszámon kívül semmi felirat sem található: 2 darab aranyozott pohár, egyiken ezen felirat olvasható: A BELLEI REF EKKLÉSIAÉ 1817., a' másikon semmi felirat nincs. Egy cín tál, melyre az úrvacsorai kenyér tétetik; egy cín tányér, melyről az úrvacsorai szent kenyér osztatik és egy kis cín tányérocská, melynek hátulsó fellére BELLE van karczolva; egy fedeles cín keresztelő edény, fedelén egy vésett koszorú 's ebben B.E. 1702 felirattal.”*

A lelkész szakszerűen felsorolta az úrasztalához tartozó textíliákat is: *„Az úrasztalára teríteni szokott egy darab pamukos vászon abrosz a' két végén piros sávoly és rojttal; egy darab pamukos, kockás abrosz a' két szélén rojttal Balog Istvánné Kurucz Juliánna ajándéka 1881ik évről. Egy*

25. A belyei templom 1992-ig Isten dicsőségét hirdette

26. A háború tüze kiégette

piros sávolyos és rojtos selyem kendő az úrvacsorai szent kenyér betakarásához. Egy zöld selyem fehér gyöngycsipkével körülszegett kendő, melyet régebben az úrvacsorai szent kenyér, kannák és poharak terítették le úrvacsora osztáskor."

A legművészebb terítő Pesten készült vörös bársonyból, s ősi bibliai jelképeket tartalmaz. A búzagalász az állandóan újjászülető életet szimbolizálja, a Biblia nyomán a meghaló és feltámadó, halála árán új életet adó Megváltót jelképezi. A szőlő a keresztyén ikonográfiában ugyancsak Krisztus-szimbólum: a Megváltóé és a keresztyén hité. A Biblia szőlőfürtábrázolása az Ígéret földjének pazar gazdagságát példázza: Az „*úrasztali terítő szélein arany rojtokkal és körül arany paszománttal, négy sarkán egy-egy arany bojtjal; a közepén arany búza kalászból és arany szőlőgerezdekből és levelekből font koszorú, benne 1871 év számmal. Került 220 forintba, melynek egy részét, 87 forintot az egyház buzgóbb nő tagjai ajándékozták.*"¹⁴ Továbbá e felsoroláshoz tartozik: „*Végre egy piros és fehér kockás asztalterítő, melyel naponként leterítve van az úrasztala Csicska Sándorné Ferencz Judit ajándéka 1879ik évről.*"¹⁵

A volt laskói iskolamester, Keresztes Pápai István 1771-ben, amikor Bellyére érkezett lelkésznek, kezdte először vezetni az anyakönyvet. A megtelt matrikula után a másodikat Vinczy Ferenc 1852-ben szerezte be. Az egyház irattárának sokáig féltett darabja volt még Angyalosi Demjén tizenegy esztendeig írott, gazdagon díszített énekeskönyve. A „*ceremoniális*” könyvvel Angyalosi Demjén a nyomtatottat kívánta helyettesíteni. Szükséget pótolta, ugyanakkor művészkedő hajlamának is tág teret biztosított. A ma Debrecenben őrzött könyvről eleitől fogva mindenki elismerte, hogy „*különösen gyönyörködtető e' könyv a kiváló szépen cífrázott iniciálék miatt.*"¹⁶

A bellyei egyház életéről szóló feljegyzések között az is szerepel, hogy hol tartották az irattárat és a templomi kegytárgyakat: „*Van... egy sárgára festett archívum, melynek kétfelé nyíló alsó részében az úrvacsorai szent edények és abroszok vannak elhelyezve, felső részében pedig az egyházkerületi, egyházmegyei jegyzőkönyvek, házassági engedélyek 's más nyomtatványok és írások őriztetnek.*"¹⁷

A bellyei közösség életében az 1850-es év volt a legfényesebb: 613 tagja volt az egyháznak. Számuk 1968-ra 258-ra apadt. A hetvenes években száz körüli hívő embert tartottak számon abban a templomban, amelyben

Postscriptum

öjtöt mutat a naptár, közeleg Krisztus feltámadásának ünnepe, közben a Drávaszögbe csak átirányított címekre juthat el a baráti aggódás a Felvidékről, Budapestről vagy éppen Kolozsvárról, hogy féltelek, imádkozunk értetek. Csak a vágyakozó képzelet léphet be „Megállj!” nélkül a

Duna és a Dráva összeshögellésébe, a Drávaszögbe, a sok-sok régiességét őrző zárt világba, hol a juss a fehéren még világító templomok, a Veresmártiak, Laskaiak, az Ácsok, Kopácsiak és még sok fontos vagy kevésbé az, néven nevezett vagy névtelen, akiket nem lehet elosztani, megfelelni. Mert ahogy ők a drávaszögieké, ugyanúgy az egyazon ég alatt élőké. Ha ez az örökség csak egyetlen kváderkő is a magyarság szellemi hajlékában, kimozdítása oka lehet a színfoltvesztésnek.

És a mostaniakról, a hús-vérből valókról mi a hír? Szomorú, szarkalábas legöregebb arcát mutatja a Drávaszög. Azokon töpreng dobogó szívvel, akik elmentek, és száz felé vitték mosolyát. Közben a természet a sárkányölő Szent György makacsságával tartja rendjét. Tavaszodik. Az ártér fűzfabokrosainak barkócai acélszürkén ragyoghatnak. A Kopácsi-rét tocsogóihoz már leszállhattak az északról hazaért első madárlakók. Most sokaknak közelükben volna lenni jó! De lehet-e még? Egyelőre minden felelet köhögésbe fullad...

Anno 1993. húsvét hetében.

Jegyzetek

Magyarok a Drávaszögben

- ¹ *Margalits* 1902
- ² *Lábadi* 1992. 132-138
- ³ Bővebben l. *Baranyai* 1988. 47-57
- ⁴ Bővebben l. *Lábadi* 1984.
- ⁵ *Baranyai* 1972.
- ⁶ Bővebben l. *Lábadi* 1984. *Zombori* 1988. 299-305 *Lábadi* 1988. 306-314
Dékány 1988. 315-319 *Lábadi* 1992.
- ⁷ *Buday* 1909. 14
- ⁸ *Kiss* 1972.
- ⁹ *Baranyai* 1972. 203
- ¹⁰ Karancsi jegyzőkönyv 1885.
- ¹¹ *Baranyai* 1972. 238
- ¹² Uo. 239.
- ¹³ Karancsi jegyzőkönyv 1885.
- ¹⁴ Bővebben l. *Lábadi* 1984.
- ¹⁵ *Lábadi* 1982., *Lábadi* 1986.
- ¹⁶ *Katona-Lábadi* 1980. 47-50
- ¹⁷ *Lábadiné* 1984., *Lábadi* 1989.
- ¹⁸ *Lábadi* 1987.
- ¹⁹ *Katona* 1972., *Lábadi* 1987. 90-106

- ²⁰ *Lábadiné* 1984.
²¹ Bellyei jegyzőkönyv 1885.
²² Uo.

A drávaszögi templom

- ¹ *Gerő* 1984. 151-152
² *Palotay* 1942. I. 292

Vörösmart három temploma

- ¹ *Fábián* 1911. 6
² *Bezeredy* 1978-1986. 255-256
³ Az erről szóló bársony kötésű díszes privilégiumot Baranyai Júlia vörösmarti tanárnő a később róla elnevezett múzeumi gyűjteményben helyezte el Vörösmarton.
⁴ *Ungnád* 1986. 121
⁵ Utalás *Lampe* 1728. egyháztörténetére
⁶ Vörösmarti jegyzőkönyv 1817.
⁷ *Fábián* Zoltán vörösmarti tiszteletesnek még alkalma volt átlapozni a templomtorony szobájában őrzött régi egyházi irattárat. Számos forrást felvett értékes helytörténeti munkájába (*Fábián* 1911.). A második világháború idején az orosz csapatok teljesen megsemmisítették, felégették a dokumentumokat. Munkámban az első templomról szóló adatokat, ha külön nem tüntetem fel, *Fábián* Zoltántól merítem.
⁸ *Fábián* 1911. 62
⁹ Albrecht főherceg uradalma
¹⁰ telkén
¹¹ *Rácz* Pál feljegyzéseit l. *Fábián* 1911. 66-67
¹² 1 öl = 1,89 méter
¹³ Vörösmarti jegyzőkönyv 1885.
¹⁴ *Fábián* 1911. 68
¹⁵ Uo.68
¹⁶ Béni Izsák Ferenc vörösmarti gazdálkodó Turinban felkereste Kossuthot, aki dedikált fényképpel ajándékozta meg. Az arcképre írt szöveg: Turin

- Mart. 9. 1885. Mi hozta Önt Béni Izsák Ferenc hazámfia Turinba? Kérdezém. „Szívem sugallata” – felelte Ön megilletődéssel. Köszönöm. – Vigye Ön magával a megemlékezést arra, hogy a magyar nép szabadságáért a Hazának szabadsággal tartozik. „Kossuth”. A fénykép Baranyai Júlia örökségében, a róla elnevezett vörösmarti gyűjteményben található.
- ¹⁷ *Fábián* 1911. 68
- ¹⁸ Uo. 68-69
- ¹⁹ Uo. 69
- ²⁰ Uo. 67
- ²¹ Vörösmarti jegyzőkönyv 1885.
- ²² A nagykorúvá avatás szertartásának, a konfirmációnak részese
- ²³ *Fábián* 1911. 72
- ²⁴ Uo. 78
- ²⁵ *Rumpf* 1967. 2
- ²⁶ Uo. 2

Ez a falu szép helyen van

- ¹ *L. Tóth* József 1879-1881.
- ² Utalás *Lampe* 1728. egyháztörténetére.
- ³ Csúzai jegyzőkönyv 1817.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Csúzai anyakönyv 1779. 398
- ⁷ Csúzai jegyzőkönyv 1885.
- ⁸ Csúzai jegyzőkönyv 1817.
- ⁹ Csúzai jegyzőkönyv 1885.
- ¹⁰ Csúzai jegyzőkönyv 1817.
- ¹¹ Csúzai jegyzőkönyv 1885.
- ¹² Csúzai jegyzőkönyv 1817.
- ¹³ A borral utalás történik arra, hogy a keresztyének a bor színe alatt veszik magukhoz Krisztus vérét (Mt 26, 26-29; MK 14, 22-25; Lk 22, 19-20), a tej a Pál apostol által emlegetett szellemi táplálékok legegyszerűbbikét jelenti, amivel a „szellemi gyermekeket” kell táplálni (Kor 3,2; Zsid 5,12-13).
- ¹⁴ A kenyér ez esetben Krisztus-szimbólum. Jézus ugyanis kenyérnek

nevezi saját testét, amelyet az emberekért áldoz fel (Mt 26,26; Mk 14, 22,Lk 22, 19). János jelenéseiben az élet vizének forrása Isten (Jel 7, 17, 21, 6, 6, 22, 1).

¹⁵ Magyar református templomok 1942. 712

A zsinat temploma

¹ Csúzai anyakönyv 1779. 463

² *Hercegszöllősi Kánonok* 1901.

³ Hercegszöllősi jegyzőkönyv 1817.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Szekér Pál prédikátor feljegyzése. Hercegszöllősi jegyzőkönyv 1817.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Mielőtt hozzáláttak volna a református templom újjáépítéséhez, a katolikus egyház képviselőivel tárgyalások folytak a templom átadásáról. Az egyezséget végül is nem sikerült megkötni. A katolikus hívek a maguk kis templomát a reformátusok mellé építették. Ma is megvan.

¹⁰ Hercegszöllősi jegyzőkönyv 1885.

¹¹ *Nagy* 1966. 2

¹² *Lábadai* 1990.

¹³ Hercegszöllősi jegyzőkönyv 1817.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Hercegszöllősi jegyzőkönyv 1885.

¹⁶ Hercegszöllősi jegyzőkönyv 1817.

¹⁷ Angyalosi Demjén által 1644-ben kézzel írott énekeskönyv, az ún. *Bellyei Graduál*

Harangszó a völgyből

¹ *Fényes* 1851. 25

² Sepsei jegyzőkönyv 1817.

³ Uo.

⁴ Uo.

- ⁵ Sepsei jegyzőkönyv 1885.
- ⁶ Nagy 1968. 2
- ⁷ Sepsei jegyzőkönyv 1817.
- ⁸ Sepsei jegyzőkönyv 1885.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Losonczi 1942. I. 285
- ¹¹ Sepsei jegyzőkönyv 1817.
- ¹² Uo.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Nagy 1968. 2
- ¹⁷ Sepsei jegyzőkönyv 1885.

Templom az egytűcs faluban _____

- ¹ Hajek 1968. 2
- ² Kőri jegyzőkönyv 1885.
- ³ Uo.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Hajek 1968. 2
- ⁶ Kőri jegyzőkönyv 1885.

Templomban templom _____

- ¹ Szenthe Pál, Karancs lelkesze 1817-ben
- ² Lampe 1728. 293
- ³ Karancsi jegyzőkönyv 1817.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Földváry 1898. 31
- ⁶ Uo.
- ⁷ Uo.35-37
- ⁸ Közli Hajek 1968/A. 2. is.
- ⁹ Karancsi jegyzőkönyv 1817.
- ¹⁰ Karancsi jegyzőkönyv 1885.

- ¹¹ *Hajek* 1968/A. 2
- ¹² Karancsi jegyzőkönyv 1817.
- ¹³ Ruepprecht Kristóf János (?1823–1910): Neves pécsi harangöntő mester, aki 1847 körül Zágrábból érkezett a dunántúli városba. A harangöntés kézművességét gyári tevékenységgé fejlesztette. Kiváló minőségű termékeivel meghódította Baranya, Tolna, Somogy és Zala egy részének, valamint Horvátország, Szlavónia és Bosznia piacait. Bővebben I. *Horváth* 1991. 267-271
- ¹⁴ Karancsi jegyzőkönyv 1885.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Karancsi jegyzőkönyv 1817.
- ¹⁷ Karancsi jegyzőkönyv 1885.
- ¹⁸ Karancsi jegyzőkönyv 1817.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ *Hajek* 1968/A. 2.

A laskói dörömb

- ¹ Bővebben I. *Lábadi* 1984.
- ² Uo.
- ³ *Győrffy* 1963. 335.
- ⁴ *Ách* 1821.
- ⁵ *Lábadi* 1984. 10.
- ⁶ Ezüsből vert török váltópénz. A XVI. században 50 tett ki egy arany forintot.
- ⁷ *Káldi-Nagy* 1970.
- ⁸ Uo. 44
- ⁹ *Földvály* 1898. 160-161.
- ¹⁰ *Lampe* 1728. 662-663.
- ¹¹ *Ách* 1821., *Lukácsy* 1913. 18., *Baranyai* 1977. 121-125.
- ¹² Laskói jegyzőkönyv 1817.
- ¹³ Conscriptio Domestica Incltyi Commitatus de Baranya 1741-42. *Szita* 1988. 155
- ¹⁴ *Lukácsy* 1913.47
- ¹⁵ Laskói jegyzőkönyv 1885.
- ¹⁶ *Lukácsy* 1913. 52.

- ¹⁷ *Magyar református templomok* II. 1942. 713.
- ¹⁸ Laskói jegyzőkönyv 1885.
- ¹⁹ Laskói jegyzőkönyv 1817.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Uo.
- ²² Laskói jegyzőkönyv 1885.
- ²³ Ézsaiás 55, 6
- ²⁴ *Ách* László Laskó nevezetes lelkésze. Protocolumot szerzett az egyháznak, s annak első 8 lapján megírta Laskó és egyházának történetét. Édesapja a műfordító Ács Zsigmondnak és a naplóíró Ács Gedeonnak, aki Kossuth táborig lelkésze volt. Részletesebben I. *Lábadi* 1984. 38-40.
- ²⁵ Laskói jegyzőkönyv 1817.
- ²⁶ A textília valószínűleg a betűk utalása alapján Végh József prédikátorságában, 1789-ben készült.
- ²⁷ Laskói jegyzőkönyv 1885.
- ²⁸ Részletesebben I. *Lábadi* 1984. 36-37.
- ²⁹ *Lukácsy* 1913. 58-59.
- ³⁰ *Ách* 1821.
- ³¹ Laskói jegyzőkönyv 1885.

Istennek háza Darócon

- ¹ *Györffy* 1963. 296-297.
- ² Daróci jegyzőkönyv 1817. Reformálódására csak 1541 után kerülhetett sor, amikor Sztárai Mihály Laskóra érkezett.
- ³ Uo.
- ⁴ Daróci jegyzőkönyv 1885.
- ⁵ Idézi *Narancsik* Zoltán 1969. 2.
- ⁶ *Narancsik* 1969. 2
- ⁷ Daróci jegyzőkönyv 1817.
- ⁸ *Magyar református templomok* II. 1942. 717.
- ⁹ Daróci jegyzőkönyv 1885.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Daróci jegyzőkönyv 1817.
- ¹² Daróci jegyzőkönyv 1885.
- ¹² *Narancsik* Zoltán 1969. 2.

- 14 Daróci jegyzőkönyv 1817.
- 15 Daróci jegyzőkönyv 1885.
- 16 Uo.
- 17 Uo.

Halászsok temploma

- 1 Csónakok
- 2 Kopácsi jegyzőkönyv 1817.
- 3 Kopácsi anyakönyv 1759-1830. 334.
- 4 Idézi *Narancsik* 1969. 2.
- 5 Kopácsi anyakönyv 1759-1830. 324-334.
- 6 Uo.
- 7 Kopácsi jegyzőkönyv 1817.
- 8 Kopácsi jegyzőkönyv 1759-1830. 327.
- 9 Kopácsi jegyzőkönyv 1885.
- 10 Uo.
- 11 Kopácsi jegyzőkönyv 1759-1830. 341.
- 12 Kopácsi jegyzőkönyv 1885.
- 13 Bővebben l. *Lábadí* 1987.
- 14 Kopácsi jegyzőkönyv 1817.
- 15 Uo.
- 16 Kopácsi jegyzőkönyv 1885.

Utak menti bellyei templomok

- 1 Bellyei jegyzőkönyv 1885.
- 2 Bellyén 1693-tól 1720-ig lelkészkedett. Pár év múlva, 1736-ban újból visszatért, s 1740-ig maradt.
- 3 *Narancsik* 1868. 2.
- 4 A bellyei uradalomban valójában kastély, nem pedig vár épült. Vinczy Ferenc bellyei helvét hitvallású rendes lelkész 1865. április 13-i keltezéssel ellátott beszámolójában írja: „A reformált egyház levéltárában egy 1714-dik évről kelt írás szerint a faluban levő uradalmi kastély, mely minthogy mély árokkal van körül fogva, várnak neveztetik – ugyanazon

évben Debela nevű tisztartó által építetett, és hogy a napszámban dolgozók az építés alkalmával naponta egy máriást kaptak.” *L. Pesty!*

⁵ A krónikák többször visszatérnek ismertetésére.

⁶ Bellyei anyakönyv

⁷ Bellyei jegyzőkönyv 1885.

⁸ *Narancsik* 1968. 2.

⁹ Bellyei jegyzőkönyv 1885.

¹⁰ Bellyei jegyzőkönyv 1817.

¹¹ Bellyei jegyzőkönyv 1885.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

Irodalom

- Ách László 1821. *Laskó krónikája*. Kézirat a laskói egyház Protocollumából
- Ács Gedeon 1989. *Mibelyt gyertyámat eloltom... Bostoni jegyzetek 1856-1863*. Válogatta, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Bogáti Péter. Gondolat, Bp.
- Archívum Agentiale 1774. Ráday Levéltár A. II. 2286. 714–715.
- Baranyai Júlia 1977. *Vízbe vesző nyomokon. Fejezetek a Drávaszög történetéből*. 2., bőv. kiadás. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
1988. A XVI. századi vörösmarti „gimnázium”. *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 10*. Eszék, 47–54.
- Bellyei anyakönyv* (kézirat)
- Bellyei jegyzőkönyv* 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készített 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Bellye, 1817. júl.
1885. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Bellye, 1885. május 1.
- Bezerédy Győző 1978–1986. *Baranya községeinek pecsétkatesztere. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XXIII–XXXI*. Pécs, 255–256.
- B.Horváth Csilla 1991. *A pécsi harangöntés történetéből. Baranya. Emlékszám Őszentsége II. János Pál Pápa látogatásának tiszteletére* IV.évf. 1991/1-2., 265-271.
- Buday Dezső 1909. *Az egyke Baranyavármegyében*. Bp.

- Csúzai anyakönyv* 1779. A csúzai református egyház 1779-től vezetett anyakönyve.
- Csúzai jegyzőkönyv* 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készített 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Csúza, 1817. júl. 8.
1885. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Csúza, 1885.
- Daróci jegyzőkönyv* 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készített 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Daróc, 1817. júl. 5.
1885. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyi egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Daróc, 1885. febr. 28.
- Dékány* Zsuzsanna 1988. Ács Gedeon közéleti munkássága csúzai éveiben. *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 10.* Eszék, 315–319.
- Fábián* Zoltán 1911. *A vörösmarti református egyház története (1547-1910-ig).* Gutenberg nyomda, Bezdán.
- Fényes* Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára.* IV. Pest.
- Földváry* László 1898. *Adalékok a dunamelléki ev.ref egyházkerület történetéhez* I. Bp.
- Gerő* László 1984. *Magyar műemléki abc.* Műszaki Könyvkiadó, Bp.
- Hajek* János 1968. Kamenac-Kő. *Református Élet,* III. évf. 11. sz., 1–2. 1968/A. Karancs. *Református Élet,* III. évf. 3. sz., 1–3.
- Hercegszöllősi jegyzőkönyv* 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készített 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Hercegszöllős, 1817. júl. 17.
1885. Dumelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Hercegszöllős, 1885. márc. 16.
- Hercegszöllős Kánonok* 1901. *A hercegszöllősi Kánonok* más egyházi kánonokkal egybevető *Mokos Gyula.* Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság.
- Káldi-Nagy* Gyula 1970. *Magyarországi török összeírások.* Akadémiai Kiadó, Bp.

- Karancsi jegyzőkönyv* 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készített 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Karancs, 1817. jún. 3.
1855. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Karancs, 1855. március 24.
- Katona Imre* 1972. *Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Katona Imre-Lábadai Károly* 1980. Erdők, mezők, vad ligetek. Drávaszögi magyar népballadák. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Kiss Lajos* 1972. Köszöntők a jugoszláviai magyar népzeneiben. *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, IV. évf. 11-12. sz., 43-48. Újvidék.
- Kopácsi anyakönyv* 1759-1830. A kopácsi evang. reform egyház anyakönyve szülöttek, a megholtak és házassultakról 1759-1850 év.
- Kopácsi anyakönyv* 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készített 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Kopács, 1817. jún. 3.
1885. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében.
- Kői jegyzőkönyv* 1885. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Kő, 1885. Maj. 26.
- Lábadai Károly* 1982. Hold letette, Nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok. *Magyar Képes Újság, Eszék* 1984. *Laskaiak*. 2., bővített kiadás. Eszék-Laskó
1986. *Ahogy rakod tűzed. Drávaszögi magyar proverbiumok.* Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék
1987. *Kopácsi vízi élet.* Forum Könyvkiadó, Újvidék.
1988. Ács Gedeon szülőföldképe és néprajzi leírásai. *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 10.* Eszék, 306-314.
1990. Megújul-e a zsinat temploma? *Magyar Képes Újság*. XXXIX. évf. 43. sz., 1990. okt. 25., 11.
1992. Vörös Márta (Egy néveredeztető monda a Drávaszögben). *Néprajzi Látóhatár*. I. évf. 1-2.sz., 132-138.
1992. Meg vagyok én búval rakva. Ács Gedeon élete és néprajzi

- feljegyzései. *Forum Könyvkiadó – Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság*, Újvidék.
- Lábadinē Kedves Klára 1984. *Barkóca*koszori. *Alfalusi (drávaszögi) népi játékok*. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék 1989. *Gyíngyvetgyöngyöt asszonyának. Drávaszögi (alfalusi) mondókák és gyermekjátékok*. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék.
- Lampe, Adolphu 1728. *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht.
- Laskói jegyzőkönyv 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készítette 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Laskó, 1817. júl. 6.
1885. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Laskó, 1885. máj. 2.
- Losonczy Lajos 1942. Református templomaink és az orgona. *Magyar református templomok I–II*. Athenaeum, Bp. 281–287. *Magyar református templomok I–II*. 1947. Athenaeum. Bp.
- Margalits Ede 1902. *Horvát történelmi repertórium*. Bp.
- Nagy András 1966. Kneževi Vinogradi-Hercegyszőlős. *Református Élet*. I. évf. 6. sz., 1966. aug., 1–2.
- Nagy Endre 1968. Kotlina-Sepse. *Református Élet*, III. évf. 1. sz., 1968. január, 1–2.
- Narancsik Pál 1969. Kopács. *Református Élet*, IV. évf. 2. sz., 1969. febr., 1–3.
- Narancsik Zoltán 1968. Bellye. *Református Élet*, III. évf. 5. sz., 1968. máj. 1–2.
1969. Várdaróc. *Református Élet*. IV. évf. 4. sz., 1969. ápr. 1–2.
- Palotay Gertrud 1942. A magyar református templomok úrasztalai terítői. *Magyar református templomok I–II*. Athenaeum, Bp. 289–313.
- Pesty Frigyes helységnévgyűjtése (kézirat). OSZK. Bp.
- Rumpf Kálmán 1967. Zmajevac-Vörösmart. *Református Élet*, II. évf. 1. sz. 1967. jan. 1–2.
- Sepsei jegyzőkönyv 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készített 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Sepse, 1817. jún. 7.
1885. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Sepse, 1885. márc. 25.

- Szita László 1988. Adatok Laskó történetéhez. *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 10.* Eszék, 147–175.
- Tóth József 1879–1881. Kézírtos verseskönyv, Csúza.
- Ungnád Dávid 1987. *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Az ismeretlen Ungnád Dávid.* Fordította, a bevezető tanulmányt írta Kovács József László. A jegyzeteket írta Fegyvesi László, Kovács József László. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Varga Sándor dr. 1967. Lug-Laskó. *Református Élet*, II. évf. 2. sz., 1967.febr.-1-2.
- Vörösmarti jegyzőkönyv 1817. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházairól készített 1817. évi látogatási jegyzőkönyv. Vörösmart, 1817. július 7.
1885. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár. Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök idejében. Vörösmart, 1885. márc.25.
- Zombori István 1988. Ács Gedeon amerikai évei és emlékezete az amerikai magyarság körében. *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 10.* Eszék, 299-305.

A fényképek készítői és forrásai

1. *Dormán* László
2. Képes levelezőlap, 1918. Zempléni Múzeum, Szerencs, *Kulcsár* Géza reprodukciója
3. *Lábadi* Károly
4. Képes levelezőlap, 1928. Zempléni Múzeum, Szerencs, *Kulcsár* Géza reprodukciója
5. Képes levelezőlap, 1920. Zempléni Múzeum, Szerencs, *Kulcsár* Géza reprodukciója
6. *Lábadi* Károly
7. *Lábadi* Károly
8. *Dormán* László
9. *Péter* László rajza
10. *Lábadi* Károly
11. *Lábadi* Károly
12. *Móser* Zoltán
13. *Dormán* László
14. *Lennert* Géza
15. *Dormán* László
16. *Móser* Zoltán
17. *Dormán* László
18. *Dormán* László
19. *Balog* József. A szerző gyűjteménye
20. *Gönyey* Sándor. Néprajzi Múzeum EA 90 262.
21. *Lábadi* Károly
22. *Peja* Győző. Néprajzi Múzeum EA 267 782.
23. *Gönyey* Sándor. Néprajzi Múzeum EA 90 236.
24. Képes levelezőlap, 1901. Zempléni Múzeum, Szerencs, *Kulcsár* Géza reprodukciója.
25. *Petrics* József
26. *Ótos* András

Tartalom

Magyarok a Drávaszögben	5
Vörösmart	6
Csúza	8
Hercegszöllős	9
Sepse	10
Kő	11
Karancs	12
Laskó	14
Várdaróc	15
Kopács	17
Bellye	18
A drávaszögi templom	21
Vörösmart három temploma	25
Ez a falu szép helyen van	37
A zsinat temploma	43
Harangszó a völgyből	53
Templom az egyutcás faluban	57
Templomban templom	61
A laskói dörömb	69
Istennek háza Darócon	81
Halászkok temploma	89
Utak menti bellyei templomok	99
Postscriptum	107
Jegyzetek	109
Irodalom	119
A fényképek készítői és forrásai	125

Lektorálta:
BALASSA IVÁN

Az első borítón *Péter László* grafikája látható.
A hátsó borítón egy *kopácsi* (Baranya megye) ház homlokzatdíszé
található.

Megjelent:
az **ILLYÉS ALAPÍTVÁNY** és a **MAGYAR KÖNYV ALAPÍTVÁNY**
támogatásával.

Kiadja:
a **RÁDAY GYŰJTEMÉNY**
az **ÓMT** Kiadói Részlegének gondozásában
Felelős vezető: **Bóta László** főtktár
Szedés: **Nedó Tímea**
Borítóterv: **B. L. Tipográfia**, tördelés: **Károlyi Marianna**
Felelős kiadó: **Benda Kálmán**, a Ráday Gyűjtemény igazgatója
1092 Budapest, Ráday u. 28.

ISBN 963 8299 00 2
ISSN 0237 68 57

